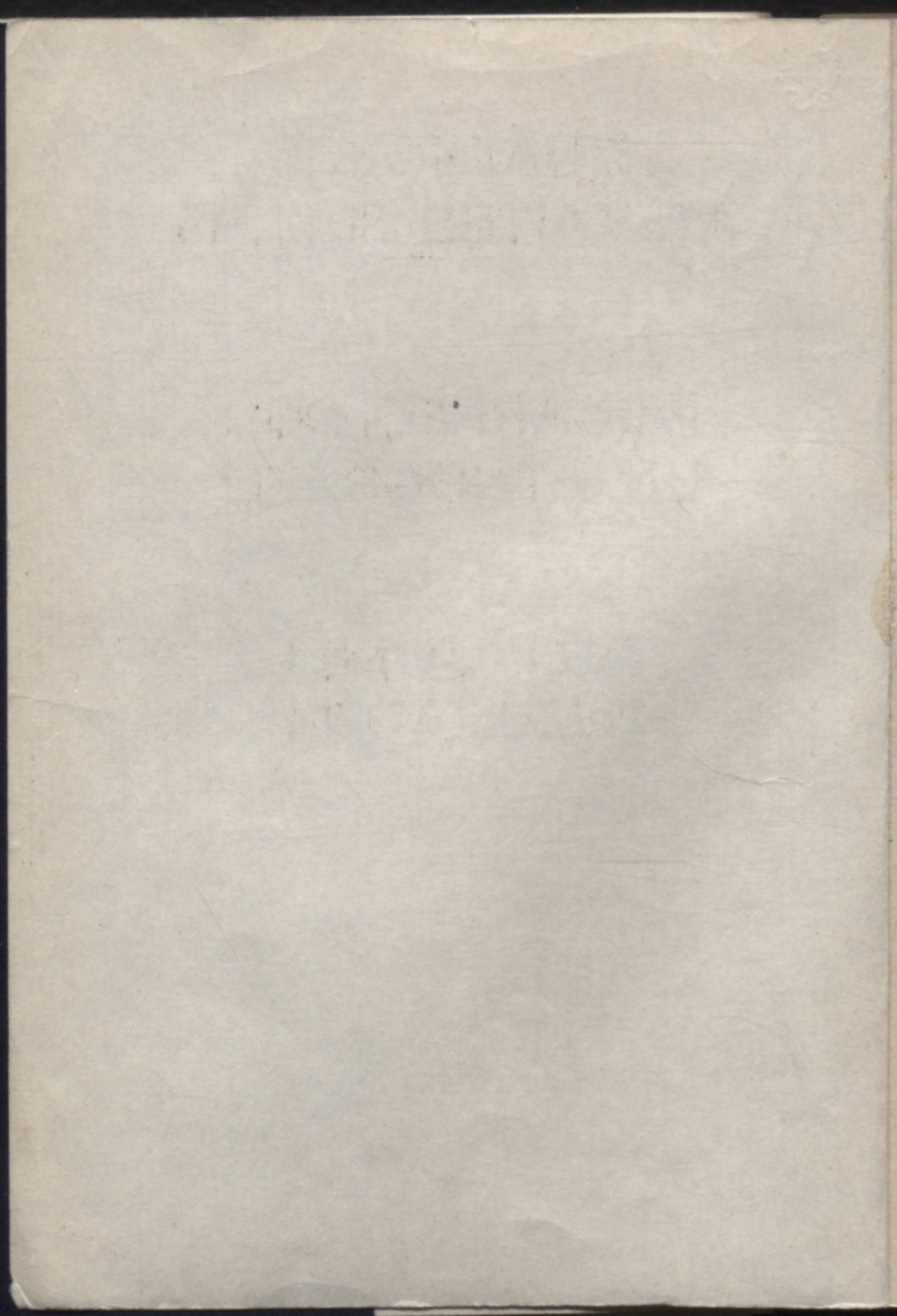

L 78-3
135

ZINĀTNISKĀS
ATSKAITES SESIJAS
MATERIĀLI
PAR ARHEOLOGU
UN ETNOGRĀFU
1977. GADA
PĒTĪJUMU
REZULTĀTIEM

L $\frac{78-3}{135}$

L
9

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Vēstures institūts

ZINĀTNISKĀS ATSKAITES SESIJAS
M A T E R I Ā L I
PAR ARHEOLOĢU UN ETNOĢRĀFU
1977. GADA PĒTĪJUMU REZULTĀTIEM

Rīga "Zinātne" 1978

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTEKA

~~78-~~ 20.642

902.6L

Z1 667

0306024697

Материалы отчетной научной сессии, посвященной ре-
зультатам исследований археологов и этнографов в 1977
году (Академия наук Латвийской ССР. Институт истории)

Издательство "Зинатне", Рига 1978

На латышском языке

Redakcijas kolēģija: Z.Apala, A.Birons, S.Cimermanis,
Ē.Mugurēvičs

Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes 1977. gada 15. decembra
lēmumu.

Z 10602-034
MBII(11)-78

© Izdevniecība "Zinātne", 1978

ARHEOLOĢIJA

J. Apals

1977. GADA ARHEOLOĢISKIE IZRĀKUMI ĀRAIŠU EZERPILĪ

Vēstures institūta ekspedīcija laikā no 1. jūnija līdz 10. oktobrim turpināja Āraišu ezerpils izpēti. Izrakumi notika ezerpils dienvidaustrumu daļā un uzejas rajonā, apmēram 800 m² kopplatībā. Izrakumi visos laukumos notika zem ezera līmeņa, tāpēc turpinājās dambju uzberšana ap laukumiem un ūdens atsūkšana.

Ezerpils dienvidaustrumu daļā, apmēram 400 m² platībā, izpētīja 13 dzīvojamās un saimniecības ēkas, kā arī četrus jau agrāk daļēji pētīto celtņu daļas, 12 apkures iekārtas, II un III apbūves ielas segumu.

Izrakumu gaitā ieguva 390 senlietas, 7360 bezripas māla trauku lauskas, 11 restaurējamus podus, 22 vāceles, 30 dažādus paraugus, kā arī uzturā lietoto dzīvnieku kaulu fragmentus.

Izpētītās dienvidaustrumu daļas laukumos atradās to celtņu kompleksi un atsevišķu ēku daļas, kas neiekļāvās laikā no 1966. līdz 1969. g. veikto izrakumu aptvertajā pieminekļa centrālajā daļā. Izpētot trūkstošās daļas, tagad iegūts pilnīgs priekšstats ne vien par ezerpils centra un dienvidu daļas kopējo plānojumu, bet arī par atsevišķo celtņu un to kompleksu attīstību II-V apbūvē.

Noskaidrojās, ka ezerpils paplašināta ne vien koncentriski, bet arī abpusēji ielai virzienā uz krastu.

Pamatojoties uz ēku kompleksu pilnīgu izpēti, iespējams secināt, ka kompleksu sastāvā ietilpuši arī pagalmi. Uzpildījuma slāņos starp atsevišķām apbūvēm atrada daudz būvdetaļu.

Izpētot dažas samērā labi saglabājušās II - IV apbūves ēkas un būvdetaļas, celtnu konstruktīvajā risinājumā konstatēja jaunu jūgstūra guļbūves variantu ar stabiem kā sienu un pārseguma balatiem.

Dzīvojamā un saimniecības ēku apkurei, kā arī saimniecības vajadzībām ierīkotas trejāda veida apkures iekārtas: māla kleķa krāsnis, māla pavardi un akmeņu krāvu krāsnis.

Āraišu ezerpils konstruktīvā veidojuma izpratnei ļoti nozīmīgs bija atsegtais uzejas brūģis, kas savienoja ezerpili ar krastu. Tā virsma atsedzās zem 0,5 m bieža ūdensaugu un nogulumu slāņa rajonā starp ezerpils dienvidu daļu un krastu. Brūģa pilnīga izpēte dos iespēju precīzēt Āraišu ezera līmeņa augstumu ezerpils celtniecības un pastāvēšanas laikā un, pamatojoties uz to, noteikt pils pamatu konstrukciju un apbūves augstumu virs ūdens līmeņa.

Atrasto senlietu vidū dominēja darinājumi no koka, lāka un tāss. Kā nozīmīgākās koka senlietas minamas piestas (no kurām viena atrasta pilnīgi vesela), stampas, nebojāta kriju vācele ar tāšu dibenu, divi koka bļodu fragmenti, dzeiņa vārnas sagatave, krāsne kruņa sagatave, ipatnējas formas koka kausu sagataves, ragavu mietnes ar un bez atzariem. Kādam vienkāršam mehānismam (varbūt aužamajiem stāviem) pieder leņķveida koka detaļās ar vidū un galos izdedzinātiem caurumiem. No ozola šākļa izgatavotais ķebelis, bērza tāss auklas un tāss lāpa (līdz šim bija atrasti tikai šādu lāpu nodeguļi) pieskaitāmi pie Latvijas arheoloģiskajā materiālā reti sastopamiem atradumiem. Iepriekšējos gados atrastajiem dažādiem lūku pinumiem šogad pievienojas no četrām slokanēm pītais lūku jostas fragments (l.att.:12). Diemžēl tikai fragmentāri bija saglabājis naža spals ar tievas bronzas stieples aptinumu (l.att.:10), tāpat kā kāts cirvja pietā (l.att.:13). Dzelzs senlietu grupā nozīmīgs atradums ir kokapstrādes

1. attöls.

darbarīks - dzelzs cērte (arī kaplis, tesliņa; 1.att.:9), ar kuru baļķos iecirta rievās, doba muldas un gludināja dēļus. Uzejas bruģī atrada arī dzelzs pakavu (1.att.:11).

No bronzas rotaslietām minama pakaveakta ar diviem skaldpotiem pāresnīnājumiem uz loka (1.att.:4), kaklagredzens ar fasetētiem galiem (1.att.:5) un karavīra aproce (1.att.:6). Minētie priekšmeti, tāpat kā ar spirāles nospiedumiem rotātais māla podiņš (1.att.:8), atrasti ēkās un palīdz skaidrot jautājumu par dažu tā laikmeta sabiedrības sociālo grupu pārstāvju konkrētajiem dzīves apstākļiem.

Visai reti atradums ir arī no bronzas izgatavotais zobena maksts uzgalis ar stilizēta putna attēlu, t.s. vanagsīmi, vidū (1.att.:7). To atrada uzejas bruģī. Turpat atrada arī divus zvanveida māla "svariņus" (1.att.:2,3), jāpiezīmē, ka līdzīgi "svariņi" kā savrupatradumi iegūti 1975.g. netālu esošajā vēl nepētītajā Drabešu Virgabaļu apmetnē.

Unikāla un hronoloģiski nesaderīga ar pārējiem atradumiem ir bronzas tutulsakta (1.att.:1), kas atrasta ezerpilī, uzpildījuma slānī starp III un IV apbūvi. Igaunijas PSR arheoloģiskajā materiālā šādas saktas atrastas agrā dzelzs laikmeta pieminekļi, un tās datē ar m.ē. 1./2. gs. Acīmredzot tutulsakta nokļuvusi ezerpils kultūrslānī vēlāk.

Izrakumi āraīšu ezerpili beigsies nākošajā gadā.

J.Apals

ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU APZINĀŠANA
GAUJAS NACIONĀLAJĀ PARKĀ UN CĒSU RAJONĀ 1977.GADĀ

Vēstures institūta organizētā ekspedīcija, kurā piedalījās Cēsu rajona pieminekļu aizsardzības inspektore un Gaujas nacionālā parka pārstāve, turpināja arheoloģisko

pieminekļu apzināšanu Cēsu rajona Līgatnes un Rīgas rajona Siguldas ciemu padomē.

Darba gaitā Līgatnes c.p. tika apmeklēta Incēnu kapešta, Līgatnes pilskalns, Līgatnes depoziāta atrašanās vieta, Lielzanderu un Silavēveru kapu uzkalniņi, bet Siguldas c.p. - Vildoges pilskalns. Ekspedīcija iepazinās ar pieminekļu stāvokli, fotografēja tos, aprakstīja, zīmēja vai precizēja situācijas shēmas, ievāca ziņas par tiem no vietējiem iedzīvotājiem.

Ekspedīcija konstatēja, ka arheoloģisko pieminekļu sakrātā ieskaitāma Līgatnes c.p. Incēnu kapešta, kas atrodas ovālā paugurā starp laukiem, 80 m uz ziemeļrietumiem no Incēnu mājām. Kapešta aizņem 55 x 80 m lielu platību. Kapeštas austrumu daļā atrodas šūnakmens krusts, kam vienā pusē iekalti seši, bet otrā - četri krusti. Kapeštas dienvidrietumu galā atrodas leukakmens kapa plāksne ar tās virsmā iekaltiem sešiem krustiem. Šūnakmens krusta vai plāksnes fragmenti atrodas arī kapeštas dienvidaustrumu daļā:

Līgatnes strādnieku ciematā tika noskaidrota 17.gs. monētu depoziāta atrašanās vieta. Depoziāts atrasts 1976.g. sakņu dārza malā pie lauku celiņa, kas sākas starp Cēsu ielas 4. un 6. namu un turpinās austrumu virzienā gar sakņu dārziem un ganībām. Daļa atrasto monētu nonākušas kolekcionāru rokās. Apmēram 2 m² lielā pārbaudes rakumā valēnas virskārtā atrada izkliedētas vēl četras Zviedrijas valdnieku Kristīnes un Kārļa XI valdīšanas laikā kaltās monētas.

Apzināšanas laikā atklāja līdz šim nezināmu kapu uzkalniņu pie Līgatnes Silavēveriem. Uzkalniņš atrodas mežā, 450 m uz ziemeļrietumiem no Silavēveru mājām, 12 m uz rietumiem no Gaujasmāles ceļa. Uzkalniņa diametrs - 11-13 m, augstums - līdz 1 m. Gar uzkalniņa pamatni saskatāma ieplāka, no kuras pēta zeme tā izbēršanai. Nelielā padziļinā-

jums - varbūtējs pārrakums - atrodas arī uzkalniņa centrā.

Vildogas pilskalns plakums vidusdaļā, 10 m attālumā no tā dienvidu malas izraka šurfu. Zem humusa kārtas atsedzās ap 0,75 m biezs intensīvs kultūras slānis, kurā izdalījās divi atšķirīgi slāņi. Šurfā atrada vairākas bezripas keramikas lauskas. Pie uzejas, tās nogāzes apakšdaļā konstatēja šauru, ar grāvi norobežotu terasi.

Apzinot Cēsu rajona arheoloģiskos pieminekļus, kopā ar Cēsu Vēstures un mākslas muzeja darbiniekiem 16. jūlijā tika izdarīti pārbaudes izrakumi Cēsu rajona Zosēnu c.p. Muciņu Vecajos kapos. Bija zināms, ka 1975.g., rokot granti, tur atrasti cilvēku kauli un dažas 17.gs. monētas. Pārbaudot ziņas, noskaidrojās, ka Vecie kapi atradušies ceļa malā, paugurā pie Muciņu māju šķūļa. Pārbaudes izrakumos atsedza vienu netraucētu, labi saglabājušos sievietes apbedījumu bez piedevām un divu pārraktu apbedījumu vietas. Domājams, te atradusies vēsturisko laiku 17.gs. kapsēta, kas patlaban gandrīz pilnīgi norakta granti. Nedsudzi apbedījumu vēl varētu būt saglabājušies kapsētas dienvidu malā (pie šķūļa), kas, liekas, nav postīta. Tomēr no kapsētas saglabājušies tik niecīga daļa, ka arheoloģisko pieminekļu sarakstā to nebūtu vērts iesaistīt.

Z. Apala

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI CĒSU PILSDRUPĀS 1977. GADĀ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūts sadarbībā ar Cēsu Vēstures un mākslas muzeju laikā no 1. jūnija līdz 15. septembrim veica arheoloģiskos izrakumus Cēsu pilsdrupās.

Turpinot 1975. gadā uzsāktos pētījumus pils dienvidu pusē, šogad darbs notika četros izrakumu laukumos - ra-

Jonā no vārtiem līdz Dienvidu tornim, kā arī starp aizsargsienu un aizsarggrāvja ziemeļu malas nogāzi -, un kopumā aptvēra 395 m² lielu platību. Te atrada 1048 senlietas, 3415 māla trauku lauskas, 5430 krāsns podiņu fragmentus, pāri par 9000 loga rādītu stādītu gabalus, 25 000 dzīvnieku kaulus, vairākus desmitus būvdetaļu un apdares elementu paraugu.

Izrakumu gaitā atsedza pils dienvidu puses aizsargsienu visā garumā (no Rietumu līdz Dienvidu tornim) un dažas tilta izbūves daļas. Aizsargsienas garums - 68,5 m, plātums - 1,9-2,0 m, augstums - 1,5-3,0 m.

Dziļāko aizsargsienas atsegumu (16 m dziļums) izdara posmā starp Rietumu torni un tiltu. Pēc gruvešu slāņa nopemšanas atklājās, ka aizsargsiena sastāv no divām daļām. Hronoloģiski senākās, apakšējās sienas augšdaļa kādas katastrofas rezultātā uzkritusi pils grāvja ziemeļu nogāzei, kur arī atstāta. Gar sagrūvuma apakšmalu no gruvešiem uzcelts neliels, līdz 0,5 m augsts un 0,7 m plats norobežojums, lai aizkavētu gruvešu ieslidēšanu dziļāk grāvī. Aizsargsienas apakšējā daļa mūrēta ar kaļķu javu no nelieliem plienakmeņiem, kas krasi atšķiras no vēlāk atjaunotās sienas, kurā līdz ar plienakmeņiem rindā iemūrēti arī lieli granitakmeņi.

Noņemot gruvešu slāni laukumos pie Dienvidu torņa, sāka iezīmēties kāda līdz šim nezināma apbūve. Te atsegts (2,7 x 3 m liels) ar kaļķu javu sastiprināts apdegušu ķieģeļu klājums, domājams, kādas veļējas nojumes gridojums, par ko liecina arī līdzās esošās stabu bedres. Zem ķieģeļu klājuma, ūķiet, iezīmējās kādas vēl neatsegta telpas šķērsciens.

Bagātējā senlietu materiālā visvairāk pārstāvēti priekšmeti, kas raksturo pils iedzīvotāju dzīves veidu un saimniecību 16. un 17. gs. To vidū atsīmējami darbarīki un iedzīves priekšmeti - dzelzs naži ar koka un kaula spalēm

2. attöls.

II

(2.att.:14), dzelze zāģītis (2.att.:26), sudraba karotes (2.att.:12), dakšiņa (2.att.:13), metāla trauku fragmenti, dažādas atslēgas (2.att.:15-18), slēdzenes, bronzas (2.att.:8,9) un kaula (2.att.:7) šujamادات, kniepadatas (2.att.:6), bronzas uzpirkstenis (2.att.:11), kaula ķēmes (2.att.:10), dzelze svečturi (2.att.:24), šķiļamdzelzs (2.att.:25), svina preču plombas un citi priekšmeti.

No ieročiem, jātnieku piederumiem un zirglietām minamas svina, akmens un čuguna lodes, bruņu plāksnes, arbaletu bultu gali (2.att.:21), jātnieka piesis ar piecstaru riteni (2.att.:22), pakavi.

Rotaslietu un apģērba piederumu atrasts maz. To vidū: bronzas pakavsakta (2.att.:1), riņķa sakta (2.att.:2), bronzas gredzeni (2.att.:3,4), dažas stikle, kaula un dzintara krelles, dzelze jostas sprādzes, bronzas šķiļi un sīki brokāta auduma fragmenti.

Bieži bija sastopami dažādi apkalumi - bronzas (2.att.:19), dzelze (2.att.:20) un kaula (2.att.:5); daudz holandiešu fajansa pipiņu fragmentu. Tika atrasti kaula rūceņi (2.att.:23), stabule un svilpes.

Lielu atradumu grupu veido keramika. Māla trauku fragmentu vidū dominē glazētās lauskas (71%), neglazēto lausku ir daudz mazāk - 18%, pavisam nedaudz (11%) lausku pieder importētajiem akmens masas traukiem. Krāsns podiņu ornamentikā vērojama liela dažādība, ir podiņu fragmenti ar portretiem, ar augu vai geometriskajiem rakietiem, ar dzīves un heraldikas motīviem. 70% no krāsns podiņu izlases fragmentiem ir glazēti ar zaļu (59%), melnu (3%), dzeltenu (1%) vai vairākrāsu glazūru (7%).

No būvdetaļu un apdares materiāliem iegūti dažādi profilēti ķieģeļi, kārnīņi (klosters tipa un mēles), zeļi un dzeltenī glazētas grīdas flīzes (120 x 120 x 24 mm), kaltu plienakmens detaļu fragmenti.

Bez jau zināmajiem rombveida rūšu stikliem šogad tika atrasts kvadrātveida un nebojāta sešstūrveida loga rūts gabals. Logu rūšu fragmentu vidū konstatēti apgleznotu stiklu, domājams, seno vitražu, gabaliņi.

No atrastajām 84 monētām, ko noteica V.Zobiņa un K.Pel-
da, vairākums ir uz 16.gs. otro pusi un 17.gs. attiecinā-
mi Rīgas un Tallinas šiliņi.

M.Atgāzis

ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU APZINĀŠANA DOBELES RAJONĀ UN IZRAKUMI ANŠĶINU SENKAPOS 1977.GADĀ

Vēstures institūta Dobeles arheoloģiskās ekspe-
dīcijas grupa sadarbībā ar Dobeles novadpētniecības muze-
ja vadītāju V.Vaitaiti veica arheoloģisko pieminekļu ap-
zināšanu Dobeles rajonā, kā arī Jelgavas rajona Zaļenie-
ku c.p. teritorijā.

Pārbaudīti 44 objekti: 13 apmetnes un pilskalni, 29
kapulauki, divas depoītu atrašanās vietas.

Dzīvesvietas

Augstkalnes Augstajā kalnā - pilskalnā, kurā,
spriežot pēc 13.gs. Zemgales dalīšanas līgumiem starp
bīskapu un ordeni, varētu būt atradies Silenes zemes
centrs, konstatēts pārrakums. Taisnstūrveida pārrakuma
bedre (2 x 1 m) atradās plakuma dienvidu galā. Bedres
profila apakšējā daļā, tumšākajā slānī, kas iezīmējās
40-70 cm dziļumā, atrasta bezripas švīkātā keramika, kāda
raksturīga l.g.t.p.m.s.

Zaļenieku Bušās ap 120-150 m uz dienvidrietumiem no
dzīvojamās ēkas (virzienā uz Būdniekiem) nesen izraktā
meliorācijas novadgrāvja malā atrasts akmens cirvis. Ap

70 m uz dienvidiem no Bušām tā paša grāvja profilā konstatēta neizteiksmīga, 40-60 cm biezs kultūras slānis ar degušu, sadrupušu akmeņu piejaukumu; atrastas arī sīkas māla trauku lauskas un dzīvnieku kauli. Varbūtēja kultūras slāņa pazīmes vērojamas arī ap 200 m uz dienvidrietumiem un 200 m uz austrumiem no Bušām.

Ap 1 km uz dienvidrietumiem no Bušām atrodas Būdnieku l.g.t.p.m.š. senkapi.

Dobeles Vērpjos, novācot no lauka akmeņus, atrasts akmens cirvis (3.att.:6), kas līdzīgs Bušās iegūtajam cirvim. Atraduma vieta - starp Vērpju fermas ziemeļrietumu stūri un mežu, ap 20 m no mežmalas.

Penkules Lagos, pārbaudot 1969.g. registrētās apmetnes vietu, apstrādātā laukā savākta bezripas apmetā keramika un dzīvnieku kauli. Atresti divi akmens graudberži un jostas gala bronzas apkalums (3.att.:7), kurš pārstāv 7.-9.gs. raksturīgu formu.

Zaļenieku Gauriņos, pārbaudot šeit agrāk atrasto senlietu (divas bronzas pakavsaktas ar zvērgelvu galiem, pakavsakta ar skaldņotiem galiem un Zemgalē reti sastopama varianta šaurāsmens cirvis) atrašanās vietu, noskaidrots, ka Gauriņos (ap 100 m uz ziemeļiem no dzīvojamās ēkas) atrastas tikai pakavsaktas. Norādījumu, ka šajā vietā varētu būt senkapi, nav. Tā kā līdzās esošajā Šbeļu un sekņu dārzā (ap 70 m dienvidrietumos no dzīvojamās mājas) vērojamas kultūras slāņa pazīmes un atrasta ripas keramika, ir pamats domāt, ka atradumi saistāmi ar 2.g.t. sākuma apmetni.

Papildināti dati par atradumiem Tērvetes Pļavniekos. 50.gadu beigās Pļavniekos, rokot pamatus dzīvojamās ēkas rietumu daļas pārbūves vajadzībām, novērota melna, ogļaina zeme, kas saturējusi pārogļojušos graudus un trauku lauskas. Kā liecina jau 30.gados pie Pļavnieku ēkām iegūtie savrupatradumi un māju pagalmā un dārzos uz rietumiem un

austrumiem no minētās vietas konstatējamais 40-50 cm biezsais kultūras slānis ar apdegušu sadrupušu laukakmeņu piejaukumu, šeit būtu meklējama vēlā dzelzs laikmeta apmetne, kas hronoloģiski atbilst Pļavnieku senkapiem.

Kapulauki

Naudītes Vecpokaļos, starp Vecpokaļu un bij. Brunavu mājām, ap 300 m uz ziemeļrietumiem-rietumiem no Vecpokaļiem, 10-80 m no Kapiņu kalna, tā austrumu pusē, atrodas kapu uzkalniņi.

Ziņas par 10 uzkalniņiem pie Īles Kapiņu kalna eastopam jau 1868.g. Šeit iegūtas agrā dzelzs laikmeta senlietas (dzelzs līktais nazis, uzmaivas cirvis un bronzas aproce), kuras figurē zinātniskajā literatūrā, taču dati par uzkalniņiem nebija pārbaudīti.

Četri uzkalniņi saglabājušies labi, salīdzinot ar pagājušā gadsimta datiem (diametrs - 5,5-7 m), tie gan vairāk izplūduši. Augstums - līdz 1,5 m, riņķa akmeņi saskatāmi. Divi mezāki uzkalniņi saglabājušies vājāk. Pārējo četru uzkalniņu vietas saņemamas tikai kā iespējamās. Tuvējā Kapiņu kalnā kultūras slānis nav konstatēts. Tautas nostāstos šis kalns pazīstams kā senas baznīcas vieta, bet uzkalniņi - kā "kepličas".

Tērvetes Anšķinos, pārbaudot pielīdzinātu grantsbedri, konstatēti vidējā dzelzs laikmeta senkapi.

Kapulauks atrodas 3 km uz ziemeļrietumiem no Tērvetes, Skujaines labajā krastā, ap 250 m no Dobeles lielceļa, 150 m uz dienvidiem no Anšķinu mājām.

Grantsbedres austrumu malā izpētīts 40 m² liels izrakumu laukums. Konstatēti pieci apbedījumi, kas stipri postīti, gan pēdējā laikā grantsbedri pielīdzinot, gan arī agrākajos pārrakumos.

Apbedījumu dziļums - ap 50 cm. Kapu bedres noteikti neiezīmējās, orientācija ar galvu R vai arī pretēji. Apbedi-

jūmi norobežoti ar leukakmeņu iežogiem. Iežoga akmeņi (diametrs - no 20-50 cm) krauti 1-3 kārtās. Lielākie akmeņi bija likti vienā kārtā un gulēja dziļāk (ap 80 cm), tiem pieslēdzās no nedaudz mazākiem un vidēja izmēra akmeņiem krautas piebūves, kas atradās augstāk vairākās kārtās. Lai noteiktu minēto akmeņu konstrukciju savstarpējo sakarību, nepieciešami izrakumi lielākā platībā. Taču jau tagad iespējams noteikt, ka tās ir līdzīgas Dobeles Ošos, Tērvetes Stūros un Ķūros konstatētajām konstrukcijām. Jāpieņem, ka Anžķinos pastāvējuši lēzeni uzkalniņi ar piebūvēm. Kā iežoga akmeņi, tā arī apbedījumi atrodas virs 10-20 cm bieža smilšu uzbērums, kas pārsedz seno augsnes kārtu. Vai uzbērums saistāms ar agrāku uzkalniņu pastāvēšanu vai ar īpašu paražu, kāda konstatēta Lietuvā, Akmeņē (M. Михельбертас, 1968), un Tērvetes Ķūros, nevaram noteikt. Anžķinos konstatēti arī ogļaini plankumi, kas saistāmi ar ugunerītiem un bija izsekojami kā uzbērums, tā uz pamatsmes.

1. kapā, kurā apbedīts zēns, pie galvas nolikta izkopts un neliels šķēps (3.att.:11), pie labā pleca dzelzs spieķadats ar bronzas riņķīti galvā (3.att.:10), labajā rokā, kuras delna pacelta pret zodu - bronzas aproce (atlauzums no spirālaproces). Kapā atrasta arī ovāla dzelzs sprādze (3.att.:9).

2. kaps ir dubultkaps, no tā dienšni saglabājušies tikai kājgaļi.

Starp 50 Anžķinos atrastajām senlietām - uznavas sirvis (3.att.:12), fragmentāras izkaptis, ileni, sirpji, lauņņi, bronzas spirāliņu vainagu daļas, trīsstūra griezumā aproces un spirālgredzenī, zilās stikla krelles. Atsegtie apbedījumi un senlietas datējamas ar 6.gs.

3 km uz ziemeļrietumiem no Dobeles - Zilā kalna grantsbedrēs - līdzās Ošu, Bēļu un Šķērstaļu 5.-17.gs. senkapiem, atklājies 12.-17.gs. kapulauks - iepriekš minēto kapulauku hronoloģiskā turpinājums.

Senkepi vēl saglabājušies karjera ziemeļaustrumu daļā, kur grantsbedres profilā atsegušies cilvēku kauli un iegūtas arī senlietas: pakavsaktas - ar zvērgalvu un atrošiem galiem (3.att.:1,2) - pieskaitāmas pie 12. un 13.gs. raksturīgajām formām, ripassaktas ar geometrisku (3.att.:3,4) un augu ornamentu (3.att.:5), bronzas skārda vainaga apšūvuma plākšņu fragmenti. Atrastas arī 16.-17.gs. monētas: Rīgas brīvpilsētas Šilipāš (1561.-1581.g.); karalienes Kristīnes valdīšanas laikā ar Gustava II Ādolfa monogrammu 1633.g. kalts Rīgas Šilipāš; Jāņa Kazimira (1648.-1668.g.) Lietuvas Šilipāš (Monētas noteice V.Zobiņa).

Precizētas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta senlietu atrašanos vietas Dobeles Brenčos (130 m uz austrumiem no Brenču kapsētas), Dobeles Baložos (200 m uz dienvidrietumiem no mājām), kā arī pārbaudīti t.s. vēsturisko laiku kapulauki Tērvetes apkārtnē - Anšķīnes II, Līgu Mirončkalnīņā un Melnē dzirnavu grantsbedrēs.

Depozīti

Dabā apskatīta pie bijušām Naudītes Kalnamūriņu mājām 1912.g. arot atrastā sudraba stieniņu depoziņa atrašanās vieta. Iegūtas sīkākas ziņas par depoziņu. Depozītā, kura svars 2,4 kg, bijuši 24 lieti sudraba stieniņi ar iecirtumiem (daži ar rozetēm). Depozīts bijis ietīts darvotā audeklā. 1918.g. stieniņi pārdoti juvelierim. Depozīts radniecīgs ar Aurumuižas depoziņu, kas atrasts 7 km no Kalnamūriņu mājām un kurā bijuši līdzīgi stieniņi.

T. Berģa

LATVIJAS 10.-12.GS. ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU
DATĒŠANA PĒC NUMISMĀTISKĀ MATERIĀLA

Izrakumos atrastās monētas ir vērtīgs materiāls arheoloģisko pieminekļu datēšanai. Pēc monētām iespējams datēt ne vien visu arheoloģisko kompleksu kopumā, bet arī atsevišķas senlietas. Tomēr jāņem vērā, ka numismātiskā datēšanas metode pagaidām nav vēl pilnībā izstrādāta. Plašais numismātiskais materiāls (vairāk nekā 700 monētas), kas atrasts Latvijas 10.-12.gs. arheoloģiskajos pieminekļos, izraisa zināmu interesi, taču prasa vispusīgu un rūpīgu izpēti. Autore veikusi pētījumu par numismātiskās datēšanas metodes pielietojumu Latvijas PSR arheoloģiskajos pieminekļos. Galvenā vērība pievērsta numismātiskajam materiālam, kas atrasts slēgtajos arheoloģiskajos kompleksos, it īpaši apbedījumos. No 12 uz minēto laika posmu attiecināmiem Latvijas kapulaukiem analizēti 73 apbedījumi, kurus arheologi jau bija precīzi datējuši pēc tipoloģiskās metodes, neņemot vērā numismātisko datējumu.

Pētījuma rezultāta iegūti sekojoši secinājumi:

Slēgtajos arheoloģiskajos kompleksos atrastās monētas dod datējumu post quem (t.i., šie kompleksi nevar būt agrāki par pašām monētām). Pēc monētām datējot pilskalnu un apmetņu kultūras slāņus, jāievēro zināma piesardzība, katrā konkrētā gadījumā precīzi fiksējama monētu atrašanās vieta un apstākļi.

Datējums pēc atrastajām monētām vienmēr jāsalīdzina ar pārējo datēšanas metožu - stratigrāfiskās, tipoloģiskās, tāpat arī, ja iespējams, ar dendrochronoloģiskās metodes un citu eksakto zinātnu metožu - rezultātiem. Pagsidām Latvijas PSR arheoloģiskajos pieminekļos uz 10.-12.gs. attiecināmas monētas ne reizi nav atrastas kopā ar labi sagla-

bijušos šī laikmeta koku paraugiem. Tāpēc datējumu pēc monētām nav iespējams pārbaudīt ar precīzu dendrohronoloģisku datējumu. Latvijas PSR apstākļos monētu datējumu var pārbaudīt, izmantojot vienīgi tipoloģisko un stratigrāfisko metodi.

Datējot arheoloģiskos kompleksus pēc numismātiskā materiāla, vienmēr jāņem vērā atrasto monētu izmantošanas veids, proti, vai monētas a) bijušas nozaudētas; b) vai monētas ir mirušo obols vai arī tās liktas tirgotāju kapos; c) vai monētas izmantotas kā piekariņi. Pie pirmās un otrās grupas piederīgās monētas bijušas it kā izņemtas no attiecīgā laika naudas apgrozības, tāpēc kompleks pēc tām datējams ar lielāku ticamības pakāpi.

Pētījuma rezultātā noskaidrota, ka dažādu Rietumeiropas monētu kā maiņas līdzekļu apgrozības laiks Latvijas PSR teritorijā ildzis no 10 līdz 50 gadu. Monētas, kas izmantotas kā piekariņi, turpreti varēja kalpot daudz ilgāk, reizēm pat vairāk par 100 gadiem.

Datējot pieminekļus pēc monētām, jāņem vērā naudas apgrozības īpatnības attiecīgajā laikā un teritorijā. Latvijā pēc monētām visprecīzāk datējami 11.gs. pieminekļi; šai laikā Rietumeiropas monētas Baltijā ieplūda intensīvāk. Turpreti 12.gs. monētu pieplūdums stipri samazinās, līdz ar to uz šo laiku attiecināmu pieminekļu datējums nebūs tik precīzs.

Lai precizētu arheoloģisko kompleksu datējumu pēc monētām, jāņem vērā, cik bieži attiecīgās monētas sastopamas depozītos un cik ilgi tās attiecīgajā teritorijā bijušas apgrozībā.

I. Briede

JAUNI PĒTĪJUMI KRISTAPIŅU KAPULAUKĀ 1977. GADĀ

Kristapiņu kapulauks atrodas Preiļu rajona Rušonu c.p. teritorijā Rušonu ezera rietumu krastā 0,25 km uz ziemeļiem no bijušās Kristapiņu sādžas. Senvieta izvietota garēnā pacēlumā starp purvu un mitro, ezeram pieguļošo pļavu. Pacēluma dienvidaustrumu daļā ierīkota kapešta.

Kapulaukā vairākkārt izdarīti arheoloģiskie izrakumi (1928.g. R.Šnore - 3 kapi; F.Jākobsons - 39 kapi; 1938.g. O.Kalējs - 2 kapi). No atsegtajiem 44 apbedījumiem 39 ir skeletkapi, 5 - ugunskapi. Iegūts ap 320 senlietu. Daudz arī savrupatradumu.

Kapulauks ierīkots senākas apmetnes vietā. Tas stipri postīts mantraču darbības rezultātā, tāpat arī rokot granti un apstrādājot lauku.

LPSR Vēsture muzeja arheoloģiskā ekspedīcija, kurā piedalījās arī Rīgas Pionieru pils arheoloģijas pulciņa dalībnieki, laikā no 16.jūnija līdz 10.jūlijam šajā kapulaukā veica izrakumus, izpētot 218 m² lielu teritoriju. Atsegti 33 skeletkapi - 17 vīriešu, 12 sieviešu, divi bērnu un divi nenosakāmi. Kapos atrastas 267 senlietas. Mirušie guldīti brūngani dzeltenīgās smiltīs un smilšainā grantī 0,15-0,70 m dziļumā. Kapu bedres, kas kā tumši ovali plankumi labi iezīmējas apkārtējā zemē, ir 1,30-2,45 m garas un 0,90 m platas. Divos kapos (51., 55) apbedījumiem zem galvas palikti koka dēliņi. Sievietes guldītas ar galvām R, DR, ZR, retumis - A (67.) un D (70.) virzienā, vīrieši - ar galvām A, ZA, DA un tikai vienā gadījumā (48.) - D virzienā. Mirušie guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras, rokas noliktas uz krūtīm, dažreiz viena roka saliekta elkonī un pacelta pret galvu, otra nolikta pāri jostas vietai.

Viesiem apbedījumiem konstatēts kapu inventārs. Hronoloģiski agrākajos vīriešu kapos atrasti dzelzs šaurasmens cirvji, isie, platie vienasmens zobeni, lapasveida šķēpu gali ar iedzītni, dzelzs pakavsakts ar bronzas aptinumu, bronzas dobās aproces, vēlākajos - bronzas pakavsakts ar atrotītiem galiem, spirālgredzeni, gredzeni ar pareapinātu priekšpusi, masīvas aproces ar segmentveida griezumam, karavīru aproces, dzelzs platasmens cirvji, naži, šķēpu gali. Sevišķi bagātīgs ir 76. kapa inventārs. Šai kapā apbedītajam vīrietim ir ar bronzas spirālītēm rotāta galvassega, kam mugurpusē piestiprināta divpusīga kaula ķemmīte, uz krūtīm bronzas pakavsakts ar atrotītiem galiem un tordētu loku, uz labās rokas masīva aproce ar segmentveida griezumam, uz kreisās - karavīra aproce, pirkstos spirālgredzeni un gredzens ar vidusplāksnīti, bez tam vēl kapā atrasts dzelzs kaujas nazis, uzdevas šķēps, zvans.

Sieviešu apbedījumiem parasta piedeva ir grīstes vainagi, bronzas kaklariņņi ar noplacinātiem, seglu un kāšu, cilpu, konusveida un četrkaldņu galiem, bronzas gredzenīti un kauri gliemežvāku kaklarotas, pakavsakts ar atrotītiem galiem, manšetveida aproces, spirālaproces, aproces ar zvērgalvu un dobtiem paplašinātiem galiem, spirālgredzeni, dzelzs sirpji, dzirkles, māla un šifera vērpjamās vārpas skrīmeļi. 60. kapā mirušajai pāri pārklāta ar bronzas spirālītēm rotāta villaine. 64. kapā sievietei bez kaklariņņiem ar četrkaldņu un cilpu galiem bija stikla kreļļu kaklarota ar trim bronzas krustiņiem un diviem apaļajiem piekariņiem ar sv. Jura un sv. Marijas attēliem (4.att.).

Kristapiņu līdzenajās kapulaukās apglabāti latgaļi laikā no 8. līdz 12.g.

Kapulauka teritorijā atrastas atsevišķas bezripas keramikas lauskas, divi graudberži un akmens urbuma tapiņa. Šīs senlietas attiecīnsmas uz apmetnes apdzīvotības periodu -- l. g. t. p. m. ē. beigām un m. ē. sākumu.

4. attēls.

A. Caune

DAŽAS KOPIĢAS IEZĪMES RĪGAS UN KAIMIŅZEMJU
PILSĒTU KOKA CELTNIECĪBĀ LAIKĀ NO 12. LĪDZ 14.GS.

Pēdējo gadu sistemātiskie arheoloģiskie izrakumi snieguši jaunu nozīmīgu materiālu par Rīgas masveida dzīvojamo apbūvi laikā no 12. līdz 14.gs, Pilsētas pastāvīšanas sākuma periodā pārevarā celtas tikai koka ēkas. 13.gs. vidū parādās pirmās statņu vai pildrežģu konstrukcijā būvētas mājas, bet vienlaikus turpina pastāvēt arī guļbūves un stabu konstrukcijas celtnes. Gadsimta beigās koka ēkas nomaina mūra vai pildrežģu būves. Līdz ar katru jaunu celtniecības etapu būtiski izmainās arī pašu dzīvojamo māju konstrukcija un plānojums.

Rīgas koka ēku celtniecībā konstatējami septiņi atšķirīgi sienu konstruktīvie risinājumi: guļbūves, stabu, palisādu, rāmja, jūgetūra, pinumu, pildrežģu vai to sākotnējā paveida - statņu - konstrukcijas. Senākajā apbūvē sastopami visi minētie sienu veidi, izņemot statņu kon-

strukciju. Dzīvojamo ēku pamattīpe šai laikā bija guļbūve. Pārējie sienu veidi vērojami saimniecības ēku un palīgbūvju celtniecībā.

Rīgas koka apbūvei analogiski konstruktīvie risinājumi sastopami gan citur Latvijas PSR teritorijā, gan arī kaimiņu zemēs (5.att.).

Pētītajos Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos labi saglabājušās koka celtnu paliekas atklātas tikai Koknesē, Talsos (12.-13.gs.) un Āraišos (9.-10.gs.). Šeit pazīstami trīs ēku sienu veidi - guļbūves, palisādu un jūgstūra konstrukcijas. Jūgstūra konstrukcija samērā plaši izmantota ēku celtniecībā Āraišu ezerpilī, bet vēlsākajos Latvijas pieminekļos, izņemot Rīgu, vairs nav konstatēta. Kā relikti tā sastopama atsevišķos gadījumos Latvijā vēl pat 20.gs. celtnēs. Minētie trīs mēju sienu konstruktīvie risinājumi uzskatāmi par attiecīgā laika vietējās tautas celtniecības raksturīgu iezīmi.

Senās Krievzemes meža zonas pilsētās dzīvojamās ēkas celtas tikai kā guļbūves. Retumis saimniecības un palīgēku celtniecībā konstatējamas arī cita tipa sienas - stabi, palisādu, jūgstūra un pinumu konstrukcijas. Krievzemes lielākajā tirdzniecības centrā Novgorodā sastopami daudz vairāk ēku sienu konstruktīvo risinājumu veidi nekā pārējās pilsētās. Kā svešs elements 14.-15.gs. Novgorodā un Viļņā parādās dažas celtnes ar karkasa jeb pildrežģa sienām. Šāds celtnu tips tomēr minētajā teritorijā plašāku izplatību neiegūst.

Skandināvijas pilsētu arheoloģiskajos izrakumos visbiežāk atklātas celtnes ar pītām, rāmju, palisādu vai stabu sienām. 13.gs. sākumā šeit parādās statņu vai primitīvu pildrežģu būves. Dažas uz 13.gs. vidu attiecināmas guļbūves zināmas Bergēs.

Rietumslāvu zemēs vācu kolonistu pilsētās (Frankfurtā pie Oderas) 13.gs. būvētas celtnes tikai ar rāmju vai pild-

5. attēls.

režģu sienām.

Pelijā Baltijas jūras piekrastes ostas pilsētu izrakumos 11.-13.gs. slāpos konstatētas visas tās pašas sienu konstrukcijas, kādas Rīgā, turpreti pilsētās zemes iekšienē celtas galvenokārt guļbūves.

Lai gan Baltijas jūras piekrastes zemju pilsētu celtniecībā vērojams samērā daudz dažādu ēku sienu konstruktīvo risinājumu veidu, tomēr iespējams izšķirt divus noteiktus celtniecības tradīciju areālus. Austrumeiropā slāvu un arī baltu apdzīvotajās zemēs kā dzīvojamās ēkas dominē guļbūves, turpreti Skandināvijā un Ziemeļvācijā, t.i., germāņu dzimtenē, dzīvojamās ēkas celtas parasti kā stāvbūves - stabu, palisādu vai rāmju konstrukcijā.

Baltijas jūras piekrastes ostas pilsētās šei laiks vērojama abu šo celtniecības tradīciju areālu ietekme.

Dažādu konstruktīvo celtniecības papēmīnu vienlaicīgs pielietojums Rīgā liecina par kaimiņu tautu materiālās kultūras ietekmi. Rīgas straujā izaugsme no nelielas apmetnes 12.gs. par ievērojamu ostas pilsētu, tranzīttirdzniecības centru 13.gs. veicināja dažādu tautību iecelotāju ieplūšanu. Ja sākuma posmā vienlīkus pastāvēja daudzi atšķirīgi ēku būves papēmieni un vietējās celtniecības tradīcijas nereti saplūda arī ar kaimiņzemju būvniecības papēmieniem, tad 13.gs. vidū, pilsētā pieaugot vācu kolonistu skaitam, vērojama tiem raksturīgo ēku būves veidu ieviešanās. 13.gs. beigās pilsēta izdeva pirmos būvnoteikumus, kas aizliedza koka ēku celtniecību. Kopš šei laika pilsētā, pakāpeniski samazinoties koka ēku īpatsvaram, pamazām izsūda arī daudzie sienu konstruktīvie risinājuma papēmieni, kas mūsu klimatiskajos apstākļos piemēroti tikai palīgūtvēm un saimniecības ēkām.

A.Čaune

ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI VECRĪGĀ 1977.GADĀ

Rīgas arheoloģiskā ekspedīcija laikā no 10.marta līdz 31.jūlijam veica pētījumus četros objektos, atsedzot viduslaiku nocietinājumu fragmentus un iegūstot jaunas liecības par pilsētas senāko koka un mūra dzīvojamo apbūvi.

Izrakumos Daugavas ielā izpētīti divi laukumi ar kopējo platību 300 m². Te atrastas 230 senlietas, vairāk nekā 200 keramikas lausku, ievākti osteoloģiskie materiāli un koku paraugi.

Pirmajā izrakumu laukumā, kas atradās 3.grupas 15.gruntsgabālā, konstatēts, ka senākais kultūras slānis šajā zemes gabalā iznīcināts vēlākos būvbedru pārrakumos. Pēc 15.-16.gs. celtņu sienu fragmentiem, kas bija saskatāmi pagrabu mūros, nebija iespējams pilnībā noteikt vecāko ēku plānojumu.

Otrais izrakumu laukums aizņēma 3/4 no nelielā 3.grupas 14.gruntsgabala. Šeit zem jaunākās ēkas pagraba grīdas, vēlāko pārbūvju netraucēte, senais kultūras slānis saglabājies gandrīz 2 m biezumā. Daudzi viduslaiku mūra celtņu fragmenti tikuši iekļauti jaunāko ēku pagrabu sienās. Tāpēc šajā izrakumu laukumā varēja izsekot zemes gabala apbūves plānojuma un ēku konstruktīvā risinājuma attīstībai laikā no 13. līdz 19.gs. Pētītajā kultūras slānī cita virs citas atradās piecu koka un piecu mūra ēku paliekas.

Pati senākā būve, kas celta šajā vietā, datējama ar 13.gs. pirmo pusi. No tās zemē saglabājušies atsevišķi mietu gali un vairākas kārtis. Spriežot pēc mietu nelielajiem izmēriem, atsegta celtnē bijusi vieglas konstrukcijas, tās sienas veidotas no kārtīm vai šagaru pinuma. No divām citām koka celtnēm atrasti tikai blūži - pamati paliktņi - un stāvbūvju sienu konstrukciju fragmenti.

Vispilnīgāk bija saglabājusies 4.koka celtnē, kas būvēta statņu konstrukcijā. Šī ēka celta senās ētas vidū, gale sienu novietojot gar ielas būvlaižu līniju. Kultūras slāni atsedzās tās apakšējā pamatu vainaga daļas - četrstūrains aptēsti baļķi ar izkaltām statņu ligzdām. Atstarpes starp nesošajiem statņiem aizpildītas ar stāvus liktiem gropētiem dēļiem, kuri, liekas, no ārpuses bijuši apšūti ar žagaru pinumu un apmesti ar mālu. Pēc atklātajiem sienu fragmentiem iespējams rekonstruēt pilnu ēkas plānojumu. Celtnes maksimālie izmēri, liekas, nav pārienieguši 9x10 m. Tās vidusdaļā atradusies 4x10 m plaša halle, kurai abās pusēs pa četrām 2x2,5 m lielām telpām. Hallī apsildījusi centrā novietota krāsns, kuras priekšpuse izveidota kā liels vaļējs pavards. Krāsns mūrēta no ķieģeļiem un dolomītkamīniem, par saistvielu izmantojot mālu.

No pēdējās koka apbūves saglabājusies saimniecības ēka (lopu novietne?). Šīs celtnes sienas daļēji veidotas no žagaru pinuma, bet grīda - no kāršu klājuma.

Pirmā mūra ēka pētāmajā gruntsgabalā uzcelta 14.gs. Tā novietota zemes gabala ziemeļaustrumu stūrī, ar vienu sienu pieslēdzoties Daugavas ielas 19.gs. būvlaižu līnijai. Ēkas rekonstruētie izmēri plānā 9x11 m. Zemē atsegta daļa no tās apakšējā puspagraba stāva trim sienām apmēram 1-2 m augstumā. Sienas celtas tikai no ķieģeļiem. Pētītā senākā ēka pieder pie jau iepriekšējos gados Rīgas izrakumos konstatētā "mūra namu" tipa, kas Rīgā plašāk sāk ieviesties 13.gs. beigās un 14.gs.

Turpmākajos gadsimtos minētajā gruntsgabalā katra nākošā mūra ēka celta izmēros lielāka par iepriekšējo, līdz 18.-19.gs. viss zemes gabals jau bijis apbūvēts.

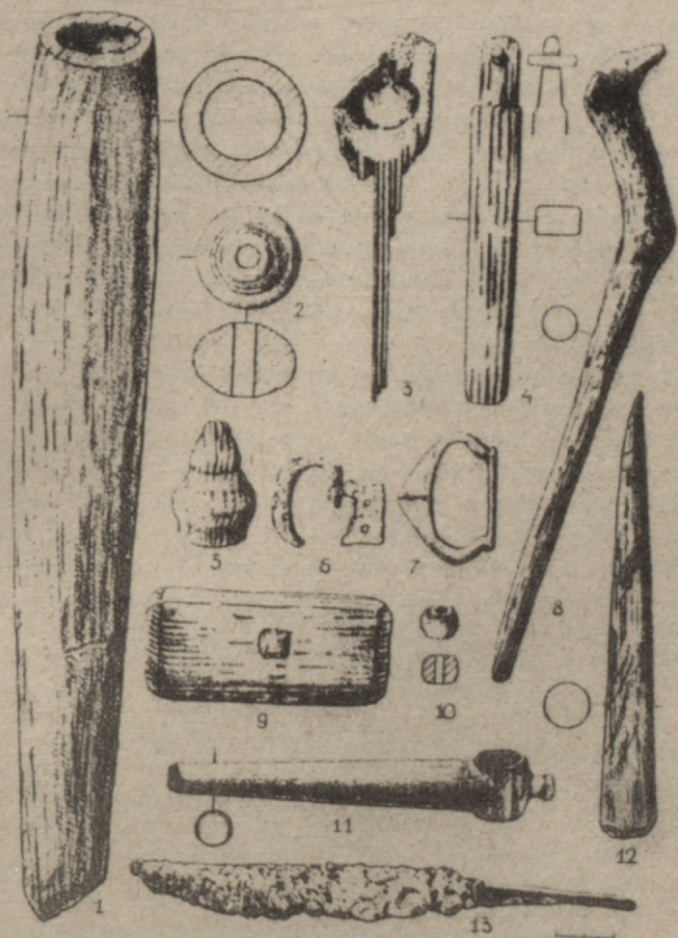
Atrašto senlietu vidū dominē dažādi koka priekšmeti vai to fragmenti, sevišķi daudz ir nelielu koka trauku galdu, kas bijuši sastipoti ar vienu, divām vai trim klūgu stīpiņām. Visās izrakumu kārtās relatīvi daudz atrasts zā-

gstu dzīvnieku kaulu un ragu. Tas liecina par ilgstošu intensīvu kaula apstrādi, ko veikušas vairākas šai vieta dzīvojušas pilsētnieku paaudzes. No priekšmetiem, kas raksturo 13.-14.gg. pilsētnieku materiālo kultūru, kā interesantākie minami: koka šaha figūra (6.att.:5), nūjiņa ar putna galvas veidojumu galā (6.att.:8), dažādu koka ierīču detaļas (6.att.:4,9), rokturi (6.att.:1,12), bronzas jostas sprādzes (6.att.:6,7), māla vērpjamo vārpētu skriemeļi (6.att.:2), dzelzs naži (6.att.:13), kaula šķietī (6.att.:3). Uz vēlākajiem gadsimtiem attiecināms atrastais bronzas mučas krāns (6.att.:11), tāpat holandiešu pīpītes, dzintara krelle (6.att.:10), māla eļļas lampiņa u.c.

Šis senlietu materiāls būtiski atšķiras no atradumiem, kas iegūti iepriekšējās gados pētītajā kaimiņos esošajā vietājo iedzīvotāju ciemā Daugavas krastmalā Peldu ielas galā. Tas pats sakāms arī par atsegto koka celtni konstruktīvo risinājumu. Pamatojoties uz šīm atšķirībām, minēto arheoloģisko materiālu varam uzskatīt par vācu kolonistu materiālaļai kultūrai raksturīgu.

Izrakumos būvlaukumā **K o m j a u n a t n e s**
k r a s t m a l ā starp Mārstaļu un Ministerejas ielu ti-
 ka meklēti viduslaiku nocietinājuma, t.s. Mārstaļu torņa
 pamati. Tornis atradies pilsētas aizsargmūru dienvidaustru-
 mu stūrī pie Rīgas upes ietekas Daugavā.

Kā liecina ieraketa Rīgas pilsētas ienākumu grāmatā, Mārstaļu tornis pastāvējis jau pirms 1340.g. 17.gg. Rīgas plānos un attēlos tas parādīts kā viens no lielākajiem pilsētas aizsargtorņiem ar pakavveida plānu. Tornis no-
 jaukts 18.gg., kad pilsētai Daugavas pusē izbūvēja ba-
 tionus un vaļņus. 1895.g. arhitekts K.Lēviss of Menārs
 jaunceltnei būvbedrē bijušā torņa vietā uzņēroja atsegtos
 pamatus un noteica torņa platumu - 25,32 m - un sienu
 biezumu - 4,6 m.

6. attäls.

1977.g., strokot būvbedri 3.grupas 39.gruntsgabālā, vietā, kur 19.gs. atsedza torņa pamatus, senāku mūru paliekas vairs netika atrastas. Paplašinot būvbedri kādreizējās Mazās Ministerejas ielas vietā, atklājās torņa aizmugures daļas fragments. Tika konstatēti trīs atšķirīgi būvperiodi. Sākotnēji pilsētas nocietinājumu sienai tornis šajā vietā nav bijis. 14.gs. uzcelts neliels četrstūrainis slēgts tornis bez pagraba. Šis būve iekšējās telpas platums - 6,82 m, sienu biezums - 2,3 m. Celtniecībai kā būvmateriāls izmantots smalkgraudains dzeltenī pelēcīgs dolomīts. Grīdas klons veidots no ķieģeļiem, ķieģeļi izmantoti arī ailu apdarei. No senākā torņa saglabājusies aizmugures siena, sānu sienu fragmenti un grīdas klons. Sienā pie Mārstaļu ielas atradusies durvjaila.

15. vai 16.gs. nelielā torņa vietā uzbūvēts lielais pusapaļais bastiona tornis, kura pamatus atsedza 19.gs. Šai laikā vecā torņa apakšējā telpa daļēji piebērta ar smiltīm un austrumu siena sabiezināta līdz 5 m. Kā būvmateriāls izmantots sarkanīgais Salaspils gliemežu dolomīts.

I e l a un M e i s t a r u i e l a s s t ū r ī remontu laikā šķu pagrabos (6.grupas 61. un 62.gruntsgabals) daļēji tika atsegti Kaļļu torņa ārējās sienas pamati un līdz ar to precizēts šī torņa plāns. Tornis bijis apaļš, tā diametrs apmēram 12 m, sienu biezums - ap 2 m. Tornis celts no gaiši pelēka smalkgraudaina dolomīta. Līdzās tornim uz Laipu ielas pusi kā šķas aizmugures kapitālā siena saglabājusies viduslaiku pilsētas aizsargmūra fragments. Atsegtā sienas apakšējā daļa būvēta no atšķirīga materiāla (ķieģeļu fragmenti, dažāda izmēra dolomītkāmeņi) nekārtīgā mūrējumā. Sienas pamatu pēdas apakša ledziņināta pamatzemē tikai 60 cm.

18.gs. šai vietā pilsētas vecā aizsargmūra ārpusē, ceļot dzīvojamās šķas, puse no Kaļļu torņa nojaukta. Visā 62.gruntsgabala platībā tad ierīkots pagrabs un kā pagrabs

ba paplašinājums izveidotas arī divas nelielas velvētas telpas zem Kaļķu (tag. Ļeņina) ielas.

V ē s t u r e s i e l ā 5 (8.grupas 68.grunts-
gabals) arhitekta T.Vitola restaurējamā ēkā zem pagraba
grīdas konstatēja kādas aizbērtas apakšzemes ejas fragmēn-
tu. Eja tika atsegta 10 m garumā, tālāk abos galos tā
aizgruvusi. Atraktā būve ierīkota 17.gs. un vedusi no
bij. sieviešu klostera teritorijas, kurā atradās zviedru
garnizona baznīca, uz pils pusi. Ejas velves augšdaļa at-
rodas 1,3 m zem tagadējā ielas līmeņa, tās platums - 0,8 m,
augstums - 1,2 m. Ejas sienas mūrētas no dolomitakmeņiem,
tā pārsegta ar apaļu, no dzelteniem ķieģeļiem mūrētu mu-
cas velvi (26-28x12-13x6-8 cm). Ejas grīda izlikta ar
plakanām dolomīta plāksnēm, kas saistītas ar kaļķu javu.

A.Caune, V.Verigo

ARHEOLOĢISKIE IZRĀKUMI BAUSKAS PILSDRUPĀS
1977.GADĀ

Bauskas arheoloģiskā ekspedīcija laikā no 1.jū-
lija līdz 15.septembrim turpināja 1976.g. iesāktos arheolo-
ģiskos izrakumus Bauskas pilsdrupās. Izpētīti 3 laukumi
140 m² platībā. Te atrastas 179 senlietas, ap 600 holan-
diešu pipju fragmentu, vairāk nekā 1000 keramikas lausku,
680 krāsens podiņu fragmentu, dzelze kausēšanas sārpi, da-
žādas būvdetaļas u.c. paraugi.

Pētījumu mērķis bija noskaidrot kultūras slāņa biežumu
un raksturu tajās pieminekļa vietās, kurās turpmākajos
gados notiks zemes darbi sakarā ar pils daļēju atjaunoša-
nu. Nevienā no izrakumu laukumiem netika konstatēta
netraucēts pirmsvācu perioda dzīvesvietas kultūras slānis.
Vēlākos pārrakumos sajauktajās zemēs tāpat kā 1976.g. ti-
ka atrastas dažas šī laikmeta senlietas - kaula rotadeta

(7.att.:21), ovālais šķīlamekšens (7.att.:22) un dažas švīkātās keramikas lauskas. Izrakumos iegūtais materiāls galvenokārt attiecināms uz mūra pils pastāvēšanas periodu -- 15.-17.gs.

Pirmais izrakumu laukums tika iemērīts ārpus mūriem, pils priekšā pie ieejas ceļa. Kultūras slānis pētījumu vietā sniedzās no 0,7 līdz 3 m. Kā liecināja laukuma vienā galā esošā blēzā zemes aizbērums kārtā, senāk šeit strādies rakts grāvis. Atklātais grāvis attiecināms uz 15.gs. - priekšpils pastāvēšanas laiku. Šodien redzamais lielais pārrakums, kas atrodas 20 m uz austrumiem no izrakumu vietas, izveidots tikai 17.gs., kad ap pili uzbērti zemes vaļņi un bastieni. Ierīkojot jaunus zemes nocietinājumus, senais grāvis aizbērts un vaļņu iekšpusē izveidotais laukums nobrugāts ar neapetrādātām dolomīta plāksnēm. Par 17.gs. agrāki atradumi šeit netika konstatēti. Galvenokārt atrasti priekšmeti, kas radušies cīņu laikā, - lielgabalu un muskešu lodes, ieroču fragmenti un karavīru uzskabes piederumi. Iegūtas arī dažas rotas, svārgulītis (7.att.:4) un daži darbarīki, piemēram, greblis (7.att.:20).

Otrs izrakumu laukums atradās 16.gs. beigās celtās Kurzemes hercogu pils pagalmā, kas aizņem 15.gs. priekšpils teritoriju. Pagalmā kultūras slāņa biezums nepārsniedz 0,8 m; to veido būvgruži un malaina zeme. Atsegtajā pamatzemē iezīmējas neliela grāviša kontūras ar stabu galu paliekām. Tā kā te netika atrastas senlietas, šis pašas senākās koka būves fragmentus pagaidām nav iespējams datēt. Šķērsām pāri tagadējam pagalmam virzīti kādas 1,5 m platas no laukakmeņiem un lielām dolomīta plāksnēm mūrētas sienas pamati. Tie saglabājušies no 15.gs. apbūves, kas nojaukta, ceļot jauno hercogu pili. Atsegtie pamati liecina, ka priekšpils pastāvēšanas laikā tagadējais pagalmā vismaz daļēji bijis apbūvēts.

7. attels.

Seno mūri pārsedz jaunāku būvkonstrukciju pamati, kas ierakti zemē 16.gs. beigās. Šie pamati ļauj izprast hercogu pils galvenās ieejas izveidojumu. Pilij bijušas atsevišķas kāpnes pirmajā stāvā; otras kāpnes vedušas uz balkonu otrajā stāvā. Ieejas balkons balstījies uz trim kolonnām. 17.gs. pils greznā ieeja nojaukta un gar ziemeļu korpusa pagalma sienu uzcelta šaura, gara piebūve. Šīs ēkas celtniecībai izmantoti arī nojauktās ieejas daļas akmens kalumu fragmenti. Pagalmā visā kultūras slāņa dziļumā atklāts tikai viens brūģis, kas veidots no dolomita plāksnēm un atsevišķiem smilšu bērumā guldītiem laukakmeņiem. Brūģis datējams ar laiku no 16.gs. beigām līdz 17.gs.

Trešais izrakumu laukums atradās Livonijas ordeņa 15.gadā celtajā pils daļā, ārpus nocietinājumu mūra, Mēmeles upes stāvās kraujas malā. Pils sākuma posmā šajā vietā, kur galvenajam korpusam pieslēdzas priekšpils aizmugures siena, atradies neliels laukumiņš, uz kuru no priekšpils un pils pagrabiem vedušas divas rezerves izejas. Stāva taka toreiz gāja pa krasta krauju līdz Mēmelei; aplenkuma laikā pa taku varēja slepeni izkļūt no pils. 16.gs. beigās durvjailas aizmūrētas un aizsargsienas ārpusē stūrī uzcelta stejas šahta. Pa pils logiem laukumiņā izgāzti atkritumi un būvgruži, kas 100 gadu laikā izveidojuši gandrīz 3 m biezumu slāni.

Aizbērumu trijās daļās sadala horizontāles dakstiņu fragmentu un kaļķainu būvgružu kārtas, kas radušās, mainot pils galvenā korpusa jumta segumu. Visi šie trīs kultūras slāņa horizonti labi datējami pēc atrastajām monētām. To izcelšanās saistāma ar notikumiem, par kuriem vērti rakstītie vēstures avoti. Pirmais būvgružu slānis radies 16.gs. beigās, nojaucot veco priekšpili un ceļot hercogu jauno pili. Otrais slānis veidojies, atjaunojot pili pēc 1625.g., kad zviedru karapulki ieņēma un izpostīja Brusku. Trešais slānis tapis 17.gs. otrajā pusē, labojot postījumus pili pēc zviedru un poļu okupācijām, kad Bruska vairākkārt tika iz-

laupīta.

Gandrīz visi 1977.g. izrakumos iegūtie atradumi iegūti šai laukumā. 17.gs. otrās puses slānī atrasti sevišķi daudzi no baltā māla darināti holandiešu pipju fragmenti. Daļai no tiem saglabājušās manufaktūras zīmes (7.att.:7-15). Iecienītas bijušās ar augu vijumu ornamentiem apgleznotas glazētas sarkana vai dzeltēna māla bļodas. Atrasti vairāki naži (7.att.:18,19), bronzas piekariņi jeb zīmotnes ozolzīles veidā, kas pārklātas ar triekrāsainu emalju (7.att.:6) u.c. priekšmeti. 17.gs. sākuma slānī sastopama akmens masas keramika, zaļi glazēti krāsni podiņi, no senlietām minami dažādi gredzeni (7.att.:1,2,3), apgleznotu stikla trauku fragmenti (7.att.:5), svina preču ploabas (7.att.:16,17), grāmatu vāku slēdzējsprādzes (7.att.:23), bronzas apkaluma plākanītes (7.att.:24). Uz 16.gs. beigām attiecināmajā slānī iegūti galvenokārt daudzkrāsainie krāsni podiņi ar augstmaņu portretiem.

J.Daiga

IZRAKUMI DOBELE 1977.GADĀ

ZA Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija laikā no 5.jūlija līdz 31.oktobrim izdarīja izrakumus Dobeles senpilsētā un nelielus pārbaudes izrakumus priekšpili sakarā ar stadiona pārbūvi arheoloģiskā pieminekļa teritorijā. Senpilsētā izpētīti 1200 m² (20x60 m), priekšpili - 68 m² liela platība, iegūtas attiecīgi 140 un 70 senlietas.

Dobeles rakstītajos avotos pirmoreiz pieminēta 1254.g. Zemgales dalīšanas līgumā. Pēc Atskaņu hronikas liecībām Dobeles pilij no 1279. līdz 1289.g. nācās izturēt sešus Livonijas ordeņa karaspēka aplenkumus. 1279.g., stāstot par Kuldīgas soga Jāņa fon Ohtenbuzena pēkšņo uzbrukumu

Dobelei, pirmo reizi pieminēta Dobeles senpilsēta (Ha-
kelwerk). Senpilsētu vācieši izlaupa un nodedzina, apkau-
jot 300 iedzīvotāju, pārējie paglābjas pili. Minētajos
desmit gados Livonijas ordenis ne vien uzbruka Dobeles
pili, bet arī nemitīgi postīja apkārtni. Tā kā 1286.g.
tika atstāta arī Tērvete, zemgaļi 1289.g. paši nodedzināja
Dobeles pili un aizgāja uz Rakti un Lietuvu. Dobeli ieguva
ordenis un zemgaļu koka pils vietā laikā no 1335. līdz
1347.g. uzcēla savu pili ar nocietinājuma mūri no laukak-
meņiem. Daļa priekšpils palika neapbūvēta.

Pētījumi Dobeļē uzsākti 1951.g. un 1952.g., kad E.Briv-
kalne un A.Stubave instrumentāli uzmērija pilskalnu ar
priekšpili un senpilsētu, izdarot zondējumus plašā terito-
rijā.

1958. un 1959.g. notika Vēstures institūta izrakumi
senpilsētā rietumos no pils. Izrakumos piedalījās arī Do-
beles vidusskolas skolēni. Konstatēts 0,7-2,0 m biezs
zemgaļu kultūras slānis (11.-13.gs.), 32 pavardi, 14 krās-
nis, iegūta bagātīga senlietu klāsts, kas sniedza ieskatu
par dažādām amatniecības nozarēm, ikdienas dzīvi un cīņām
pret ordeni. Akmens cirvis un krama atradumi attiecināmi
uz daudz senāku laiku - 1.g.t.p.m.ē.

Senpilsēta turpinājusies arī uz dienvidaustrumiem un
austrumiem no pilskalna, aizņemot šajā rajonā ap 2 ha lielu
teritoriju, ko no divām pusēm norobežoja gravas.

No pils šo senpilsētas daļu atdala 30 m plata un 7 m
dziļa grava ar avotiņu, kas ietek Bērzes upē. Stadiona
celtniecības darbos šai senpilsētas teritorijā kultūras
slānis iznīcināts līdz pamatzemei, aizņemot 25 m platu un
60 m garu joslu gar otru, pretējās gravas malu. Minētā
josla bija galvenais šīs vasaras pētniecības objekts. Kul-
tūras slānis - mālains, brūnganā krāsā, diezgan viendab-
īgs un neizteiksmīgs, līdz 40-50 cm biezs, vienīgi bedrēs
(kuru bija pāri par 20) vai isplakās tas sasniedza 0,7-1,0m

3. attels.

biezumam. Izrakumu laukumos konstatēta liels skaits staba bedru, reizēm ar akmeņu iežogojumu, kas norāda uz kādām celtniecības paliekām. Gar pašu gravas malu konstatēti arī pirmā pasaules kara ierakumi.

Senākie atradumi: fragmentārs akmens čirvis un dažī kraimi, kas attiecas uz 1. g. t. p. m. ē. (8. att.: 1-3), un agrā tipa dzelze spieķadata (1. g. t. m. ē. pirmā puse) (8. att.: 4). Uz 12.-13. gs. attiecināms bronzas vītais gredzens (zemgaļu, 8. att.: 5), mazs bronzas apkalums, trīs stopa bultu gali ar iedzītni (8. att.: 6, 14-16), dzelze sprādzis (8. att.: 10, 18). Bez tam atrasts bronzas trauka fragments (12.-13. gs.) un vēlāki naži (8. att.: 9, 12, 13), dzelze žebērķļa gals, liela bronzas šujamadata, daudz dažādu dzelze naglu (8. att.: 7, 8, 11, 21, 22), neliela dzelze lode, stienīša gals un ieapaļa alvas-svina plāksne (8. att.: 17, 19, 20).

Atrastas 10 uz 15. līdz 19. gs. attiecināmas monētas: Livonijas ordeņvalsts Lībekas tipa Tallinā laikā no 1422. līdz 1470. g. kalts feniņš; Rīgas brīvpilsētas 1570. g. kalts šiliņš; Zviedrijas karaļa Kārļa I Gustava (1654.-1660. g.) Rīgas šiliņš; divi Kārļa XI (1660.-1697. g.) Rīgas un viens Livonijas šiliņš; Zviedrijas karaļa Fridriha 1735. g. kalta ēre; Polijas karaļa Jana Kazimira 1664. g. kalts šiliņš; 19. gs. sākuma Polijas karalistes piecgrāšu monēta, Krievijas cēzara Aleksandra II 1880. g. kalta pieckapeika. Monētas noteica V. Zobiņa un T. Berga.

Nelielā skaitā atrasta vienīgi akmens masas un glazēta keramika, tāpat arī dažī geoloģiski pārakmeņojumi.

Izrakumos iegūtās senlietas liecināja, ka šī teritorija tikusi izmantota jau 1. g. t. p. m. ē. un m. ē. 1. g. t. pirmajā pusē; 12.-13. gs. šeit atradusies zemgaļu senpilsētas nomalākā daļa. Tomēr ciņas ar ordēni notikušas arī šajā vietā: par to liecināja trīs atrastie vācu stopa bultu gali.

Nelielā izlūklausmā (8 m²) pils gravas dienvidaustrumu malā arī atsegts 0,50 m biezs kultūras slānis.

Salīdzināšanai izraksts 68 m² liels laukums p r i e k š p i l s dienvidaustrumu daļā, pašā gravas malā. Kultūras slānis izrādījās līdz 1 m, bedrēs - līdz 1,6 m biezs, virspusē ogļains, tumšs. Gar gravas malu konstatētas zemgaļu pils koka nocietinājumu pēdas 2,0-2,5 m platumā. Tā ārpusē atrodies sekls grāvītis, iekšpusē - resnu stabu rinda, ap kuriem riņķveidā aplikti laukakmeņi. Cieši kļāt pie nocietinājumu joslas pieslējušās dzīvojamās ēkas. Celtņu platums 6-7 m, gars vismaz tikpat liels. Celtnes un krānsis vai pavardi iedziļināti mālainā pamatzemē, līdz 40-50 cm, celtņu pamatiem izmantoti arī lieli laukakmeņi. Pirmajā celtnē konstatēta liela krāsns (2x3 m), orientēta ziemeļu-dienvidu virzienā, visos četros stūros tai ierakti lieli stabi. Saglabājušies pārņģlojušies koki norādīja, ka krāsns pamatos bijis koks karkass. Krāsns vidū uz dienvidu pusi iebūvēts 90x65 cm liels plakans laukakmens, uz kā acīmredzot gatavots ēdiens. Tātad šajā krāsns daļā bijis pavards. Tās ziemeļu galā, kur atrasts daudz māla klonu fragmentu - atradusies neizes krāsns, dienvidrietumu malā acīmredzot bijis pagrabiņš, domājams, labības vai miltu vāglabāšanai.

Krāsns un pavarda celtniecībā izmantoti koki, tāsis, akmeņi, māli, māla trauku lauskas un māla eužemo stāvu rīpas. Turpat atrasts seplīsis dzirnakmens.

Cieši līdzās pirmajai celtnē austrumu pusē konstatēta otra celtnē. Arī tanī konstatēti iedziļināti pavardi, kas acīmredzot nav vienlaicīgi; vēlākā posmā, iespējams, šeit bijusi arī krāsns ar klonu. Tāpat ir norādījumi uz saimniecības bedri līdzās pavardam.

Priekšpili celtņu vietās atrastas 12.-13.gs. raksturīgas senlietas: stopa bultas gals, šķēpa gals, piesis (8.att.:31,32,39), arī dārtarīki un iedzīves priekšmeti - alūmesti, ileni, naži, pakavs, galodas (8.att.:23,24,40,46). No rotām konstatēti dzelzs stieniņu važiņas locekļi, bronzas apkalums, spirālite, spirālgredzens, trauka mala (8.att.:33-37). Zagāti aļņa un brieža ragi, rūceņi, vižu pinamā adata (8.att.:27-29) liecina par rosīgu kaula

apetrādi. Atrasti arī dažī kramiņi (S.att.:25,26). Kerami-
ku - parupji, biezi, glūdi, parasti nerotāti māla podu
fragmenti - darināta gandrīz vienīgi uz podnieka ripas.
Atrasti mājdzīvnieku kauli, no meža dzīvnieku kauliem bez
aļņa un brieža, arī bebra kauli. Lai gan pils atradusies
Bērzes krastā zivju kauli netika atrasti.

Uz vēlākiem laika posmiem attiecināmu atradumu maz - da-
žas svina lodītes (S.att.:30), akmens masas vai glazētas
lauskas un Krievijas ķeizarienes Elizabetes Petrovnas
1758.g. kalta divkapeiku monēta.

Izrakumi šai vietā pierādīja, ka pie zemgaļu 12.-13.gs.
pils pastāvējusi nocietināta un intensīvi apdzīvota priekš-
pils, zemgaļu pils vietā 14.gs. pirmajā pusē uzcelta orde-
ra mūra pils, bet priekšpils acīmredzot netika apbūvēta.

J.Graudonis

IZRAKUMI LIELUPES KRASTĀ 1977.GADĀ

Vēstures institūta Vedgu arheoloģiskā ekspedīcija
pabeidza izrakumus Jelgavas rajona Jaunsvirlauksē c.p. Dē-
lūžu grants karjera teritorijā un sāka pētījumus meliorāci-
jas objektā "Vedgu zemes gabals".

I

Dēlūžu grants karjera atrodas Lielupes kreisā krasta
augstienē, kas dienvidu virzienā pāriet plašākā iepakā ar
Lielupes sengultni. Šīs augstienes rietumu daļes pacēlumā bija
izvietojusies senā Vedgu apmetne, bet no tās ap 1 km uz
austrumiem lēzena paugura augstākajā daļā - Ciemaldes sen-
kapit.

Vedgu apmetnes kultūras slānis konstatējams gar Lielupes
kreiso krastu ap 700 m garā un 30-150 m platā joslā. Tas ir
intensīvi melnā krāsā, iesniedzis 0,3-0,6, vietām pat līdz
1,0 m dziļumā, bet bija atradusiem nabadzīgs. Apmetnes lie-

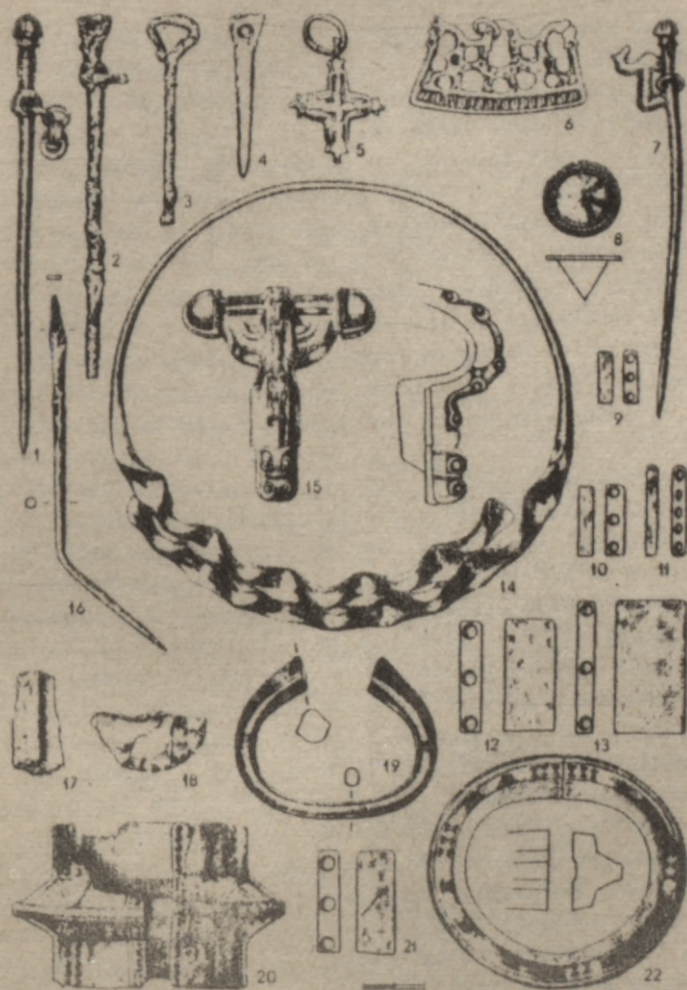
9. attöls.

lākā daļa, tās centrālais rajons, bija nopostīta, ņemot granti, tāpēc 1976. un 1977.g. bija iespējams pētīt tikai tās nomales. Tāpēc arī arkla pārjauktajā kultūras slāni 2700 m² (1977.g. - 1300 m²) lielā izpētītā platībā konstatēja tikai divu celtnu un 12 pavardu vietas un trīs (1977.g.) nenosakāmas nozīmes padziļinājumus. Pavisam ieguva 100 (1977.g. - 14) senlietas, ap 1000 (1977.g. - 230) māla lausku, 4150 (1977.g. - 240) dzīvnieku kaulu un 2400 (1977.g. - 200) māla apmetumu fragmentu. 1977.g. atradumos akmens (graudberži, vārpas skrīmelis) un dzelzs (dunciis, šujamadata, Ileni darbarīki (9.att.:4, 10.att.:16). Kaula adata un krama kasīklis ar gala retušu (10.att.:4,17) pieder pie apmetnes agrākajiem atradumiem. No vietējiem māliem ar rupju zvirgzdu vai smilšu piejaukumu gatavoto māla trauku virema apmesta, gluda vai arī rotāta ar naglespiedumiem vai četrstūra bedritēm. Uz apmetnes sākuma posmu attiecināmas nodaudzās švikātās keramikas lauskas. Samērā lielā skaitā iegūtie māla apmetuma gabali liecina, ka siltumizturības pastiprināšanai šīs apmetnes iedzīvotāji dzīvojamo ēku sienas apzieduši ar māliem.

Apmetne Lielupes krasta paugurā pastāvējusi no 1.g.t. p.m.ē. beigām vai no māsu ēras sākuma līdz 2.g.t. sākumam.

Ciemaldes senkapu lielākā daļa nopostīta ar vēlākiem apbedījumiem, jo 18.gs. te ierīkota kapešta, kas 19.gs. otrajā pusē vēl paplašināta. Kristīgo kapeštu ierīkošanu senkapu teritorijā stimulēja baznīca, lai tādējādi apkarotu vietējo tautību ilgi saglabājušās pagāniskās apbedīšanas tradīcijas.

Pārbaudes izrakumi rādīja, ka senkapi ērpus Ciemaldes kapeštas teritorijas aizņēmuši vēl ap 20 m platu joslu uz austrumiem, ap 15 m uz ziemeļiem un 10-15 m uz dienvidiem. 1977.g. izrakumos jaunus kapus neatklāja, bet ieguva no nopostītiem kapiem izceltās senlietas (dzelzs kapji, uzmašas cirvis, šķēpu gali, bronzas manšetveida aproce, rotāda-

10. attēlu.

tas, vainagu starplocēkļi (9.att.:1-3; 10.att.:20,21)), atrada arī gaiša krāsa rīkus (10.att.:18), kam tomēr nav sakara ar senkapjiem. Tie var liecināt par cilvēku dzīvi Lielupes krastā jau akmens laikmetā.

Ciemaldes senkapi datējami ar vidējo un vēlo dzelzs laikmetu un, domājams, ir Vedgu apmetnes iedzīvotāju apbedīšanas vieta. Kapulauka inventārs raksturīgs zemgaļiem, kaut tajā atrodamas arī latgaliska (kaklariņņi) un lībiska (plekariņņi) rakstura senlietas, kas norāda uz šī novada iedzīvotāju kontaktiem ar citiem apgabaliem.

Vedgu apmetne un Ciemaldes senkapi veido vienu savstarpēji saistītu senvietu kompleksu, kurā iekļaujas arī ap 60-100 m uz austrumiem no senkapjiem apzinātā kulta vieta.

II

Kolhoza "Staļģone" laukos projektētajā meliorācijas objektā "Vedgu zemes gabals" ietveras bijušās Kakužēnu, Pilču un Klabatēnu māju zemes, kur, pēc arhīva ziņām, atrastas senlietas un konstatēti senkapi (pēc savrupstrādumiem).

Vedgu arheoloģiskā ekspedīcija sāka pārbaudes izrakumus Kakužēnu senkapos, t.s. Miklas kalnā (literatūrā arī Miķeļa kalniņš). Tā sauc paaugstinājumu Lielupes kreisajā krastā ap 200-300 m uz austrumiem no Islicas ietekas Lielupē un 100-150 m uz ziemeļiem no Kakužēnu mājām.

Miklas kalnā zeme ievērojamā dziļumā jaukta: augšējās kārtas un augšējai līdzīga zeme sniedzas no 0,3 līdz 0,7 m dziļi. Vietām zem 0,6 m bieža tumšās zemes slāņa atradās 0,10-0,15 m bieža gaišu smilšu kārtas, zem kuras atkal atsedzās tumšās zemes slānis. Pamatzeme - gaiša mālsailts vai smilšmāls. Jauktajā tumšajā zemē kapu bedres nevarēja konstatēt, vienīgi atsevišķās vietās, kur zeme bija gaišāka, par tām liecināja tumšās, ar sīkām ogļītēm jauktas zemes pildījums. Vietām kapu līmeni atklājās ogļaini zemes laukumi - ugunsgrāmu vietas.

Visā 600 m² lielajā izpētītajā laukumā no velēnas kārtas līdz 0,85 m dziļumam dažādās vietās un dažādā stāvoklī

atrada daudz cilvēku kaulu. Vairākās vietās atrada arī zirgu zobus, kas, šķiet, saistāmi ar apbedīšanas tradīcijām. Divās vietās atklāja rituālus akmeņu krāvumus, kas zemē gulēja kapu līmenī.

Izpētītajās platībās konstatēja 34 drošas kapu vietas. No tām nepostīta tikai viena, daļēji sapostītas trīs, pārējās sapostītas stipri. Apbedījumi atklājās 0,35 līdz 0,80 m dziļumā. Tie orientēti ZR-DA, Z-D, R-A vai arī pretējos virzienos. Vērojama vīriešu un sievietes apbedījumu pretēja orientācija.

Sieviešu kapu inventārā (9.att.:5-12; 10.att.:1-3,5-15, 19,22) dominēja rotas (bronzas spirālvainagi ar 3-5 spirāļu kārtām un dažāda platuma starplocekļiem; bronzas un dzelzs rotadatu ar važiņām, kaklariņķi, masīvas trisstūra griezumā, lentveida un vāļu gslu aproces, arī krelles, kauri gliemežvāki), vīriešu kapu inventārā - ieroči (pa vienam vai diviem dzelzs uzmaivas šķēpu galiem ar dažādu lapas veidojumu, duncī), bet atrada arī darbarīkus (uzmaivas un platasmens cirvjī, kapļi ar kātcaurumu, naži, ileni, sirpjī) No 250 atrastajām senlietām lielākā daļa tomēr ir savrupatradumi, kas zemē gulēja dažādos dziļumos - no velēnas kārtas līdz 0,8 m dziļi.

Dažas Miklas kalna senkapos iegūtās senlietas Latvijas PSR arheoloģijā ir unikālas. Tāds, piemēram, ir 6. kapā - pirmo reizi slēgtā kapa kompleksā - atrastais sudraba kaklariņķis (10.att.:14) ar noapaļotām skaldnēm galos. Tas datējams ar laiku ap 600.gadu. Tādas ir arī 10.kapā iegūtās sudraba konusveida rotas (10.att.:8), kas varētu būt lietotas deniņu rotāšanai. Visā Baltijā pagaidām nav analogijas bronzas rotadati, kam galvas daļu rotā zirga figūriņa (10.att.:7).

Dziļi jauktā zeme, dažādos dziļumos sapostītie kapi, daudzie savrupatradumi, tāpat arī cilvēku kaulu atrašanās dažādos dziļumos liecināja, ka senkapi Miklas kalnā stipri

sapostīti, gan apstrādājot augsni, gan darbojoties mantrašiem, gan vēl arī kādu citu, pagaidām neskaidru apstākļu dēļ.

Miklas kalnā, spriežot pēc iegūtajiem materiāliem, mirušie glabāti apmēram no 5.-6. līdz 11.gs. vai pat vēl nedaudz vēlāk. Kapu inventārs raksturīgs zemgaļiem, bet ir arī senlietas ar lietuviskām (sirpji ar augšup uzrautu smaili, 9.att.:7), skandināviskām (stopasakta, 10.att.:15) u.c. zemgaļu kultūrai svešām iezīmēm (10.att.:5,8). Šīs svešās ietekmes aplūkojamā apvidū ieviesušās pa Lielupes tirdzniecības ceļu un norāda uz vietējo zemgaļu rosīgiem kontaktiem gan dienvidu, gan ziemeļu virzienos.

J.Graudonis

IZRAKUMI TURAIDAS PILSDRUPĀS 1977.GADĀ

Vēstures institūta Turaidas arheoloģiskā ekspedīcija sadarbībā ar Siguldas novadpētniecības muzeju turpināja Turaidas pilsdrupu izpēti Siguldas pilsētā. Saskaņā ar darbu plānojumu vienu laukumu (ap 160 m²) pētīja pilsvietas rietumu malā uz dienvidiem no pusapaļā torņa, vienu (ap 200 m²) - tās ziemeļaustrumu daļā.

Pilsvietas rietumu malā ap 20 m garumā attīrīja no liela izmēra kriegoļiem ar kaļķu javu mūrētās aizsargsienas iekšpusi. Aizsargsienā konstatēja divu aizmūrētu vedlūku vietas, kas liecināja par pagrabstāva pastāvēšanu līdztekus aizsargmūrim ap 16-20 m garumā. Pagrabstāvs šajā pils daļā pils 1590.g. poļu revīzijas protokolā nav minēts. No tā jāsecina, ka jau pirms 16.gs. pils apbūve bija radikāli mainījusies. Sākotnējās pagrabteltas aizbērtas un vēlākā apbūve turpināta virs tām jaunā līmenī. Laukumā atklāja vairāku šī līmeņa ar aizsargmūri saistītu 16.-18.gs. celtnu pamatu fragmentus. Tie celti gan no lauksaimniec,

gan plienakmeņiem un bija 0,75-1,0 m biezi. Kādi galvenokārt no laukakmeņiem celti un ap 0,6 m biezi mūra pamati, liekas, piederējuši ēkai, kas atradusies uz dienvidiem no pusapaļā torņa un redzama vēl 19.gs. zīmējumos (A.Merķļa 1829.g. zīmējumā, arī kādā 1815.g. zīmējumā).

Aizsargmūri ap 19 m garumā daļēji atsedza arī pilsvietas ziemeļaustrumu daļā. Arī te konstatēja galvenokārt no laukakmeņiem celtu un ar aizsargmūri saistītu celtņu pamatus. Daļēji šie 0,6-1,0 m biezie pamati varētu būt paliekas no šīnī pile rajonā pastāvējušām un 16.gs. revīzijas protokolā minētajām celtnēm. Daļēji tie saistāmi ar ēkām, kas austrumos no centrālā torņa redzamas vēl pile 19.gs. zīmējumos (piemēram, A.Hāgena 1832.g. zīmējumā) un šeit pastāvējušas vēl pat 20.gs. sākumā.

Aizsargmūra ārpusē atsegta vēdlūka liecināja par pagrabu pastāvēšanu arī šīnī pile daļā. Tas saskan ar 16.gs. dokumenta ziņām un norāda, ka šeit kāda pile radikāla pārūve notikusi pēc 16.gs.

Aizsargmūra ārpusē atklājās no lieliem laukakmeņiem mūrēts kontraforss, kas balstīja mūri tādā vietā, kur tas sācis deformēties un slidēt uz ..ogāzes pusi. Aizsargmūra ārpusē atsedza arī vēl otru no lieliem laukakmeņiem un ķieģeļiem celtu konstrukciju. Šīs konstrukcijas no laukakmeņiem celtā daļa varēja būt otra kontraforss, bet cieši pie tās no ķieģeļiem celtās daļas praktiskā nozīme pagaidām palika neskaidra. Pie šīs konstrukcijas pamatiem atrastās monētas - Hamburgas 14.gs. pirmās puses un Lineburgas 13.gs. otrās puses - 14.gs. pirmās puses brakteāti - var dot liecību par šīs konstrukcijas aptuvenu celšanas laiku.

Pašā aizsargmūri atklājās izmūrēta sļepna izeja. No ārpuses tā nebija redzama, jo vienas ķieģeļu kārtas biežumā bija izmūrēta. No iekārpuses tā bija pieblīvēta ar būvgružiem. Eju iztīrot, uz vienu kāpņu pakāpienu atrada 12./13.gs. uznavas bultas galu. Pie ejas izejas aizsargmūri bija izmūrēti speciāli esurumi izejas durvju nostiprināšanai.

11. attēls.

atbaletbaļņa iebīdīšanai. Šī izeja 16.gs. apredstā veirs nav minēta, tāpēc jāsecina, ka arī šajā pils daļā celtniecība mainījies jau pirms 16.gs.

Pilsvietas ziemeļaustrumu daļas laukumā atsedza no palieliem laukakmeņiem, iespējams, 17.gs. veidota pagalma brugs fragmentu.

Derbā gaitā laukumos atrastas šādas monētas (noteica K.Pelda): jau minētie brakteāti, 1624.g. Rīgā kalts Gustava II Ādolda trispelhers, Dītriha III Damerova laiks no 1379. līdz 1400.g. kalts Tērbatas bīskapijas artigs, Kārļa XI 1665.g. Rīgā kalts Šilipšs, Sigismunda III 1623.g. Rīgā kalts trispelhers un Rīgas brīvpilsētas 1578.g. kalts Šilipšs. Pārējie atradumi (11.att.) - metāla būvdetaļas (11.att.:12), jumta kārņiņu un krāsens podiņu fragmenti, māla, arī t.s. akmens masas trauku leuskas (pavisam nav ar rokām darinātu trauku!), akmens lodes, māla pīpju fragmenti, dzelzs uznavas bultu gali, svečturi, ledus pieši, pakavi, kalts, cirkulis, sderu cērtamais u.c. datējami ar laiku no 13.-18.gs., daži atradumi pat ar vēl vēlāku laiku (11.att.:9, 6,2,5,7,4,3,1,8,11).

Kā pierādīja 1977.g. izrakum. rezultāti, arheologiskie izrakumi ļaus precīzāk izprast pils senākos zīmējumos, plānos un rēviziju dokumentos fiksēto un atklās avotos nefiksētās pils apbūves pēdas.

I.Loze

ZVIDZIENAS KROGA APMETNES NOZĪME AKMENS LAIKMETA HRONOLOĢISKO JAUTĀJUMU RISINĀŠANĀ LUBĀNAS LĪDZENUMĀ

Lubānas līdzenumā akmens laikmeta horonoloģijas izstrāde līdz šim balstījās uz noteiktām pie atsevišķiem hronoloģiskiem posmiem piederīgu apmetņu stratēģiskajām īpatnībām un likumsakarībām. Par valdošajām apmetnēm šis hronoloģi-

Jas izstrādē bija uzskatāmas Oeas (vēlais mezolīts - agrais neolīts - vidējais neolīta ķemmes-bedrišu keramika), Zvejsealu (agrais un vidējais neolīts), Piestiņas un Suļkas (vidējais neolīta ķemmes-bedrišu un porainās keramikas kompleksi), kā arī Aboras I, Eišu un Lagažas apmetnes (vēlā neolīta porainās keramikas grupas un auklas keramika).

Zvidzienes kroga apmetne (1973.-1975.g. pētījumi) ir pirmais arheoloģiskais piemineklis Lubānas līdzenumā, kas atspoguļo nepārtrauktu akmens laikmeta apdzīvotību, sākot ar boreālo un beidzot ar subboreālo klimatiško periodu. Tas atbilst mezolīta vidējam (boreālais periods) un vēlajam posmam (atlantiskā perioda pirmā puse), kā arī neolīta agrajam (atlantiskā perioda otrā puse), vidējam un vēlajam posmam (subboreālais periods). Apskatāmā apmetnē visiem šiem periodiem atbilstošie kompleksi ir atrodamī attiecīgajās dziļumā un saistīti ar noteiktiem kultūras slāņu horizontiem.

Mezolīta kultūras slānis apmetnē konstatēts Zvidzes upītei tuvākajā daļā uz nogāzes; tā virsma izsekojama 0,80-1,40 m dziļumā (0 laukums). No sugstāk izvietotā agrajam neolītam atbilstošā slāņa to atdala pelēka 0,1 m bieza smilšu kārtā. Mezolīta kultūras slānis veidojies kūdrā, nogāzes sugšdaļā tas sastāv no gaišas smilts un kūdras slāņojumiem. Mezolīta slānis atrodas virs aleirīta. Falinoloģiski mezolīta kultūras slānis datēts ar boreālā laika beigām, kā arī ar atlantiskā perioda pirmo pusi.

Par boreālā laika senlietām uzskatāms no brieža raga izgatavotais bultu ķētu iztaisnotājs (t.s. virsaiša zizlis), raga rīki ar cauruma urbumu kāta iestiprināšanai, šķēps ar trīsstūrveida griezumū u.c. rīki. Pie atlantiskā laika senlietām pieskaitāma trīsstūrveida kaula plūksnīte ar urbuma tehnikā izpildītu sižeta zīmējumu, adatveida bultu gali un ileni.

Mezolīta slāņa hronoloģija noteikta ar radioaktīvā ogļekļa metodi četros koka, trīs ogļu un divos kūdras paraugos. Četru no dziļākā kultūras slāņa horizonta ņemtu paraugu datējums atbilst 6.g.t. (7370[±]90-7020[±]60) p.m.ē., bet pārējie pieci, kas ņemti no augstāk esošā kultūras slāņa horizonta, attiecināmi uz 5.g.t.p.m.ē. (6770[±]60-6260[±]60). Pirmie četri datējumi attiecināmi uz boreālo periodu, bet pārējie pieci - uz atlantiskā perioda pirmo pusi. Šie datējumi visumā atbilst un ir tuvi geologu izstrādātajam klimatisko periodu hronoloģiskajām shēmām (V.Stelle, 1975).

Agrā neolīta kultūras slānis atrodas virs mezolīta kultūras slāņa, un tā virsma izsekojama 0,6-1,2 m dziļumā, skaitot no zemes virsējās nogāzes. Tas veidojies kūdrā, bet nogāzes augšdaļā - smilts un kūdras kārtojumā. Tā virsmai raksturīgs pelēcīgs smilšains slānis ar blīvu pavarda akmeņu klājumu.

Agrajam neolītam atšķirībā no mezolīta ir save raksturīgs keramikas komplekss - liela izmēra podi ar smailu dibenu, kā arī iegarenas un apaļas bļodiņas. Rotājuma ornamentu veido bedrites, dūrienveida iedziļinājumi, gludā spiedoņa iespaidumi, sīku un pakavveida ģemmišu iespaidumi un iegriezumi. Sastopami pāri par 20 dažādu ornamentu motīvi, kas kārtoti diagonālās, vertikālās un horizontālās rindās. Uz dažu trauku virsmas konstatējami cilvēku figūru atveidojumi.

Kaulu un raga inventārs sastāv no bikoniskajiem bultu galēm, raga kaltiem ar asimetriski tēstu asmeni un kaula rīkiem ar 45° leņķī nogrieztu darba galu.

Palinoloģiski šī apmetnes kultūras slāņa daļa datējama ar atlantiskā perioda otro pusi.

Vidējā neolīta kultūras slānis veidojies kūdrā virs agrā neolīta slāņa (C laukuma), bet apmetnes paaugstinātajā daļā smilšmālā virs pamatzemes (A laukuma). Kultūras slāņa biezums kūdrā sasniedz vidēji 0,8-1,0 m biezumu, pie kam 0,55 un 0,65 m dziļumā

to nomaina divas 0,15 m biezas līdztekus ejošas smilte kārtiņas, kuru vienu no otras atdala kūdras starpkārta.

Vidējā neolīta keramiku raksturo divi kompleksi: ķemmes-bedrišu un porainās māla masas komplekss. Porainās māla masas keramika ir bagātīgi ornamentēta. Uz tās virsmas sastopami vairāk nekā desmit motīvu. Trauki ir liela izmēra ar apaļu dibenu.

Vidējā neolīta inventārā sastopami krama lapasveida un rombveida bultu un šķēpu gali, krama kasīkļi, naži un urbji, kaula zīļveida un lapasveida bultu gali, harpūnas, kalti, naži, dunči, ileni, slānekļa kalti, kā arī dzintara rotas - trapecveida piekariņi, cilindrvēda krelles, krelles ar pārsnīnātu vidusdaļu, apaļas pogveida krelles ar V veida cauruma urbumu.

Palinoloģiski vidējā neolīta slānis attiecināms uz subboreālo klimatisko periodu. Koka un kūdras paraugu (divi paraugi) datējumi pēc radioaktīvā oglekļa metodes aptver laika posmu starp 2590. un 2420.g. p.m.ē. Tā kā paraugi bija pēmti 0,53 m un 0,60 m dziļumā, var pieņemt, ka vidējā neolīta apakšējā robeža attiecināma uz agrāku laiku, nekā to uzskatīja agrāk, resp., uz 3.g.t.p.m.ē. otro ceturksni.

Apmetnes kultūras slāņa virspusē virs slāņa, kas saturēja vidējam neolītam raksturīgus atradumus, visos izpētītajos laukumos bija atrastas arī atsevišķas vēlā neolīta porainās (tekstilā ar gludo virsmu), kā arī auklas keramikas lauskas.

I. Loze

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI KVĀPĀNU II APMETNĒ
1977.GADĀ

Leikā no 6.jūlija līdz 31.augustam Lubānas ekspedīcija veica izrakumus Kvāpānu II neolīta apmetnē. Izpētīti trīs izrakumu laukumi (A, D un E) 164 m² lielā platībā, kā arī precizētas apmetnes kultūras slāņa robežas ar šurfu un tranšeju palīdzību (21 m² lielā platībā). Apmetnē, kuras kultūras slānis veidojies smilšmālā, atsegta viena labi un divas vāji saglabājušās pavardu paliekas, kā arī divas iespējamās mājokļu vietas. To taisnstūrveida kontūras plānā iezīmē stabi ar diametru 0,15-0,25 m. Apmetnes centrālajā daļā (A un E laukumī) 0,3-0,6 m dziļumā atsegta arī septiņu apbedījumu paliekas. Mirušie guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras, tikai viens saliektā stāvoklī uz sāniem. Galvas orientētas uz Z, A un R. Apbedītais saliektā stāvoklī orientēts R virzienā. Kapu piedevas nav konstatētas.

1977.g. izrakumos apmetnē iegūtas 89 senlietas (pavisam to 147). Senlietu vidū krama bultu galu un šķēpu fragmenti, kasīķi, naži, urbji, slānekļa kaltiņi un to fragmenti, kaula trapecveida piekariņš, nazis, bultu galu fragmenti, flens, kalts, rīks ar 45° leņķī nozāgētu darba galu, raga kaltiņi ar asimetriski tēstu asmeni, dzintara riņķa un piekariņa fragmenti, smilšakmens galodiņas. Senlietas ir raksturīgas agrājam (raga kaltiņi ar asimetriski tēstu asmeni, rīki ar 45° leņķī nozāgētu darba galu) un vidējam neolītam.

Apmetnes kultūras slāni iegūtas arī uz agro (bronzas kaklariņš ar kašu galiem) un vidējo (dzelzs uzsmavas šķēpa gals, krama blokveida šķīlamakmens) dzelzs laikmetu attiecināmas senlietas. Tas liecina, ka apmetne, šķiet, īslaicīgi, apdzīvota arī šajā laikā.

1977.g. izrakumos apmetnē iegūtas 1680 lauskas (pavisam to ir 3980). To vidū 954 ķemmes-bedrišu, 412 - porainās, četras - auklas, divas - Lubānas tipa un 308 - vēlās keramikas lauskas. Pedējo pārstāv švikātās, spodrinātās, tekstīlās, gludās un rīpas keramikas lauskas.

Ekspedīcija atklājusi arī vienu jaunu neolīta apmetni ar vāji izteiktu kultūras slāni Lubānas ezera piekrastē, uz ziemeļiem no Īdeņu paugura. Savāktās keramikas lauskas gatavotas no māla masas ar augu šķiedru piejaukumu un pieder pie vidējā neolīta.

E.Mugurēvičs

IZRAKUMI SABILĒ 1977.GADĀ

Vēstures institūta Sabiles ekspedīcija strādāja Sabiles (Talsu raj.) pilskalnā un senpilsētā, kā arī veica pārbaudes izrakumus vairākos apkārtnes kapulaukos.

Pilskalnā pabeigts 2 m platais ziemeļu nogāzes pārrakums, kas rāda, ka pilskalna ierīkošanas laikā kalna mala bijusi lēzenāka un pats kalna plakums mezāks. Ierīkojot kalnā sākotnējo nocietinājumu, 20 m garajā nogāzē pret vidu ierīkota 3 m plats un 1 m dziļš grāvis ar koka sētu 2 m platajā terasē. Pēc šo nocietinājumu bojā ejas 10.-11.gs. pilskalna malā 3 m platā joslā zeme uzbērta 2,5 m biezā slāni, kas nostiprināts ar akmeņu klāstiem. Tādējādi pilskalna plakums palielināts un reizē arī pastāvināta nogāze. Grāvis kalna nogāzē aizbērts, bet terase pārcelta uz kalna pakāji.

Daļēji izpētītajā iedziļinātajā celtnes vietā pilskalna malā atrasta dzelzs izkopts, durvju dzelzs apkalums, pakavs un rīpas keramika.

Senpilsēta no jauna izpētīti seši izrakumu laukumi 900 m² platībā. Iegūtas 259 senlietas, ripas un bezripas keramikas lauskas, osteologiskais materiāls. Starp senpilsētā atsegtajiem objektiem atzīmējami pavardi, krāsnis, bedres un celtņu vietas. Uz senpilsētas senāko apdzīvotības periodu attiecināmi pavardi. Tiem ir lielāki vai mazāki bedrveida iedzīlējumi, kuros konstatējamas vairākas deguma vietas. Retāk pavardu mālas izkrautas ar akmeņiem. No 37 pavardiem astoņi atradās iedzīlētā celtņu vietās. Pēdētās krāsnis iedalāmas - akmeņu (3) un māla kleķa krāsnis (21). Akmeņu krāsnis pilnībā sakrautas no akmeņiem, kamēr māla kleķa krāsnis kā konstruktīvs elements dominē māla; no māla veidots pamats, klons un parasti vāji saglabājusies velve. Dažām krāsnīm iežogojums vai velve veidota arī no akmeņiem. Tā kā krāsnis attiecināmas uz senpilsētas apdzīvotības otro posmu un atrodas tuvu velvīnās kārtai, krāsnis ietverošās celtnes vietas parasti sastopamas lauku arot. Laukumos atsegtais bedres (21) saistāmas ar celtņu stābu vietām.

Atrastē senlietu vairums liecina par smatniecības lielo nozīmi senpilsētas iedzīvotāju dzīvē. Tie ir dzelzs naži (41), dzelze un kaula īleni (16), plienakmens un kaula verpjamās vārpētas skriemeļi (6), dažādi no tiem izrotāti ar iegravētu ornamentu (12.att.:1,2), aužamo stāvu māla atsvari (6), pelēkā šifera galodas (13), plienakmens lejamās veidnes (3) (12.att.:7) (viens no tām atlieta rumbveida plāksnīte un apaļa podziņa - 12.att.:5), māla tīgelītis, sudraba stienītis (svars 62,15 g), dzelzs cirtnis, greblis, slīmeštie u.c. Par raga un kaula apstrādi liecina atrastie raga cirvji (12.att.:3,4,6,8), rūceņi (9), pusapstrādāti rāgi (5) u.c. Ar lauksaimniecību saistāmi tādi atradumi kā fragmentāri lemeši, dzelzs dzirkles, graudberzīši u.c. Sādzīves priekšmetus pārstāv šķīļamdzelzs, ķemae, adatas, krama gabaliņi, dzeramā raga apkalums, atslēgas un slēdze-

12. attöls.

nas. No ieročiem un zirglietām atzīmējami dzelzs šķēpi (4), stopa bultas (4), bruņu apkalumi un ledus pleši.

Kā liecina dzīvnieku kaulu analīze (tos noteica biol. zin. kand. V. Daņilčenko), 77% no tiem ir mājdzīvnieku kauli. Visvairāk audzētas cūkas, tad liellopi un siklopi, joprojām galai izmantots arī zirgs. No medījumiem pirmajā vietā bijis aļnis, kura kauli sastāda pusi no visu medījamo dzīvnieku kauliem, mazāk medītas mežacūkas un brieži. No kažokādu dzīvniekiem visvairāk medīts bebra, tam seko zaķis, lācis, ādre, cauna, vēvere.

Senpilsētas iedzīvotāju rotu vidū minami bronzas kaklariņņu fragmenti, saktas (9), gredzeni (6), dažādi apkalumi un piekariņi (rombveida, apaļie, putniņi, cirvītis, dzīvnieku zobi). Senpilsēta apdzīvota hronoloģiski garu periodu (no 11. līdz 17. gs.) un saistāma ar Ziemeļkurzemes vietējiem iedzīvotājiem (lībieši, kurši).

Pārbusdes un aizsardzības izrakumi izdarīti Sabiles tuvējās kapaļaukos Abavas c.p. Strautiņos, Ābelēs un Vegos, taču, atskaitot dažus savrupatradumus, netraucētu kapu inventāri nav iegūti.

Ē. Mugurēvičs

SLĪTERES - PILTENES EKSPEDĪCIJA 1977. GADĀ

Vēstures institūta Slīteres - Piltenes ekspedīcija pabeidza pētījumus Piltenes pili un veica arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Slīteres rezervātā. Izrakumi notika Piltenes pils (Ventspils raj.) kompleksa ieejas vietas rajonā, kur kopā ar iepriekšējā gadā uzsāktajiem pētījumiem atsegta 600 m² liela teritorija. Pētītas tilta konstrukcijas, kas atrodas pils aizsarggrāvī. Te atsegts dienvidu ziemeļu virzienā pāri grāvim orientētās telpas bija dažāda lieluma un konstrukcijas. Tās mūrētas no viduslaiku mēge-

liem (9x14x29 cm) uz granitakmeņu pamata. Firmā telpa bija trapecveida, tās platība 87 m², ar paralēlām 9 un 10 m garām austrumu un rietumu sienām, kas ir 1,2 m biezas. Labāk saglabājusies vairāk nekā 2 m augstā austrumu siena, ko no ārpusē pret deformēšanos nodrošinājis 4,5 m plats un 1,5 m biezs kontraforss. Sienas iekšpusē 1,3 m augstumā no pamata soles veidoti seši caurumi koka siju ievietošanai. Dienvidu un ziemeļu sienas (abas 9 m garas) biezsakas (1,7-1,8 m), pie kam ziemeļu sienā pret vidu bija 4,3 m plata vārtu aila, pa kuru cauri arkai (?) varēja nokļūt otrajā telpā. Šī telpa ir 28 m² liela, ar viegli izliektām 0,5 m biežām sienām un arku veidojumiem rietumu un austrumu sienās. Abas arkas 4,2 m garas, 35 cm platas un 45 cm biezas. Arku viseugstākais pacēlums pret centru 1,5 m. Cauri arkām no Ventas pa pils grāvi plūdis ūdens, kas skalojies arī pirmās telpas zemgrīdas daļā. Par to liecina 1,5 m biežais smilšu saskalojuma slānis, kas konstatējams abās telpās un veido desmitiem sīku atšķirīgas nokrāsas slāniņu. No trešās telpas (10 m²) saglabājušās tikai trīs sienas, kamēr ceturta - rietumu pusē - pilnīgi sagrūvusī. Dienvidu un ziemeļu sienas 0,45 m biezas, austrumu siena - 1,40 m bieža. Visas sienas veidotas tā, ka gluds mūrējums tām ir tikai ārpusē, kamēr iekšpusē ķieģeļu gali bieži bijuši ar pārkari. Šāds mūrēšanas paņēmieni lietots tāpēc, ka, jau telpu ceļot, bija paredzēts to piepildīt. Tas arī noticis, un telpa 1,6 m biežā slāni piebērtā ar gruvešiem (ķieģeļu, kārnīgu, krāsans podiņu gabali). Trešās telpas ziemeļaustrumu stūrī tilta konstrukcija pieslēdzās kādai no masīviem granitakmeņiem mūrstei sienai, kas tālāk, jādūmā, savienojusies ar četrstūrains torni vārtu rajonā.

Izrakumos atsegta 125 m² lielā trīstelpu konstrukcija uzlūkojama par 15.-16.gs. celto apakšējo daļu tiltam, kas vedis pāri 40 m platum grāvim. Leikā, kad Piltenees pils zaudēja savu militāro nozīmi (17.-18.gs.), kādreizējā tilta vieta aizbērtā ar gruvešiem un apbūvēta.

Izrakumos iegūts nedaudz senlietu (šifera galodas, holandiešu pipes, logu un durvju plienakmens apmales u.c.), ripas keramikas trauku lauskas, rievoto un glazēto krāsens podiņu fragmenti u.c. materiāls, kā arī dzīvnieku kauli. Atrasto dzīvnieku kaulu vidū dominē mājdzīvnieku kauli (95%). No tiem savukārt visvairāk (48,6%) ir sīklopu kauli, tad seko liellopu (27,1%), cūkas (20,1%), zirga (3,5%) un suņa (0,5%) kauli. No meža dzīvniekiem medīti zaķi, aļņi, stirnas un caunas.

Izrakumos atsegtās mūra sienas paredzēts saglabāt. Filtenes pils aizsarggrāvju malās plānotajā brīvdabas estrādes kompleksā.

Slīteres rezervātā un tā tiešā tuvumā (Falsu rajona Kolkas un Vidales c.p.) dabā sameklāti 19 arheoloģiskie pieminekļi. Hronoloģiski vissenākā dzīvesvieta rezervāta teritorijā varēja būt apmetne Slīteres senlejas krastā vecajās grantsbedrēs starp Kadiņu un Gružu mājām, kur kādreiz iegūts akmens cirvis.

Pārbaudes šurfi dzīvesvietās, t.s. Tromeļa pili Melnsilā un t.s. Dāvida pili Slīterē, liecināja par apdzīvotību viduslaikos. Kulta vieta Baznīckalns, kas Latvijas PSR Kultūras pieminekļu sarakstā nepareizi atzīmēta Kolkasragā, faktiski atrodas Melnsilā pie Baņu mājām, kur ir arī senkapī. Agrāk neregistrēti senkapī atklāti septiņas vietas Vaidē, Saunagciemā un Pitragā. Apmeklējot lībiešu ciemus Kolkā, Vaidē, Saunagciemā un Pitragā, ekaidrotas ciemu vecākās māju vietas un salīdzinātas ar 13.gs.-16.gs. otrās puses rakstītajiem avotiem, Vidalē konstatētas divas senkapu vietas, no tām Pagarbakalns registrēts pirmo reizi.

A. Rediņš

ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU APZINĀŠANA OGRES UN
GULBENES RAJONĀ, IZRAKUMI GŪTIŅU PILSKALNĀ
PRĒIĻU RAJONĀ 1977.GADĀ

Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniskās pētniecības padomes Arheoloģijas sektors veica arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Ogres un Gulbenes rajonā. Pieminekļi tika aprakstīti, kartografēti, fotografēti.

Ogres rajonā apsekoti 27 objekti. Konstatēts, ka Tinušu c.p. pilnīgi iznīcināts republikas nozīmes arheoloģijas piemineklis Nr. 907 - senkapi pie Lielpāderu mājām.

Gulbenes rajonā apsekoti 150 objekti. Konstatēts, ka Tīrzas c.p. iznīcināts (kaptēts) republikas nozīmes arheoloģijas piemineklis Nr. 307 - Tīrzas svētavots. Beļavas c.p. Lazdu kalna pilskalnā (republikas nozīmes arheoloģijas piemineklis Nr. 293) uzbūvēta estrāde. Celtniecības darbu rezultātā pilskalns ievērojami bojāts. Lai izveidotu deju grižu, puse no plakuma nolietā ar betonu. Pilskalna postīšanu turpina estrādes apmeklētāji, nobraudājot un piegružojot to.

Darba gaitā tika pārbaudītas ziņas par vēl nezināmiem pilskalniem Litenes c.p. Vecgrūžos un Jaungulbenes c.p. Sēliešos. Vecgrūžu "pilskalniņš" ir neliels, skuju kokiem noaudzis paugurs bez kultūras slāņa un nocietinājuma pazīmēm purvainā vietā mežā 800 m uz rietumiem no mājām. Kultūras slāņa un nocietinājuma trūkst arī par Pilskalnu dēvētajam kalnam, kurš atrodas 400 m uz ziemeļiem no Sēliešu mājām. Interesi izraisa novadpētnieka J.Kučera atklātais pilskalns, kas atrodas Gaujas kreisajā krastā 300 m uz austrumiem no Krāču mājām (Lejasciema c.p.). Pilskalna plakuma izmēri 150 x 40 m. Saartā kultūras slāņa biezums vietumis sasniedz 0,7 m.

Precizētas un pārbaudītas ziņas par senkapjiem pie Krimu (Beļavas c.p.), Sauleskalna, Sēliešu (Jaungulbenes c.p.), Vīndedžu (Tirzas c.p.), Melderu (Lejasciema c.p.), Veczilaču (Rankas c.p.), Grīvu (Litenes c.p.), Brīvzemnieku (Lizuma c.p.) mājām u.c. Postītajā kapulaukā pie Sēliešu mājām iegūts dzelzs kaplis, bronzas pakavsekta, 14 kauri gliemežvāki, četras stikla krolles. Jaunatklāti izpostīti akmeņu krāvuma uzkalniņi atrodas mežā 250 m uz ziemeļaustrumiem no Aizupju mājām (Jaungulbenes c.p.).

Apsekotas kulta vietas pie Atvašu, Ligoņu (Beļavas c.p.), Rožkalnu (Daukstu c.p.), Jāņkalna (Tirzas c.p.), Čīpatu (Lejasciema c.p.) mājām.

Konkretizētas ziņas par depozītu atrašanu Litenes Vecpodniekos (sudraba stieniņu depozīts) un Tirzas c.p. Dakros (monētu depozīts).

Noskaidroti akmens cirvju atrašanas apstākļi un vietas pie Austrumu (Lejasciema c.p.), Vecsētu, Dibenu (Daukstu c.p.), Zemgaļu, Dauguļu (Lizuma c.p.) mājām. Zemgaļu māju teritorijā atrasti divi akmens cirvji (saglabājies viens).

Sadarbībā ar Latvijas PSR Vēstures muzeju veikti pārbaudes izrakumi Gūtiņu pilskalnā. Pieminekļi atrodas Pīkalnes ezera austrumu krastā pie Gūtiņu ciema (Preiļu raj. Aglonas c.p.). Pilskalnu 1924.g. uzmērījis E.Brastiņš, 1926.g. - E.Brežgo.

Gūtiņu pilskalns zaudējis savu sākotnējo formu, jo līdz otrajam pasaules karam tas apstrādāts. Kalna stāvais sāns pret ezeru ir vienīgā vieta, kas palikusi nenoarta. Pilskalna plakuma platība 50 x 35 m. Tam neliels slīpums uz austrumiem. Kultūras slānis saglabājies nevienmērīgi - plakuma ziemeļrietumu daļā tas pilnīgi noarts.

Pilskalnā divos izrakumu laukumos izpētīti 60 m². Senlietu atrasts nedaudz - dzelzs nazis, akmens kalts, kaula ilens, māla tīģeļa fragments. No iegūtajām 300 lauskām saglabātas 158 - 83 jeb 52,53% ar gludo, 49 jeb 31,02% ar švīkātā virsmu, 17 jeb 10,75% apmetās, 7 jeb 4,43% ar naga iespaidumiem rotātās, divas jeb 1,27% nenoskāmas (lauskas

noteica I.Cimermane). Apmetā un ar naga iespaidumiem rotātā keramika koncentrējās kultūras slāņa augšējā daļā. Tas ir 0,2-0,6 m biezs, izteikti melns, bez noslāpojumiem. Kultūras slānis saarts. Pazemē bija saglabājušās 0,1-0,3 m resnu mietu un stabu vietas.

Gūtiņu pilskalns apdzīvots no l.g.t.p.m.ē. beigām līdz m.ē.1.g.t. otrajai pusei.

A.Stubavs

IZRAKUMI STUPEĻU PILSKALNĀ UN SENPILSĒTĀ 1977.GADĀ

Vēstures institūta ekspedīcija no 28.jūnija līdz 30.augustam turpināja arheoloģiskos izrakumus Stupeļu pilskalnā un senpilsētā Jēkabpils reģiona Rītes c.p. teritorijā. Izpētīti 80 m² pilskalnā un 300 m² senpilsētā (apmetnē), iegūstot 404 inventarizētas senlietas, 2131 lausku (bez 120 likvidētām), dzīvnieku kaulus, sērgus u.c.

Pilskalnā izpētīts rajons plakuma ziemeļaustrumu stūrī, daļēji skarot nogāzi. Kultūras slānis 0,8-1,6 m biezs, bez krasi izteiktiem noslāpojumiem. Slāņa augšējais horizonts ar trim apbūves kārtām izveidojies agrā feodālisma periodā (10.-12.gs.). Konstruktīvās paliekas slāni vāji saglabājušās. Gar plakuma malu atklāti pilskalna aizsargsienu akmeņu krāvumu pamati, kurus veido nelielu un vidēju akmeņu grupas. Apbūves 3.slāni IV izrakumu laukuma dienvidrietumu ceturksnī atsegts 2,0 x 2,5 m liels, vairākās kārtās blīvi krauts akmeņu klāsts, kas, iespējams, bijis kādas stabilākas gulšņu būves pamatne, kurai vajadzēja pastiprināt pilskalna ziemeļaustrumu gala aizsardzību. Plakuma daļā konstatētas vairākas pavardu vietas. 2.slānī divi pavardi bija saplūduši kopā, iespējams, liecinot arī par dzīvojamās celtnes pārbūvē.

Keramiku, tāpat kā senpilsētas 10.-12.gs. slāņos, pārsērijas keramika, gludās, apmetās, ar nagiiespaidumiem rotātās keramikas lauskas. Dažas švīkātās lauskas šai virsējā

horizontā būs iekļuvušas no apakšējā - nocietinātās apmetnes perioda kultūras slāņa. Senlietu materiālā bez rotām (13.att.:2), darbarīkiem (cirtnis - 13.att.:40) un iedzīvotāju priekšmetiem relatīvi vairāk nekā senpilsētā ir ieroču: piecas bultas (13.att.:22-26) un viens šķēpa gals. Ieroči atrasti galvenokārt aizsargsienu rajonā, un daļa no tiem būs piederējusi pilskalna aplencējiem. No citām zemām ievestās stikla un dzintara krelles, kā arī kauri gliemešvāki (13.att.:8) pilskalnā tāpat atrasti vairāk nekā senpilsētā. Salīdzinot ar senpilsētas teritoriju, pilskalns šai periodā nav bijis tik intensīvi apdzīvots, jo apbūve tur mazāk blīva. Ienaidnieka uzbrukuma laikā senpilsētas iedzīvotāji pātvērās pilskalnā, kurš pēc plakuma izmēriem ir viens no lielākajiem sēļu pilskalniem. Jēdzimā zināms konservatīvais sēļu pilskalnu izveidē; tajos saglabātas senās vienkāršākas pilskalna formas pat agrā feodālisma periodā. Stupeļu pilskalna nocietinājuma sistēmu varēja ievērojami uzlabot, atdalot tā rietumu daļu ar grāvi, uzberot aizsargvalni, līdz ar to radot divkārtu - priekšpils un pilskalna - nocietinājumu, taču tas nav darīts.

Kultūras slāņa apakšējais horizonts, kas attiecināms uz Stupeļu nocietinātās apmetnes periodu, datējams ar 1.g.t.p.m.ē. un m.ē.l.-2. vai pat 3.gs. Konstruktīvo palieku tur atklāts maz, jo šis slānis saglabājies galvenokārt plakuma malā un nogāzē, kā arī daļēji atradās ārpus izrakumu laukuma. Pagaidām nosacīti var izdalīt divas vai trīs apbūves kārtas. Apakšējā horizontā aizsargsienu balstījuši zemē ierakti stabī nogāzē un tās augšmalā. Atklāta arī kāda aizsargsienu lielāku akmeņu grupa; tā turpinājās neizraktajā nogāzes daļā. Cēltnu vietas vienveidīgajā tumšajā mitrā zemē neizdalījās; bija konstatētas vienīgi izjauktu pavardu vietas, to tuvumā atrada dzīvnieku kaulus un lauskas. Senlietu relatīvi maz: taisnmalas akmens cirvja fragmenti, vērpsmašas vērpsmašas skrīmeļi, kaula rotadatu un divu kaulu kaltu fragmenti, dzelzs maksēsprāds, bērnamaknevi u.c., kā arī dažādi dzelzs sārvi. Pēdējie liecina par

dzelzs vietsēju ieguvī un ļauj slāņa augšējo hronoloģisko robežu attiecināt uz 2. vai 3.gs.

Summāri vērtējot apakšējā horizonta keramiku, pirmo vietu ieņem apmetās (35,1%), tad seko gludās virsmas (27,4%) un švikātās (20,2%) keramikas lauskas, mazāk ir ar nagiespiedumiem rotātās (9,1%) un pulētās keramikas (7,7%) lausku; 0,5% no atrastajām lauskām nav nosakāmi (procentuālie rādītāji pēc pieminekļa plašākiem izrakumiem var ievērojami mainīties).

No senpilsētas platības, kas pārsniedz 3 ha, divu gadu izrakumos izpētīti ap 2% (620 m²). 1977.g. darbi notika senpilsētas austrumu daļā (200 m²) un ziemeļrietumu pusē. Senpilsētas rajonā pilskalna austrumu piekāšē izrakumos konstatēta blīva apbūve, kuras guļkoku celtnes ugunsgrēkā pilnīgi gājūšas bojā. Celtnes parasti atjaunotas iepriekšējās vietās, nolīdzinot būvlaukumu; līdz ar to deformēta sākotnējā slāņa struktūra un nodegušo celtņu lielumu vairs nav iespējams precizēt. Pēc tumšākām deguma joslām, pamatakmeņiem u.c. spriežot, dažu celtņu viens izmērs bijis ap 4-6 m. Dzīvojamās ēkas apkurinātas galvenokārt ar pavarciem, retāk - akmeņu-māla klāja krāsnīm. Izdalāmi trīs pavardu tipi: a) visvairāk ir zemē nedaudz iedziļinātu pavardu, kuru ogļainā un pelnainā zeme satur daudz nelielu skāldītu, dažkārt ļoti iedegušu laukakmeņu; sakarā ar biežajām pārbūvēm šī tipa pavardi nereti saplūduši kopā; b) 0,3-0,4 m zemē ierakti, no vidējiem un lielākiem akmeņiem krauti pavardi; c) māla klāsta pavardi, kas malās dažreiz norobežoti ar nelieliem akmeņiem.

Senpilsētas ziemeļrietumu daļā izpētīts rajons (100 m²), kur atrodas 28 m² liels akmens, iespējams, kultakmens. Akmenim samērā līdzena virsma ar vairākām dabiskām ieplakām. Virsmā un jānos konstatējamas senas deguma pēdas. Austrumu pusē uguns ietekmē daļa akmens plāksnveidā nošķēlusies jau senatnē, jo šie atšķilās parādās arī kultūras slāņa apakšējās kārtās. Austrumu pusē gar akmeni iedziļināts lēzens grāvis. Divi oīti līdzīgi iedziļinājumi pamatzemē, kuri

puslokā stiepjas paralēli lielajam akmenim, sākas no diviem vidēji lieliem skaldpotiem granitakmeņiem, dienvidos kultakmenim. Izrakumu laukuma dienvidaustrumu stūrī no ne-lieliem akmeņiem veidots parastā tipa pavārds, kura tuvumā atrastas vairākas senlietas, daudz lausku, kaulu un dzelzs sārņu. Arī citur mītņu zemē senpilsētai parasti atradumi, vienīgi senlietas fragmentārākas, dažas, piemēram, kaklaripķis (13.att.:12), it kā ar nodomu saņemtas. VI izrakumu laukuma keramikas materiālā ar nagiecpiedumiem rotāto lausku apmēram sešas reizes mazāk (1,5%) nekā vidēji senpilsēta (9,1%). Kaulu materiālā mājdzīvnieku kauli sastāda 77,1% (tai skaitā zirga kauli - 20,1%), savvaļas dzīvnieku kauli - 22,9%, citos senpilsētas laukumos attiecīgi 71-91,9% (8,1-13,5%) un 8,1-29%.

Senpilsētas senlietu materiālā, kas skaitliski lielāks un daudzveidīgāks nekā pilskalnā iegūtais materiāls, no darbarīkiem atzīmējams tremolējamais instruments (13.att.:37), ar kuru trīsinājuma tehnika iestrādāja ornamentu, piemēram, kaklaripķiem (13.att.:11,12) un citām rotām. No darbarīkiem visvairāk ir vērpijamās vārpētas skrīmeļu (pavisam 56 gab., 13.att.:27-30). Domājams, ka agrā feodālisma periodā senpilsētas un pilskalnos tekstilijas ražoja ne tikai vienas saimes veidzībēm, bet šī mājsaimniecības nozare daļēji bija ieguvusi amatniecības iezīmes un ražoja arī maiņai un tirgum. Apmetnē strādājuši arī vairāki rotkaļi, par ko liecina 32 tīģeļu fragmenti, bronzas gredzena sagatavē (13.att.:21) u.c. materiāli. Ne tikai rotkaļi, bet arī kalēja darbā izpausmi rād mākslas amatniecības iezīmes; par to liecina stilizēta putns veidā (ar knabi-iedzītnei) darinātais dzelzs iestrādājums (13.att.:1), par kura praktisko pielietojumu nav ietas skaidrības, šķiet, tas bijis tīnes vāka rokturis.

No gatavām rotām atzīmējamas: bronzas aproces (13.att.:2-4), bronzas saktas (13.att.:5-7) un gredzeni (13.att.:10). Apgārba sasprašanāsai šai sēju dienvidu novadā vairāk par saktām (5 gab.) lietotas rotadatas (14.gab.; 13.att.:14).

13. attels.

Rotadatum pieskaitāma arī masīvā adata ar lielo riņķi (13.att.:15). Per šo lietu izteikts arī uzskats, ka tā lietota kā vienzara dakšiņa. Šī hipotēze šķiet apšaubāma, jo šādam nolūkam rīks visai neērts. Pirms divzaru dakšiņas ieviešanās sadzīvē dakšiņu uzdevumu daudz labāk varēja pildīt dzelzs ileni (13.att.:38), it īpaši eksemplāri ar mākslinieciski darinātiem kaula rokturiem (13.att.:32). Raksturīgi, ka Stupeļu senpilsētā un pilskalnā ileni at-
rasti vairāk (14 gab.) nekā universālais darbarīks un iedzīves priekšmeta - nazis (12 gab., 1 eksemplārs ar garu iedzītni - 13.att.:39). Vēl agrāk šādam nolūkam - gaļas u.c. uzduršanai - starp citu, varēja izmantot metakarpālu kaulu un citu dabisko kaulu smaļņus.

Senpilsētā vēl atrasti daudz dažāda materiāla piekariņi, to skaitā bebra kauliņu un caunes žokļa piekariņi (13.att.:16,17,19). Dobais cilindruveida piekariņš stienišu važiņā (13.att.:20) var liecināt par sakariem ar lībiešu zemēm. No Volīnijas ievesta sārta šifera krelle (13.att.:9).

Senpilsētas keramikā ripas keramikas trauki sastāda 15,2% (pēc 1976.g. materiāliem - 18,47%), gludās virsmas - 38,6% (44,53%), apmetās - 30,2% (26,00%), ar naglespiedumiem rotātās - 9,1% (7,85%), pulētās - 3,6% (1,61%), švīkātās - 1,8% (1,28%), nenosakāmas - 1,5%. Kopumā keramikā tās pašas trauku formas un raksturīgās iezīmes kā iepriekšējā gada senpilsētas keramikai. Salīdzinot senpilsētas 2.slāņa (10.gs.-11.gs. vidus) un 1.slāņa (11.gs. otrā puse - 12.gs.) keramiku, konstatējams, ka augšējā slānī samazinās apmetās (no 38,6% uz 18,1%) un ar naglespiedumiem rotātās keramikas (no 13,2% uz 7,5%) lausku skaits, turpretī pieaug ripas keramikas (no 7,0% uz 26,2%) un gludās virsmas lausku (no 32,1% uz 47,0%) skaits. Ar naglespiedumiem rotātajā keramikā, bez vertikālās un horizontālās grupās izkārtotiem iespaiduma ornamentiem, parādās arī eksemplāri ar diagonālē un skujiņveidā izkārtotām ornamentālām grupām (13.att.:34). Ģenētiski šis keramikas paveids saistāms ar jaunatklātās Rītes Kriģānu ezera salas vidējā dzelzs laikmeta apmetnes zondējuma rakumos atrastās kerami-

kas ornamentu, kas iešvikāts ar pirketu galiem (13.att.:35).

Stupeļu senpilsēta, vērtējot pēc lietiskā materiāla, pastāvējusi no 10.-12.gs., visintensīvāk bijusi apdzīvota 11.-12.gs.

E.Šnore

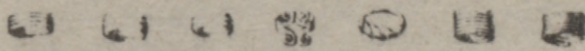
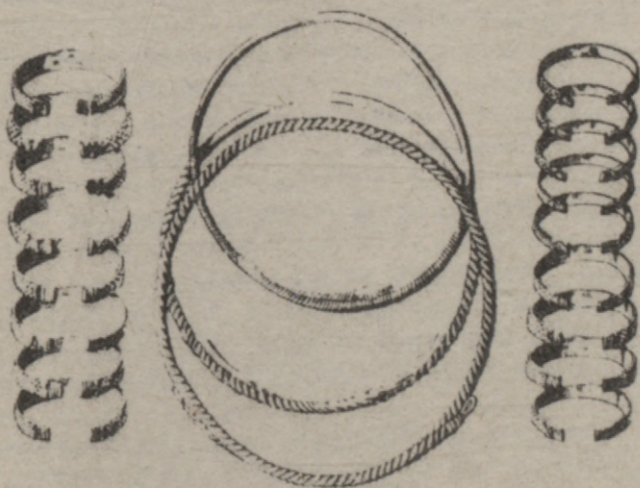
ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI BETEĻU KAPULAUKĀ AUGŠZEMĒ
1977.GADĀ

Vēstures institūta arheologu ekspedīcija veikusi izrakumus Beteļu kapulaukā Jēkabpils rajona Elkšņu ciemā padomju saimniecības "Susēja" teritorijā. Šo valsts aizsargājamo kultūras pieminekli gandrīz pilnīgi iznīcinājusi liela grantsbedre. Izrakumi notikuši grantsbedres neskartajā kapulauka pamelē.

360 m² lielā atsegtā laukumā izpētīti 19 hronoloģiski atšķirīgi apbedījumi; seši no tiem datējami ar 12.gs., bet 13 attiecināmi uz 17.gs. un liecina, ka kapulauks izmantots vēl arī šajā laikā.

Noskaidrots, ka Beteļu kapulaukā līdzās 12.gs. skeletkapiem ir arī ugunskapi. Izpētīti divi ugunskapi - vīrieša un sievietes. Kā vīrietis (piedevās dzelzs uznavas šķēps, nazis, bronzas spirālgredzens, zvārgulītis un pakavsakta ar daudzskaldņu galiem), tā arī sieviete (kapa inventārā bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un trapecveida mēlišu piekariņiem un pakavsakta ar atrofītiem galiem) bija sadedzināti ārpus kapulauka, un no sārta salasītie kalcinētie kauli un senlietas aprakti kapulaukā 30 cm dziļās bedrītēs.

Pārējie izpētītie apbedījumi bija skeletkapi. Mirušie bija ierakti 0,3-1,2 m dziļās kapa bedrēs. Vīriešu un sieviešu apbedījumi orientēti pretējos virzienos, vīrieši ar galvu A, sievietes - ar galvu R. Tā ir Austrumlatvijai

raksturīga iezīme. Arī kapu piedevās konstatējama līdzība ar laigāļu kapulauku piedevām.

Beteļu kapulaukā pirmoreiz Latvijas dienvidaustrumu daļā sievietes apbedījumiem novērots tik liels aproču skaits. Tā, 12.kapā, kurā apbedīta pieaugusi sieviete, kas bija guldīta 1,2 m dziļā kapa bedrē, mirušajai bez vainaga, diviem kaklariņķiem, kreļļu un kauri gliemežvāku kaklarotas, divām pakavsaktām, gredzeniem un sirpja uz kreisās rokas apakšdelma bija septiņas, bet uz labās - sešas aproces. Bez apročēm ar zvērgalvu galiem aproču komplektā ietilpst arī četras izdobtas aproces ar nedaudz paplašinātiem galiem un pinuma ornamentu. Līdzīgi 16.kapā (meitenes), kurā bez bagātas stikla un dzintara kreļļu un kauri rotas atrasti trīs kaklariņķi, trīs pakavsaktas, gredzeni, mirušās kreiso roku rotāja deviņas, bet lebo - astoņas aproces ar zvērgalvu galiem (14.att.).

Par tiešu kaimiņu lietuviešu ietekmi Beteļu kapulaukā liecina jātnieka apbedījums (14.kaps) kopā ar kara zirgu. Jātnieka apbedījums grantsbedrēs malā postīts, un tā piedevas - greznas jostas fragmenti, aproce, spirālgredzeni, bronzas profilēta krelle (atsvairiņš?), dzelzs atsvars - šī kapa inventāru raksturo tikai daļēji. Zirgs, kas tāpat kā saimnieks orientēts ar galvu A, guldīts ar saliektām priekškājām, laužņiem mutē un seglu kāpšļiem. Abpus zirga galvai pa diviem bronzas zvārgulišiem. Tā kā pētītajos laukumos atsevišķi zirgu kauli parādījās atkārtoti, šķiet, ka zirgu apbedījumu skaits kapulaukā būs bijis diezgan nozīmīgs.

Velie, ar 17.gs. datējamie apbedījumi orientēti ar galvu R. To inventārā pa mazai apaļai riņķa vai sirdsveida saktiņai, daļai apbedījumu piedevu trūkst. Šo vēljo apbedījumu hronoloģiju palīdz precizēt divos kapos atrastās monētas. Tā ir 17.gs. sākneuda: Kārļa II un Jana Kazimira 17 šiliņi atrasti maza bērna (19.) kapā (K ā r ļ a XI (1660.-1697.g.) Rīgas šiliņi: trim gadeskaitlis nogriezts,

divi kalti 1661.g., viens - 1663.g., viens - 1664.g.;
 J a n a K a z i m i r a (1648.-1668.g.): divi 1664.g.
 kalti un viens 1666.g. kalts Polijas vara šiliņš, divi
 1661.g. un divi 1666.g. kalti Lietuvas vara šiliņi, trīs
 Lietuvas vara šiliņi ar kalšanas defektu un nenosakāmu ga-
 daskaitli). Vērtīgākas monētas - Sigismunda I 1512.g.
 kalts Lietuvas pusgrāsis, divi Sigismunda III (1587.-1632.g.)
 Polijas trīsgrāši (viens no tiem kalts 1622.g., otrs -
 162...g.), viens Gustava II Ādolfa 1630.g. Elbingas trīs-
 pelhers un viena Kārļa XI 1666.g. kalts Zviedrijas divsre -
 atrastas 4.kapā (sievietes).

Beteļu kapulauks ir pirmais pētītais vēlā dzelzs laikme-
 ta kapulauks, kas atrodas tik tuvu Lietuvai. Izrakumi devu-
 šī jaunu svarīgu materiālu Latvijas dienvidu daļas iedzivo-
 tāju - sēļu - 12.gs. kultūras, apbedīšanas paražu un saka-
 ru izpētei. Kapulauka izpēte vēl nav pabeigta.

Izrakumu laikā samērā plaši apzināti arī apkārtnējie ar-
 heoloģiskie pieminekļi.

V. Ūrtāns

IZRAKUMI MADALĀNU PILSKALNĀ UN KAPULAUKĀ 1977.GADĀ

Latvijas PSR Vēstures muzeja un Republikāniskās
 Jauno turistu stacijas kopīgā arheoloģiskā ekspedīcija, ku-
 rā piedalījās Rīgas un Stučkas skolnieki, veikusi izrakumus
 Madalānu pilskalnā, kā arī ekspedīcijas laikā atklātajā Ma-
 dalānu otrajā kapulaukā. Pieminekļi atrodas Dienvidaustrum-
 latgalē Lielā Dubuļņu ezera rietumu piekrastē (Preiļu raj.
 Aglonas c.p. padomju saimniecības "Aglona" teritorijā). Šeit
 ap 100 km² lielajā teritorijā apzinātas pāri par 30 senvie-
 tas, to vidū 10 pilskalni, apmetnes, kapulauki, kulta kalni,
 akmeņi, svētavots.

Madalānu pilskalns, kura augstums 20 m, plakums ziemeļaustrumu-dienvidrietumu virzienā ap 80 m, bet ziemeļrietumu-dienvidaustrumu virzienā - ap 60 m, daudzus gadus arts un postīts. Saglabājušās divu terašu paliekas, kas apjozušas kalnu. Gar pilskalna ziemeļu pakāji pa purvainu pļavu tek upīte, kas savieno Lielo Dubuļņu ezeru ar 2 km attālo Aglonas ezeru. Pilskalna pusinstrumentālo mērijumu 1924.g. veica un 1928.g. publicēja E.Brastiņš. Dažas ziņas par pieminekli sastopamas arī citās publikācijās un arhīvos. Madalānu pilskalns iekļauts republikas aizsargājamo pieminekļu sarakstā ar 944. numuru.

Par pilskalnu tautā daudz nostāstu: te esot aprakts nauda un citas bagātības; naudas racejus traucējot epoki un piemeklējot dažādas nelaiņas, uz kalna bijis mūris, kalnā daudz ogļu no sadedzinātām mājām u.c.

Pārbaudot pilskalna stratigrāfiju ar geoloģisko urbi un izrokot 100 m² lielu laukumu (tas orientēts no pilskalna ziemeļaustrumu malas uz dienvidrietumiem, 30 m garumā un 2-4 m platumā), konstatēts, ka 0,2-1,7 m biežais melnais kultūras slānis intensīvākais un biežākais ir kalna malās un centrālajā daļā, bet kalna dabisko virsmu veido māle. Bija brojami divi horizonti, pie kam apakšējā, kurē pilskalna centrālajā daļā no augšējā atdalās ar 3 cm biezu gaišāku slāni, atrasta bezripas keramika (gluda, švikātā un dažas tekstilās keramikas lauskas), daudz dzīvnieku kaulu, kaula rotadate ar lāpstas galvu, kaula smaili. Domājams, ka sākotnēji te bijusi dabiska ieplaka, kur 1.g.t.p.m.ē. otrajā pusē apmetušies pirmie iedzīvotāji. Ar apakšējo horizontu saistāmi arī divi akmens kalti un ap 20 koka stabi vietas (dm 20-25 cm), kas labi izdalījās mēlainejā pamatzemē. Šie stabi no abām pusēm saturēja malas nocietinājuma balni sienu, kas strādās 2-3 m no tagadējās pilskalna malas. Spriežot pēc keramikas un dažiem atradumiem, pilskalns varēja būt pamests mūsu ēras 1.g.t. pirmajā pusē. No jauna

to sāka apdzīvot 12. un 13.gs. Šajā periodā, kas atbilst augšējam horizontam, pilskalns paplašināts uz malām un pa tā perimetru trīs reizes celti ap 2 m plati nocietinājumi. To konstrukcijā izmantots māls, akmeņi, koki. Šī leika kultūras slāni atklāti pamatmālos iedziļināti astoņi pavardi un divas akmeņu krāsnis, līdz 125 cm dziļa pagrabā daļa, cilindriska saimniecības bedre (90 x 80 cm, dziļums 102 cm). Iekāpšanai pagrabā un saimniecības bedrē, kur atrastas māla trauku lauskas, dzīvnieku un zivju kauli, kā arī dažas senlietas, izveidoti māla un akmens pakāpieni. Celtņu un nocietinājumu koka konstrukcijas saglabājušās vāji. Pie 1. krāsns iezīmējās septiņu degušu, līdz 80 cm garu koku klāsts. Iedziļinātās krāsns divos stūros izsmeltas 25 cm resnu stabu bedres. Ar šo krāsni saistāma 1. celtnē, kurai klona grīda, māla apmetums un jau minētā cilindriskā saimniecības bedre.

No izrakumos iegūtajām 2016 māla trauku lauskām saglabātas 969, no tām 464 jeb 47,9% pārstāv bezripas keramiku (314 gludās, 64 švikātās, 54 apmetās, 17 nenosakāmas, 12 ar nagiespiedumiem rotātās, 3 tekstilās) un 505 jeb 52,1% - uz podnieka ripas darin. to keramiku. Bez tam 38 māla trauku lauskas pilskalna plakumā salasītas jau agrākos gados. Vēl 12.gs. pavardos un krāsni uz podnieka ripas darinātā keramika sastopama kopā ar gludo un apmeto bezripas keramiku.

12. un 13.gs. pilskalnā ritējusi intensīva dzīve. Perdzeltes vietējo ieguvi un apstrādi liecina daudzie atrastie sārņi un iedēži, pieči naži, trīs ileni, trīs makšķerāki, divi liceņi, divas slēdzenes, ovāla šķiļandzelzs, zirga laužņu daļa. No ievestās bronzas gatavotas gēlveņokārt rotas, par to liecina bronzas atgriezumā un rotu fragmenti, kā arī četras trapecveidā malītes, divas spoces, zvārgulītis, gredzens. Īpatnējs ir slaidis bronzas makšķerājis ar atskabargu. Iegūti divi māla vārpjamie skriemeļi, kaula divpusīgā ķemme, importētās stikla krel-

15. attöls.

les. Pirms dažiem gadiem pilskalns ar traktoru izarts apaļais dzirnakmens.

Jaunatklātais Medalēnu otrais līdzsais kapulauks atrodas uz iegarena paugura ap 100 m uz dienvidrietumiem no pilskalna. Apartajā laukā tika atrastas cilvēku kaulu drumsļas un dažas senlietas. Izrokot 30 m² lielu laukumu, izdevās atsegt vienu sievietes un divus vīriešu kapus, kas atradās ap 2 m viens no otra. Mirušie guldīti uz muguras, izstieptā stāvoklī, ar elkoņos saliektām rokām, plaukatas uz krūtīm vai vēdera. Sieviete orientēta ar galvu ZR, bet vīrieši - ar galvu ZAA un ADA. Zem un virs apbedījumiem konstatētas kokenes (kriju?) paliekas, sievietes kapā - arī papardes. Kaut arī sievietes kapa augšdaļa bija saārdīta ar traktoru, atrasts bronzas spirālīšu vainags un vilnas auduma vainags, bronzas ķemmišpīkars, stikla kreļļu un kauri gliemežvāku kaklarota, divas šauras bronzas aproces ar vēliem zvērgalvu galiem, spirālgredzens ar divām platām, gludām vijām, otrs gredzens ar izceltu pāresninātu priekšpusi, uz kuras imitēts pinums. Vilnas auduma apavi rotāti ar zvārgulīti. Konstatētas audu un prievīšu paliekas, kā arī lina pavedieni sīkajās spirālītēs. Vīrieša kapā jostas vietas labajā pusē bija novietota dzelzs platasmens cirvis ar koka kātu uz leju, bet kreisajā pusē - dzelzs nazis ar koka spalū, uz kreisās rokas - slāviakš, no bronzas stieples vītā aproce ar lokveida galiem un bronzas gredzens ar izceltu pāresninātu priekšpusi (analogi sievietes gredzenam) (15.att.). Pie cirvja rūsā saglabājies četrīšu trinitī austa vilnas auduma nospiedums. Otra vīrieša kapā dzelzs platasmens cirvis likts tāpat ar koka kātu uz leju, bet jostas vietas kreisajā pusē, un nazis - labajā pusē. Uz vēdera apgērbis sasprausts ar bronzas pakevsahtu, kurai vits loks un zvērgalvu gali. Izpētītie kapi datējami ar 13.gs., bet savrupatrastais pirksta gredzens ar pītu priekšpusi - ar 12.gs. Kapulauka senlietas un apbe-

dīšanas tradīcijas raksturīgas latgaļiem, kas dzīvoja Madalānu pilskalnā.

Madalānu pirmais kapulauks apzināts jau agrāk bijušās Madalānu sādžas teritorijā, ap 300 m uz ziemeļaustrumiem no pilskalna. Pēc vietējo iedzīvotāju ziņām: tur atrastas senlietas un cilvēku kauli. Šis nepētītais līdzenais kapulauks, kas ievests republikas aizsargājamo pieminekļu sarakstā ar 955. numuru, tiek lauksaimnieciski apstrādāts un postīts.

J.Urtāns

LATVIJAS SENO KULTA VIETU VEIDI UN IZPLATĪBA

Latvijas pagāniskās kulta vietas ir atsevišķs arheoloģisko pieminekļu veids, kurš pagaidām vēl maz pētīts. To arheoloģiskā izpēte sniedz ieskatu seno cilvēku garīgajā pasaulē.

Pirmo svarīgāko Latvijas seno kulta vietu apkopojumu, nesakot to galvenos veidus, veikusi E.Kurce (E.Kurtz, 1924). Autore Latvijā (izņemot Latgali) uzskaita 511 kulta vietas. Vēlākos gados apkopotas ziņas par Kurzemes elka vietām (E.Šturms, 1936), par dobumakmeņiem (A.Caune, 1974), par alām (J.Urtāns, 1977) un par avotiem.

Galvenie kulta vietu veidi ir kalni, akmeņi, koki, adedži, alas, ielejas, lauki un tēli.

Pašlaik ir ziņas par apmēram 1300 Latvijas senajām kulta vietām. Bieži vien dažādu veidu kulta pieminekļi atrodas vienuviet, veidojot kompleksu (piemēram, kulta kalns un koks, akmens un avots, ala un birze). Ne vienmēr mūsu rīcībā esošās ziņas ļauj kulta vietu pieskaitīt noteiktam veidam. Atsevišķa kulta pieminekļu grupu izplatība vērojamas zināmas likumsakarības.

Kalni ir visplašākā kulta pieminekļu grupa un izplatīti

visā republikas teritorijā. Pagaidām ir ziņas par apmēram 540 kalniem, no kuriem ap 340 uzskatāmi par samērā drošām pagāniskā kulta vietām. Pārējie 200 kalni vai nu saistāmi ar viduslaiku kapelu vai kapeņu vietām, vai arī to istā nozīme vēl skaidrojama. Arheoloģiskie izrakumi izdarīti Krāslavas Sauleskalnā un Strazdes un Matkules Baznīckalnās. Kalni kā kulta vietas izmantoti jau vidējā dzelzs laikmetā (divi Krāslavas Sauleskalna 9.gs. depozi-ti), rakstītos avotos kalni minēti kopš 13.gs.

Arī kulta akmeņi sastopami visā Latvijas teritorijā. Izšķirami dobumakmeņi, pēdakmeņi, akmeņi ar dažādiem iekalumiem, akmeņi bez ārējās apstrādes pēdām un krāsmatas. Patlaban zināmi ap 75 dobumakmeņi, ap 60 pēdakmeņi, 15 akmeņi ar dažādiem iekalumiem, ap 80 akmeņi bez ārējās apstrādes pēdām un apmēram 40 krāsmatas. Izrakumi izdarīti pie Aizkraukles Meļķitāru Muldas un Kraukļu akmeņiem, pie Kokneses Pastamuižas un Matkules Velna akmeņiem, pie dobumakmens Bērzgales Vaidu kapos un pie Rītes Stupeļu pilskalna akmens. Bronzas aroce, kas atrasta pie Matkules Velna akmens, datējama ar agro dzelzs laikmetu. Rakstītie avoti liecina par kulta akmeņu izmantošanu līdz 19.gs. vidum.

Koki un svētās birzes vai meži (zināmi ap 250) izplatīti galvenokārt Vidzemes ziemeļaustrumu un Kurzemes rietumu daļā. Citur to mazāk. Ļoti maz kulta koku saglabāties Latgalē, lai gan jezuitu ziņojumos tie atzīmēti vairākkārt. Kulta rituāli notikuši pie ozoliem, liepām, bērziem, priedēm, paeģļiem, šēlēm, vītoliem, gobām, eglēm, lazdām, apsēm, pilādžiem un alkšņiem. Parasti sastopamas ozolu un liepu svētās birzes vai meži. Izrakumi izdarīti pie Aizkraukles Kalnaziēdu Upurozola un Svētbirzes vietā pie Svētciema Kūķuļiem. Rakstītie avoti liecina, ka kulta rituāli pie kokiem notikuši jau kopš 12.gs. beigām.

Ūdeņi (80 avotu, ap 40 upju un strautu, ap 70 ezeru un ap 40 purvu), kas tikuši izmantoti kulta vajadzībām, vien-

mērīgi izvietoti visā Latvijas teritorijā. Daudzi bijušie ezeri laika gaitā pārvērtušies par purviem vai pat par laukiem. Upes un strauti, kā arī ezeri kulta rituāliem izmantoti tikai noteiktās to vietās (piemēram, izmantotas dzelmes, atvari, straumes utt.). Arheoloģiskie izrakumi veikti Kročes Brāveru Upuravotā, kur atrastas 20 kuršu 11.-12.gs. senlietas. Pie Jaunružinas avota atraste 1.g.t.p.m.ē. akmens cirvis. Ūdeņu pielūgšana atzīmēta jau 12.gs. rakstītajā avotā. Avotu ūdeņu lietošana dziednieciskām vajadzībām, arī monētu ziedošanas tradīcija saglabājusies līdz pat mūsu dienām.

Alas (zināmas 30) lokalizējas Latvijas ziemeļu rajonos, kurus apdzīvoja lībieši, vendi un igauņi, kas tās arī izmantoja kā kulta vietas. Izrakumi izdarīti Svētoleima Lībiešu Upurālās, kur atrastas uz laiku no 14. līdz 19.gs. attiecināmas senlietas. Rakstītie avoti liecina, ka kulta vajadzībām izmantotas no 17. līdz 19.gs. Igaunijā Pilvas rajonā kādā alā kā savruppatradums iegūts ar 12.-13.gs. datējams šķēpa uzgalis.

Kā īpašs kulta vietu veids minamas arī ielejas (zināmas ap 40) un lauki jeb plavas (ap 25).

Tēli (zināmi 33) samērā vienmērīgi izvietoti visā Latvijas teritorijā, lai gan lielākā to koncentrācija vērojama Vidzemes centrālajā un austrumu daļā. Izšķirami: 1) pilna auguma elku tēli, 2) elki - galvas un 3) reljefi iecirsti tēli. Latvijā atrasti divi koka elki (Sārnate, Malmuta), kas datējami ar 3. g.t.p.m.ē. Arheoloģiskajos izrakumos atsegtais Mērtiņsalas elks attiecināms uz 14.-15.gs. Spriežot pēc rakstītajām ziņām, elku tēli pielūgti līdz 19.gs. vidum.

Pagaidām nav apkopotas ziņas par pilskalnu un kapulauku arheoloģiskajos izrakumos pētītajām upurbedrēm un ziedojumu vietām.

Uzskaitīti apmēram 100 toponīmi, kuri varētu liecināt par senajām kulta vietām (toponīmā, kuru sastāvā vārdi

Elks, Velns, Pērkons, Baznīca, Jānis, Saule, Ūsiņš, Mēra u.c.). Tomēr liekas, ka ne visas vietas ar šādiem nosaukumiem saistāmas ar pagāniskajām kulta vietām.

Ir ziņas par vairāk nekā 200 seno baznīcu un kapelu vietām. Domājams, ka folkloras materiālos ziņas par seno baznīcu vietām reizēm saplūst ar ziņām par pagāniskajām kulta vietām vai senkapjiem (piemēram, nostāstos par Baznīcas kalniem). Dabā lokalizēto kulta pieminekļu skaits ir daudz mazāks par avotos un folkloras materiālos minēto, jo kulta vietas ir vai nu iznīcinātas, vai arī to piemīpa izsūdumi no vietsajo ļaužu atmiņas. Darbs seno kulta vietu pētniecībā turpināms, esliīdzinot arheoloģisko izrakumu materiālus ar folkloras un rakstīto avotu dotumiem.

J. Urtāns

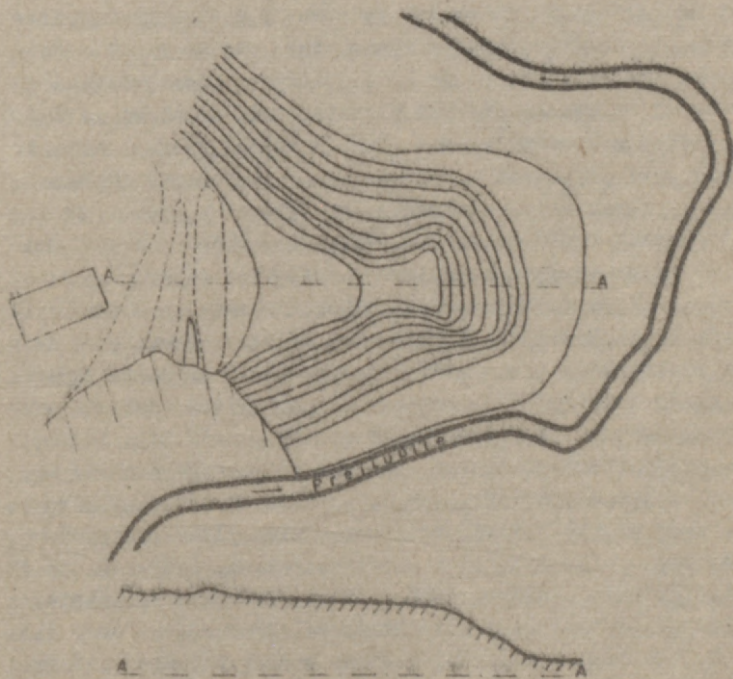
ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU APSEKOŠANA VALKAS UN
FREIĻU RAJONĀ UN IZRĀKUMI CIRIŠA EZERA UPURSALĀ
1977. GADĀ

1977. g. sezonā Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniskās pētniecības padomes Arheoloģijas sektors pieminekļu saraksta projekta sastādīšanas nolūkā veica arheoloģisko pieminekļu apsekošanu Valkas un Freiļu rajonā. Pieminekļi aprakstīti, fotografēti un atzīmēti saimniecību zemes ierīcības plānos.

Valkas rajonā apsekoti 173 objekti. Pie Strantes ezera (Brantu c.p.) atklāta jauna apmetne, kurā atrasts nazis ar liku muguru. Apmetne bijusi izvietota līdzās pazīstamajam Iejasetrantu agrā un vīlējā dzelzs laikmeta kapulaukam. Pārbaudot fragmentārās arhīvu ziņas, lokalizēti un aprakstīti almeņu krāvums senkapī pie Brūžiem (Grundzāles c.p.) un Baznīcas kalns pie Libirtiem (Triktāts c.p.), līdzenie senkapī pie Važņiem (Plāņu c.p.), Paežm (Vijciema

c.p.), Zviedru kapi pie Šķīpelēm (Birzuļu c.p.), senkapi starp Aizupēm un Duckām (pie bij. Elmiem) (Zvārtavas c.p.), pie Liepiņām (Grundzāles c.p.), Kapu kaktis - senkapi pie Ruikām (Bilskas c.p.) u.c. Uzartajā 13.-14.gs. kapulaukā pie Jaunbemberiem (Grundzāles c.p.) atrasts dzelzs nazis un novērots lielāks skaits zaļi iekrāsotu cilvēku kaulu. Mādzinas purvā (Vijciema c.p.) apzināts akmens, kura sūna, pēc nostāstiem, izmantota tautas dziedniecībā. Konstatējams, ka pieminekļu stāvoklis Valkas rajonā ir visai kritisks, jo no 41 rajona republikas nozīmes arheoloģijas pieminekļa pēdējos gados seši ir pilnīgi iznīcināti. 1977.g. 14.septembrī, paplašinot Čārtenes-Slavēku ceļu, ar buldozeru tika nostumti akmeņu krāvuma senkapi pie Kau-guriem. Līdzīgā veidā iznīcināts Ceplītis - akmeņu krāvums pie Vizbuļiem (abi Brantu c.p.) un Krustakmens pie Jaunbiķiem (Trikātas c.p.). 1977.g. rudenī, veicot meliorācijas darbus, gājis bojā Velns akmens - kulta vieta pie Lamštarlem (Grundzāles c.p.). Pilnīgi grantī norakti Zviedru kapi pie Gubeņiem (Palsmanes c.p.) un Grantskalns - nocietināta senvieta pie Grantskelniem (Ērgemes c.p.).

Preiļu rajonā apsekoti 120 objekti. Vidējā un vēlā dzelz- laikmeta kapulaukā pie Feldhofas (Aizkalnes c.p.) atklāta apmetne un uzartā laukā savākta rīpas keramika. Gandrīz pilnīgi noraktajā kapulaukā pie Džereņiem (Pelēču c.p.) konstatēts apmetnes kultūras slānis un atrastas divas bezrīpas podu lauskas. Dabā precizēta līdzeno senkapu atrašanās vieta un ievāktas papildu ziņas par tiem bij. Dovules muižā (Vārkavas c.p.), Oškalniešos (Rožupes c.p.), Siļos (Upenieku c.p.), Pokšanos (Rušonu c.p.) u.c. Apzināšanas gaitā atklāti agrāk nezināmi kapu kalniņi pie Lāčiem un Zepiem (Turku c.p.), pie Biešēniem - kalns ar nocietinājuma pazīmēm, kuru tautā dēvē par Pilskalnu (Aglonas c.p.). Tās pašas ciema padomes Ruskulošos apzināta kulta vieta - Lielais akmens ar rīciem nelieliem iedobumiņiem, kuru diametrs ir 0,05 un dziļums 0,025 m. Akmens apkārtmērs pie

16. attals.

zemes - 8,50 m, bet augstums - 2,10 m.

Pārbaudot ziņas, atklāts agrāk nezināms pilskalns Anspoku (Preiļu c.p.). Anspoku pilskalns (16.att.) ierīkots zemes raga, kuru no trim pusēm aptiek Preiļupīte; no ceturtais puses zemes rags atdalīts ar diviem zemiem vaļņiem un grāvjiem. Pilskalns paceļas 12 m virs Preiļupītes līmeņa, tā triestūrveida plakums, kura garums ir 37 m un platums gar valni 32 m, ir ar 2 m kritumu ziemeļrietumu virzienā. Pilskalna plakumā atrastas trīs uz podnieka rīpas darinātu trauku lauskas. Preiļu rajonā pilnīgi norakti grantī divi pilskalni - Naudas kalns pie Rušonas (Rušonu c.p.) un Šancu kalns pie Kropovas (Aglonas c.p.).

Sadarbībā ar Latvijas PSR Vēstures muzeju un Republikāniskās jauno tūristu stacijas arheoloģijas pulciņu no 17.jūnija līdz 7.jūlijam veikti arheoloģiskie izrakumi Cīriša ezera Upursalā (Aglonas c.p.). Sala, kuras platība ap 6 ha, atrodas ezera ziemeļaustrumu pusē iepretim Aglonai un ir ļoti kalnaina, apaugusi lapu kokiem. Salas rietumu pusē atrodas 17 m augstā, ar pārmaugu atdalīts kalns, kura izlīdzinātais, ovālais plakums ir 32 m garš un 18 m plats. Kalna nogāzē vērojama neizteikta tērase, kas šienvidu pusē pāriet nelielā uzbedumā. Kalna plakuma dienvidu pusē, kas nebija tik blīvi apaugusi kokiem, iemērīts 101 m² liels izrakumu laukums, kurš ietvēra gandrīz 1/3 plakuma. Lielākajā laukuma daļā pelēcīgais kultūras slānis bija tikai 0,25-0,30 m dziļš, bet rietumu pusē - plakuma malā un nogāzē - tumšais kultūras slānis sasniedza 0,65 m dziļumu. Laukuma centrālajā daļā atsedzās sīku plienakmeņu brūņojums, ap kuru konstatēja šēšas stabu bedres. Ziemeļu pusē atklātas divas lielākas bedres, to diametrs 0,70 un 1,35 m. Vienā no bedrēm atrada 130 gludās bezripas podu lauskas. Laukuma rietumu pusē atsegti desmit regulārā pussaplī novietoti apmēram vienādi galvas lieluma akmeņi. Apļa ārējais diametrs 1,45 m. Saglabātas 552 bezripas trauku lauskas: 372 (67,39%) gludās, 172 (31,16%) švīkātās, di-

vas (0,36%) tekstilās un sešas (1,09%) nenoteiktas. At-
 restas senlietas - dzelzs slīmešts, trīs māla ripiņas vai
 to fragmenti, beržamais akmens un graudberža pamatne, ap-
 daudzīte krama olis, akmens kalts un masīvas, ar 5.gs. datē-
 jamas aproces gals ar trīsstūra griezumam.

25 m² liels laukums izpētīts kalna dienvidu nogāzē pie
 nelielā uzbeduma. Izrādījās, ka uzbedums agrāk bijis atda-
 lits no kalna ar 1,25 m dziļu un ap 6 m platu grāvi, kas
 tagad aizmīlzis. Nekādi atradumi netika iegūti.

Kalna ziemeļu piekāvē, iepriekš izoērtot krūmus, iemēri-
 ti trīs izrakumu laukumi ar kopējo platību 64 m². Jau velē-
 nes kārtā bija jūtams tumšs kultūras slānis, kuru attīrot
 celtnu konstrukciju paliekas tomēr netika atklātas. Atsegts
 viens pavārds, kuru iezīmēja dedzis sarkans māls un pelnu
 kārtā. Pavārda diametrs 0,50 m. Apmetnes kultūras slānis,
 kura maksimālais dziļums sasniedza 0,70 m, izbeidzās ezera
 krastā. Atrastas 430 trauku lauskas, no kurām 402 (93,49%)
 ir gludās, viena (0,23%) -- švikātā, 17 (3,96%) - apmetās,
 viena (0,23%) - tekstilā un deviņas (2,09%) - uz podnieka
 ripas darināto trauku lauskas. Apmetnē iegūts dzelzs dun-
 cie, viena māla un viena fasetēta zila stikla krelle, bikonis-
 kā vārpstas skriemeļa fragments, kaula irbulis, dzelza
 ilens un āķa gals, divas galodas un beržamais akmens. Iegū-
 tie atradumi liecina, ka par Uperkalnu sauktais kalns pirms
 mūsu ēras un mūsu ēras sākumā bijis pilskalns, bet apmetne
 kalna pakāvē veidojusies vēlāk - ap 1.g.t. vidū.

A.Vasks

IZRAKUMI BRIKUĻU APMETNĒ 1977.GADĀ

Latvijas PSR Vēstures muzeja arheoloģiskā ekspedi-
 cija no 1.jūnija līdz 15.septembrim veica izrakumus Rēzek-
 nes raj. Īdeņu ciema Brikuļu apmetnē padomju zivsaimniecī-

bas "Maģļi" teritorijā.

Izrakumi te notikuši jau 1973. un 1974.g., kad izpētīja 187 m² lielu platību. Apmetnes izpētes darbi atsākās sakarā ar zivsaimniecības rekonstrukcijas plānā paredzamo māla atradnes ierīkošanu pieminekļa teritorijā. 1977.g. izpētīja 1000 m² lielu platību. Apmetnei bijusi izraudzīta no trim pusēm ar nogāzēm norobežota zemesmēle ar plakuma slīpumu uz dienvidrietumu nogāzes pusi. Visintensīvāk bijusi apdzīvota apmetnes ziemeļrietumu daļa, kur kultūras slāņa biezums bija 0,9-1,0 m (iedziļinājumos - līdz 2,0 m). Tāni varēja izšķirt četras kārtas: aramkārtu (0,0-0,3 m), melno ogļaino kārtu (0,3-0,6 m), zilganpelēko pelnaino vai brunģano kārtu (0,6-0,9 m) un apakšējo deguma kārtu ar pāroģļojušos mietu vietām (tās biezums dažī cm). Pārējā apmetnes teritorijā kultūras slānis bija 0,3-0,6 m biezs, te zem aramkārtas sekoja melnā ogļainā kārtā vai arī dzelteno smilšu pamatzeme ar pāroģļojušos mietu vietām.

Vietās, kur izrakumu laukumā pieslēdzās plakuma slānim, atklājās nocietinājumu sistēmas paliekas. Šo sistēmu veidoja divas aizsardzības līnijas. Pie ziemeļrietumu nogāzes ārējā aizsardzības līnija atklājās kā 1,3-1,6 m plats un smilsmāla pamatzemē līdz 0,7 m ierakts grāvis. 8-10 m attālumā no tā uz plakuma pusi dzeltenajā pamatzemē iezīmējās stāvkoku sētas vieta. Sēta bija celta no 0,07-0,10 m resniem kokiem, no iekšpuses nostiprināta ar 0,2 m resniem stabiem, atstatums starp stabiem - 0,60-0,95 m. Iekšpusē tieši pie sētas atradās stāvkoku celtnes. Dienvidu pusē, kur nogāze lēzenāka, par aizsargsistēmu iecīnāja divi grāvji 10 m attālumā viens no otra. Ārējais, 5,0 m platais un 1,2 m dziļais grāvis atklājās lēzenajā nogāzē. Tas izrakts dzeltenajā smiltī līdz blīvajam sarkanā māla slānim. Iekšējais grāvis tāpat izrakts līdz māla slānim, arī tā dziļums 1,2 m. Kā pie ziemeļrietumu, tā pie dienvidu nogāzes konstatēto grāvju pildījumā bija pelēcīga smilts

ar sīku ogļiņu piejaukumiem, Liekas, ka grāvjos bijusi ierakta koka aizsargsiens, par kuru tuvākus norādījumus iegūt neizdevās.

Celtņu paliekas pāroglājušos mietu vietu un iedziļinājumu veidā bija saglabājušās tikai kultūras slāņa lejasdaļā uz smilšu pamatzemes. Pēc tām vērojams, ka celtnes bijušas divu veidu - virszemes un zemē iedziļinātas. Virszemes celtnes celtas stabu konstrukcijā, to izmēri 3,4 x 4,5 m; 3,5 x 3,0 m; 3,0 x 5,0 m. Celtņu iedziļinātajām daļām bija plānā apaļa, ovāla vai neregulāra forma, to izmēri 2,5 x 2,0 m; 2,3 x 2,2 m; 2,0 x 4,0 m; 2,0 x 2,0 m, iedziļinājums pamatzemē - 0,5 - 0,6 m.

Celtņu rajonā atklāja arī līdz 0,7 m dziļas apaļas vai iegarenas formas saimniecības bedres. To izmēri 1,5 x 1,6 m; 2,1 x 1,0 m; 2,3 x 1,1 m u. tml.

Apmetnē atklātie 15 pavardi pēc uzbūves dalāmi trīs tipos. Pirmā tips pavardi atklājās uz pamatzemes kā izdegušu sarkanīgu smilšu un pelēcīgu pelnu plankumi, to izmēri 0,4 x 0,6 m. Otra tipa pavardiem raksturīga plānā ieapaļā, cista pelnains piltuvveida klons, divu pavardu klona izmēri bija 0,3 x 0,5 m un 1,35 x 1,05 m. Trešajam pavardu tipam raksturīga 0,08-0,15 m plata un 0,03-0,08 m bieza sarkanā māla apmale, kas ietvēra 0,05 x 0,18 m biezu smilšu un pelnu slāni. Šiem pavardiem plānā ovāla (0,45 x 0,65 m; 0,70 x 0,85 m; 0,65 x 0,80 m), apaļa (0,75-0,85 m) vai arī taisnstūra (0,7 x 1,0 m) forma. Divos gadījumos minēto tipu pavardi atklājās tieši cits virs cita, norādot uz šo tipu attīstības secību.

Izrakumos ieguva pāri par 300 senlietu. No māla gatavoti lēzeni bļodveida tīģeļi ar plākanu vai noapaļotu dibenu, lejamveidnes aproču un kaklariņņu atliešanai, vērpjamo vārpstu skriemeļi. Kaula un raga senlietu vidū pārsvarā dažādi smaili. Atzīmējami zirga laužņu fragmenti, karotes fragments, rotadatas, bultas gals, harpūnu fragmenti,

Starp akmens senlietām dominē slīpējamie un beržamie akmeņi, galodas, kalti, no kātcauruma cirvjiem tikai fragmenti, turklāt to samērā maz. Krāma rīki visai neizteiksmīgi, galvenokārt tās ir tālāk neapstrādātas šķīlas, retāk - kasīkļi. Bronzas senlietu maz - plakanspirāle, ilens, vienkāršas aprocas fragments, trapecveida skārda piekariņi, vidusdaļā sašaurināts stienītis ar kvadrāta griezumam. No dzelzes priekšmetiem atrasti ileni, naži, bārdas nazis, spieķdata.

Iegūts pāri par 10 000 bezripas trauku lausku un māla apmetuma gabalu. 59,4% no tiem gludās keramikas, 27,4% - švikātās keramikas, 11,5% - apmetās keramikas, 1,6% - ar nagiespiedumiem rotātās (kniebtās) keramikas fragmenti. Visos kultūras slāņos līmeņos dominē gludo trauku lauksas. Kultūras slāņa virsējās kārtās otro lielāko keramikas grupu veido apmetā keramika, mazāk ir švikātās un ne daudz ar nagiespiedumiem rotātās keramikas.

Dziļāk kultūras slāņi apmetā un ar nagiespiedumiem rotātā keramika pakāpeniski samazinās un izzūd, to vietā līdzās gludajai keramikai stājas švikātā. Māla apmetuma gabali izplatīti visā kultūras slāņi, tomēr tā augšdaļā to ir vairāk.

Nocietinātās apmetne radusies 1.g.t.p.m.ē. vidū un apdzīvota līdz m.ē.1.g.t. beigām.

I.Zagorska

PAR AGRĀ MEZOLĪTA IZCELSMI LATVIJĀ

Pieaugot mezolīta pieminekļu skaitam PSRS Bircpas daļas ziemeļu joslā un vēršoties plašumā to sistematizācijai un hronoloģijas izstrādei, kļūst iespējams pievērsties ar vidējo akmens laikmetu saistītiem vispāriem jautājumiem. Viena no svarīgākajām problēmām ir mezolīta genēze. Latvijā pēdējos gados atklātas pirmās strati-

ficētas paleolīta beigū un mezolīta sākumā dzīvesvietas (M. Zagorskā, Ф. Zagorskā, 1977). Pamatojoties tikai uz atsevišķu apmetņu materiālu, protams, nav iespējams precīzēt mezolīta izoelmu. Skarsim tikai dažus šīs problēmas aspektus.

Pati senākā pašreiz zināmā mezolīta dzīvesvieta Latvijā ir Žvejnieku II apmetne. Tajā izsekojami divi akmens laikmeta strādumu slāņi, kas daļēji viens otru sedz. Augšējais, tumši grantains zemes slānis, kas konstatēts nogāzes lejas daļā, bija pilns ar kaulu un krāma priekšmetiem, dzīvnieku un zivju kauliem. Pēc putekšņu analīžu datiem, šis slānis attiecināms uz boreālo peri u (V. Stelle). Apakšējais, kaļķus saturošais slānis iezekots gan iepakā, gan arī nogāzē, kur tam vērojami smalkas, gaišas grants starpelānīši. Spriežot pēc stratigrāfiskā novietojuma, šis slānis ir agrāks. Tas saturēja samērā maz no augšējā slāņa strādumu kompleksa atšķirīgu priekšmetu - ap 100 kaulu un raga izstrādājumu, ap 50 krāma gabalu ar apstrādes pēdām, 150 sīkaku krāma atšļīlu.

No kaula sveķes un medību rīkiem atrasti: gludi šķēpi ar apaļu, ovālu vai neregulāru šķērgriezumu (Klarka 1. tips), harpūnas ar platiem zobiem un spēcīgu, pretējā virzienā vērstu zobu pamatnē (Klarka 9. tips), adātveida un lepašveida, stipri noplacinātas bultas, arī t.s. putnu bultas ar krāma ieliktpiem sānu rievās (Klarka 21.A un B tipi), kaula dūnči. Pārējo kaulu un raga senlietu vidū dominē no šķalta cauruļkaula gatavoti liekti kalti, raga kalti ar ovālu šķērgriezumu, stipri noplacināti raga kalti, fleni. Atrasti arī zobi-piekariņi ar šaknē iegriestām rievām un raga plāksnīte ar urbama pēdām. Īpaši jāmin raga cirvji ar izurbtu kātaurumu un rievu darba daļā kāda cita kaula, raga vai akmens asmens ievietošanai. Kāds masīvs raga priekšmets ar iedziļinājumu sānu malā, iespējams, lietots kā buķerangs, iegūti arī kauli un ragi ar apstrādes pēdām, aļņa 1. un 2. falangas, aļņa gūžu un pēdu kauli ar izsistiem

cāurumiem.

Krama rīki pagatavoti no divējāda veida krama. Dažas platas, lielas un regulāras nažveida šķīlas izgatavotas no labas kvalitātes pelēka, pelēki zilgana vai balta krāma, kas daļēji patinējies. Nažveida šķīlas ir vai nu ar pilnīgi gludām, vai daļēji retušētām malām (17.att.:15-19). Atrasts arī no šādas šķīlas darināts krama bultas gals ar divām simetriskām atkarpēm, kas veidotas ar lēzenu retušu; tās pieder pie t.s. pēcevidru tipa (17.att.:20). Šīm šķīlām stabilstoši nukleji nav atrasti. Pārējie krama izstrādājumi darināti no tumšāki un gaišāki pelēka, pelēkbalta, iedzeltena vai iezalgana zemākas kvalitātes vietējās izcelsmes krama. Nukleji ir neregulāras formas un koniski, vidēja vai pavisam neliela izmēra (17.att.:8-14). Arī nažveids šķīlas ir vidēji lielas un pavisam mazas, samērā neregulāras. Masajām nažveida šķīlām vērojamas lietošanas pēdas uz malām vai arī to malas pavisam neapstrādātas (17.att.:1-7). Pāngura nogāzē, atradumu elāņa pašā apakšē atsegta divas vietējās izcelsmes krama izstrādājumu koncentrācijas vietas, liecinot par krama pirmatpazīdi.

Zvejnieku II apmetnes apakšē ā elāņa atradumiem līdzīgi kaula un raga gludie smaļi, plāzobainas harpūnas, adatveidā bultu gali un citi priekšmeti zināmi arī kā savrupatradumi no Lubānas ezera krastiem.

Viss Zvejnieku II apmetnes apakšējā slānī iegūtais materiāls izraisa interesi ar savu divējādo raksturu. No vienas puses, te ir kā parādās atradumi, kas apmetni saista ar iepriekšējo, paleolīta laikmeta apdzīvotību. Tādi ir lielās nažveida šķīlas, pēcevidru bultas gals, arī Klarka 1. tipa kaula smaļi un Klarka 9. tipa kaula harpūnas. Līdzīgi krama atradumi zināmi vēlā paleolīta apmetnē Salaspils Laukskolā, tāpat arī Dienvidlietuvas v. lā paleolīta un epipaleolīta apmetnēs (P. ПРИМАНТЕНЕ, 1971). Līdzīgi kaula rīki iegūti Dienvidlietuvas, Kaļiņingradas apgabalā un Polijas ziemeļaustrumu daļā, kur tos attiecina uz paleolīta

beigām un mezolīta sākumu (P. ФРИМЕНТЕНЕ, 1971; J. Okulicz, 1973; St. K. Kozłowski, 1969). Acīmredzot šajos apgabalos paleolīta beigās un mezolīta sākumā valdošie Svidru-Ārensburgas ziemeļbriežu mednieku kultūru elementi (V. Taute, 1968; P. ФРИМЕНТЕНЕ, 1971) mezolīta sākumā aizsnieguši arī Ziemeļlatviju, kaut arī tikko tveramā veidā. No otras puses, šis atradumu komplekss gan ar lielajām, gan mazajām nsžveida šķīlām, neregulārajiem un mazajiem konusveida nuklījiem, "putnu bultām" un citiem kaulu un raga izstrādājumiem ļoti līdzīgs Pulli apmetnē (Igaunijā) iegūtajiem atradumiem. Šī apmetne pēc geoloģiskajiem nogulumiem, putekšņu analīzēm un C_{14} datiem attiecināta uz š.g.t.p.m.ē. vidu (L. Jaanits, K. Jaanits, 1975).

Iespējams, ka Zvejnieku II apmetnes apakšējais slānis un Pulli apmetne pārstāv viena laika un vienas kultūras parādības. Vienīgi Zvejnieku II apmetnes materiālā vairāk izdalās Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes vēlā paleolīta kultūru mantojums, kura ietekmē veidojās vietējās mezolīta kultūras paši aizsākumi.

F. Zagorskis

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI ZVEJNIEKU II APMETNĒ 1977. GADĀ

Vēstures institūts 1977. g. turpināja arheoloģiskos izrakumus Zvejnieku II mezolīta apmetnē (Valmieras rajona Vecates c.p.). Izpētīti divi laukumi (XIII un XIV) 72 m² platībā, iegūti 146 kauli, raga un krāma priekšmeti, pāri par 1400 noteikšanai derīgu dzīvnieku kaulu, ap 1000 zivju kaulu.

XIII laukums atrodas apmetnes dienvidu daļē uz grants paugura ziemeļu nogāzes. Ziemeļos un austrumos tas robežojas ar iepriekšējos gados pētīto apmetnes teritoriju, bet

dienvidos tam atradās izpētītā Zvejnieku kapulauka daļa ar vidēja un vēlā neolīta apbedījumiem. Laukumā izsekojami trīs atšķirīgi slāņi.

Virskārtu veidoja 25-35 cm bieza melns zemes slānis, kas saturēja ar dažādu laiku datējamus atradumus. Laukuma austrumu daļā atklājās 2,0 x 1,8 m liela iegarenas formas 0,4 m zemē iedziļināta pavarda vieta ar dažiem izkliedētiem apdegušiem akmeņiem centrā un sīkām ogļitēm. Pavarda bedrē atrada deformētu bronzas zvārguli, uz podnieka ripas darinātu trauku sānu un dibenu gabalus, dažus dzelzs sārņus. Bez tam virskārtā atsedza divus cilvēku apbedījumus saliektā stāvoklī. Vienā (307.) cepā mirušais bija guldīts uz muguras ar galvu DR, rokas nostieptas gar sāniem, kājas ceļgalos saliektas uz labo pusi (18.att.:2). Skelets no zemes virsmas atradās 20-23 cm dziļi. Otrā cepā (308.) mirušais bija guldīts uz kreisajiem sāniem ar galvu Z, rokas ēlkoņos stipri saliektas, pirksti pievilkti pie zoda. Arī kājas stipri saliektas: labā kāja noliekta uz kreiso pusi, kauli perpendikulāri mugurkaulam, kreisās kājas ceļgals pievilktas pie krūtīm (18.att.:1). Skelets atradās no zemes virsmas 25 cm dziļumā.

Pie abiem apbedījumiem piedevas netika atrastas. Spriežot pēc skeletu stāvokļa, tie pieskaitāmi vēlajam neolītam un esistāmi ar auklas keramikas kultūras ietekmi.

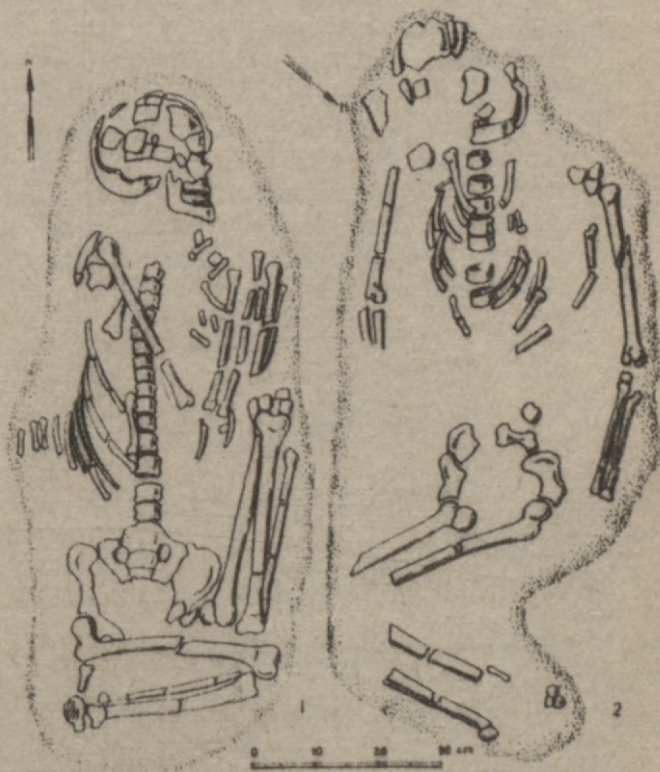
Virskārtā atrasti arī mezolītam raksturīgi izstrādājumi: krata šķīlas gala kasīklis, krata platās nažveida šķīlas ar nelielu sānu retušu, zobu piekariņi, fragmentārs kaula šķēpa gals ar spaļu šķērsgriezumu, kaula nazis, daži kauli ar apstrādes pēdām, kā arī dzīvnieku kauli.

Zem melnā ogļainās virskārtas sekoja 30-50 cm bieza purvs grants ar pelēcīgas zemes piejaukumu. Šis slānis bija biezāks gar laukuma riemeļu daļu, turpretī virzienā uz dienvidiem kļuva plānāks. Vietām tajā bija saskatāmas ar melnu zemi pildītas pārrakuma vietas. Atradumu vidū minami no alga kāpstiņām izgatavoti slīmeņi, caursietas alga l.

un 2. falangas, no cauruļkaula izgatavots kalts, kaula šķēpu un bultu fragmenti, krama šķīlas ar nelielas apstrādes pēdām, kā arī dzīvnieku un zivju kauli.

Nākošo, trešo slāni veidoja smalkāka vai rupjāka grants ar baltu kaļķu piejaukumu. Gar leukuma ziemeļu malu kaļķi kļūst dominējošie, smilšu vai grants piejaukums neliels, turpretī virzienā uz dienvidiem pa nogāzi uz augšu rupju grants oļu piejaukums pieaug, un gar dienvidu profilu balto kaļķu piejaukums grants oļiem jau ir pavisam niecīgs. Kultūras slāņa apakšējā robeža iezīmējās 1,0-1,2 m dziļumā kā 3-10 cm bieža pelēcīgi brūngana smalkas grants josliņa, kas izsekojama visā laukumā, izņemot tā dienvidrietumu daļu. Šīni josliņa bija visvairāk atradumu, it īpaši daudz bija zivju kaulu, kas vietām bija pārakmeņojušies cietā masā, tāpat daudz bija dzīvnieku kaulu un dažādu kaula priekšmetu. Atsevišķi priekšmeti un dzīvnieku kauli atrasti arī 10-20 cm dziļāk.

Kultūras slāņa apakšējā horizontālā laukuma ziemeļaustrumu un ziemeļrietumu galā atrastas divas krama koncentrācijas vietas. Vienā no tām atrada divus nelielus piramīdveida nuklejus, 15 nelielas krama nažveida šķīlas ar lietošanas, bet bez apstrādes pēdām, atšķīslumus no nuklejiem un ap 70 sīku krama atšķīlu, otrā - 12 sīkas krama nažveidā šķīlas un ap 40 sīku atšķīlu. Acīmredzot te notikusi krama pirmepstrāde. Šai slāni vēl atrasti dažī neregulāri, cilindriski un piramīdveida nukleji, nažveida šķīlas, nēdaudz atšķīlu. Kaula priekšmeti daudzveidīgāki. Visvairāk ir no šķeltajiem cauruļkaļķiem darinātu kalts, divas putnu bulņas ar krama ieliktniem sānos, masīvs kaula šķēpa gals, rēga cirvja fragments, dažādi smaili, dūnči, caursistas alņa 1. un 2. falangas, kauli un rēgi ar apstrādes liecībām, alņa zoba piekariņš. No atrastā kaulu materiāla 95% piederēja alnim, 3% - bebram, virskārtā un 1. kārtā vēl bija dažī mežacūku un suņu kauli (V. Daņiļčenko). No zivju kauliem dominē līda-

18. attēls.

kas, tālāk seko plaudis, asars, līnis, sapals (J.Sloka).

Pēc stratigrāfiskiem novērojumiem un atrasto priekšmetu tipoloģijas secināms, ka apdzīvotības sākumi šajā rajonā saistāmi ar agro mezolītu.

XIV lūkumā, apmetnes ziemeļaustrumu daļā, iegūta ļoti maz priekšmetu - krama nažveida šķīlas ar oānu retušu, krama kasīklis, ap 50 sīku neapstrādātu krama šķīlu, divas caursistas aļņa falangas, dažī kaula priekšmetu fragmenti, virskārtā trīs neolītam raksturīgās māle trauku lauskas ar ķemmes iespiedumu ornamentu. Te atradusies jau apmetnes perifērija. Krama priekšmeti pieskaitāmi mezolīta vidējam un vēlajam posmam.

A.Zeriņa

IZRAKUMI LIELVĀRDĒ 1977.GADĀ

Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija laikā no 18.maija līdz 27.septembrim veica aizsardzības izrakumus Lielvārdē, lībiešu kapulaukā pie bij. Lielvārdes pārceltuves, nocietinātā apmetnē Dievu kalnā un Skadiņu apmetnē.

Kapulauka pie bij. Lielvārdes pārceltuves atrodas ap 0,5 km uz rietumiem no Lielvārdes pilskalna, Daugavas krastā, iepretim Lejnīeku un Austrīņu mājām. Kapulauka teritorija aizņēmusi ap 3 ha, no tās 2/3 izpētītas - ierīkoti Ķeguma HES, šī daļa applūdināta un izekalota. Izpētīta 0,15 ha liela platība, atklāti 22 uz laiku no 11. līdz 13.gs. attiecināmi apbedījumi (kopā ar 1940.g. P.Stepiņa atklātajiem - 37): 18 skeletkāpi, divi ugunskāpi un divi simboliski apbedījumi, iegūta 121 senlieta. Kapu dziļums - līdz 90 cm; mirušie guldīti ar galvām ZR, izņemot divus vīriešu apbedījumus, kuriem galvas bija Z. Trešajai daļai apbedījumu kapu bedrēs un pie skeleta atradās akmeņi, pu-

sei apbedījumu kapā bija ielikti māla trauki. Apbedīšanas rituālā konstatējama vēl lielāka ugunsgrūka loma nekā Rīgas HES zonā pētītajos lībiešu kapulaukos. Bez atsevišķām ugunsgrūku vietām sastopami arī plašāki līdz 40 cm bieži, ar sīkām ogļainām jauktas tumšas zemes laukumi. Līdzīga tumša zeme arī kapu bedru pildījumā, bez tam 29. kapā pie skeleta saglabājušās epdegušu pagāju paliekas. Dažiem kapiem ogļainās zemes laukumā iezīmē loku (diametrs 6-10 m), liecinot varbūt par kādreizējiem uzkalniņiem. Par to varētu liecināt arī retsīns kapu izvietojums (viens apbedījums uz 10-20 m²) un lielais postīto kapu skaits (63%).

Vīriešiem doti līdz ieroči (viens vai divi šķēpi, cirvis), saimniecības rīki (nazi, šķiltavas, krāms u.c.), dažiem apkaltas jostas ar aprādēm un dalītājiem, sievietēm - rotas (krūšu važiņu rotas ar brūnūrupuču saktām un piekarītiem - amuletiem, kaklariņķi, kralles, aproces, gredzeni u.c.), sastopami arī darbarīki (rauknis). Pie važiņu rotām atrasti arī Kurzemes lībietēm sastopamie masīvi pusspļa veida važturi un bronzas stieplē vērtās kreļļu rotas. Kā reti strādumi minami: pātsogas kāta uzgalis vīrieša kapā (19.att.:16) un spēļu kauliņš - piekarīņš - sievietes kapā (19.att.:15). Tiem paralēles rodamas skandināvu materiālā.

Uzsākti izrakumi nocestinātā apmetnē - Dievu kalnā (arī Cepures kalns, Taurētāju kalns, Karstevu kalns), kas atrodas Rumbiņas kreisajā krastā pie tās ietekas Daugavā, iepretim Lielvārdes pilskalnā. Daugavas un Rumbiņas krasta kraujas veido apmetnei stāvas, līdz 12 m augstas dienvidu un rietumu nogāzes, bet no atklātās ziemeļaustrumu puses apmetne norobežota ar apmēram 4 m dziļu grāvi, kas izrakta cauri dolomīta slāņiem. Grāvja profils saskatāms Daugavas krasta atsegumā. Kalnā nelielais plakums samērā līdzens, ar nedsudz augstāku austrumu malu pie grāvja un lāzenu slīpumu uz rietumu malu. Daugavas krasta malā kalnu postījušās dziļas kara laika tranšējas. Pašreiz Dievu kalns plekuma

19. attöls.

izmēri 30 x 20 m. Noskalojoties un iebrūkot Daugavas krastam, apmēram puse no kalna pīkuma gājusi bojā. Krasta nobrukumā plakumā atsedzas ap 3 m bieza mītņu slānis. Līdz šim arheoloģiskie izrakumi Dievu kalnā nebija veikti, un nelielo izmēru dēļ to uzskatīja par kulta vietu.

Izrakumi izdarīti 117 m² lielā laukumā, paralēli Daugavas krastam, Dievu kalna austrumu malā, nelielā plakuma daļā, šķērsojot arī valni un austrumu nogāzi. Plakuma daļā izpētīts slānis 1 m dziļumā, te atsevišķi horizonti vēlji izteikti, bet valņa rajonā un nogāzē krasi izdalās vairākas apbūves kārtas. Šeit atsegta 3-4 hronoloģiski atšķirīgu nocietinājumu paliekas. Augšējais no tiem ir līdz 1 m bieza māla uzpildījums, kurā saglabājušās vairākas paralēlās rindās ejošas žoga mietu vietas. Par šo māla uzpildījumu senāki ir 1,5 m plati lieli, 2-3 kārtās krautu akmeņu nocietinājumu pamati. To spraugās melnas mītņu zemes pildījums. Zem akmeņu pamatiem vairākas kārtās seko degušo baļķu ēstas paliekas. Gulbaļķu ēsta degusi un atjaunota vismaz trīs reizes. Starp akmeņu un degušo baļķu nocietinājumu paliekām atrodas jauktas sēmes starplānis, kurā vairākas paralēlās rindās saglabājušās žoga mietu vietas. Senākie slāņi tiks atsegti nākošajā gadā. Padziļinājums pie profila redzams, ka valni vēl seko 3-4 atšķirīgu nocietinājumu pamati.

Izpētītajos slāņos atrestas 25 senlietas: akmens oīrvja fragments (19.att.:13), urbuma tapas (19.att.:11,12), krama kasīklis (19.att.:2), dzīvnieka zobs piekarīņš (19.att.:4), kaula kaltiņa fragments (19.att.:3), tīģeļu fragmenti (19.att.:7), māla veidņu fragmenti bronzas stieņiņu atliešanai (19.att.:5,6), bronzas makšķerājis (19.att.:1), dzelzs ilens un naža fragmenti (19.att.:9,10), kaļķakmens vērpsamās vārpsņas skrīmelis (19.att.:8), akmens gļoda (19.att.:14) u.c. Pēc senlietām senvieta datējama ar i.g.t.p.m.ē. un m.ē. sākuma posmu, bet strastā bezrīpas keramikā (gludās - 37%, švīkātās - 34%, apmetās -

6% un gludinātās - 3%) ļauj senvietu uzskatīt par baltu kopienu dzīvesvietu.

Izrakumu leikuma ziemeļrietumu stūrī, plakumā, virsējā kārtā konstatēta mālainas zemes un nelielu akmens blietējums ap 2 m diametrā. Tajā atrada samērā daudz dzīvnieku kaulu, tāpat bezripas keramikas un arī dažas ripas keramikas lauskas un zilu bikonisku stikla krelli, kas liecina, ka mālainais leikums izmantots m.ē.1. un 2.g.t. mīļā. Iespējams, ka blietējumam bijis rituāls rakurs.

Izrakumu laikā apzināta Daugavas krasta joslē, rajonā no Lielvārdes pilsētcietemata līdz Jumpravas c.p. robežai. Konstatētas vsirākas senvietas:

Lielvārdes kolhoza "Lāčplēsis" teritorijā: 1. Ap 2 ha liela apmetne pie Skadiņu mājām, Daugavas krasta 2. terasē, Skadiņu upītes kreisajā krastā. Te izdarīti izrakumi vietā, kur paredzēts celt dzīvojamo ēku, kā arī divos izlūkleukumos. Atsegti 170 m². Atklātas divas nedaudz iedziļinātu pavardu vietas. Mīļņu slānis zem augones sasniedz līdz 30 cm biezumu. Atrastas ripas un bezripas (gludās un apmetās) keramikas lauskas un apmetumi. 2. Apmetne pie Uzkuru mājām Uzkuru upītes kreisajā krastā, daļēji applūdusi pēc Ņeguma HES ierīkošanas. Atrastas ripas keramikas lauskas. 3. Apmetne pie bij. Mikelsona dzirnavām Kaibalas upes kreisajā krastā, daļēji applūdusi pēc Ņeguma HES ierīkošanas. Atrastas ripas keramikas lauskas.

Jumpravas c.p. Mičurina kolhoza teritorijā ievāktas ziņas par lībiešu kapulauku Ziediņu māju zemē Rītes upes kreisajā krastā. Te atrastas ripas keramikas lauskas.

ETNOGRĀFIJA

A. Alsupe

DAŽI TAUTAS LIETIŠKĀS MĀKSLAS UN MĀKSLAS RŪPALU
ATTĪSTĪBAS ASPEKTI PADOMJU LATVIJĀ

Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā 1977.g. turpinājās tautas lietišķās mākslas attīstības izziņošana, par galveno pētniecības uzdevumu izvirzot: a) ar standartizētas anketas aptauju noskaidrot republikā dzīvojošo tautas daiļamatu meistaru personālsastāvu un tā kvalifikāciju, b) noskaidrot tautas lietišķās mākslas kolektīvu dalībnieku un individuālo tautas mākslas entuziastu darbības gadskārtējos rezultātus.

Aptaujāti Alūksnes, Bauskas, Cēsu, Daugavpils, Jelgavas, Limbažu, Lielpļavas, Rīgas, Valkas un Valmieras rajonā, kā arī Lielpļavā un Rīgā dzīvojošie tautas daiļamatu meistari. Aptaujas rezultātā uzzināti faktori, kas republikas iedzīvotājos izraisījuši interesi par tautas lietišķo mākslu, pamudinājuši iesaistīties pašdarbības pulciņos vai studijās, kā arī darināt izstrādājumus izvēlētajā žanrā. (Aptaujas rezultātu skaitliskās izteiksmes vērtējumam tiks nodotas pēc aptaujas pabeigšanas visas republikas rajonos.)

Interesi par tautas lietišķo mākslu izraisījuši galvenokārt divi faktori: a) dažādās mēcību iestādēs iegūtā informācija un ievirze (dominē Vidzemes rajonos), b) vecāku, radnieku, draugu vai paziņu piemērs (dominē Daugavpils un Jēkabpils rajonā).

Iesaistīšanos tautas lietišķās mākslas pašdarbības kolektīvos - pulciņos vai studijās - izraisījuši vairāki faktori: a) nepieciešamība iegūt un papildināt speciālās aroda, kā arī vispārīgās zināšanas mākslas un ideoloģisko jautājumu izpratnē, b) vēlēšanās atrasties kolektīvā - kopā ar interešu biedriem, īpaši tad, ja darba vietā vai ģimenē nav cilvēku,

kas interesētos par estētikas problēmām, c) plašākas iespējas iegūt izejmateriālus, kā arī personisko darbarīku un speciālu darba telpu trūkums.

Žanra izvēli nosaka interesentu rīcībā esošā informācija, personīgās dotības, kā arī vajadzība, kuras apmierināšanai priekšmets tiek darināts.

Izstrādājumu realizācijas formu pieņemot par darbības raksturotāju, tautas daiļamatu meistari un tautas lietišķās mākslas entuziasti dalās šādi:

1. Personas, kas izstrādājumus darina tikai personiskajam, ģimenes un tuvinieku patēriņam. Tās strādā galvenokārt savam priekam, no pamatdarba brīvajā laikā, ieceru pilnveidošanai velta vairāk laika nekā nākošajām grupām pieskaitāmie meistari. Šīs grupas autoru darinājumiem kopumā mazāk izkopts tehniskais izpildījums, toties rūpīgāk izvērtēts, patstāvīgāks ir kompozicionālais risinājums, lielāka radošās enerģijas atdeve. Šai grupai ir vislielākā izstrādājumu dažādība gan priekšmetu sortimenta, gan darināšanas tehnikas un kompozīcijas ziņā. Individuāli strādājošo personu vairums darina atsevišķus priekšmetus, studijās vai pulciņos organizētie tautas daiļamatu meistari – gan atsevišķus priekšmetus, arī ansambļus: tekstiliju ansambļus sabiedriskām telpām un dzīvokļiem (dzīvojamām un bērnu istabām, ēdamistabām, guļamistabām, priekšnamiem, virtuvēm), tērpu un rotaslietu komplektus, mēbeļu grupas, metāla un māla trauku servizes, dekoru grupas. Nereti vairāki meistari apvienojas un kolektīvi veido ansambļus, kas sastāv no dažādiem telpu iekārtas priekšmetiem: mēbelēm, tekstilijām, traukiem un apgaismes ķermeņiem.

Šīs grupas tautas daiļamatu meistari republikāniskajām izstādēm dod visvairāk eksponātu.

2. Tautas daiļamatu meistari, kas izstrādājumus darina gan savām vajadzībām, gan arī peļņas nolūkos. Pārdodamos darinājumus viņi nodod realizēšanai Mākslas fonda salonā, tāpat ražo nezināmam pircējam. Šie meistari, iepazīnuši salona

prasības, necenšas tās pārsniegt, tāpēc radošo enerģiju liek lietā mazākā mērā nekā pirmās grupas autori. Viņu izstrādājumos dominē atsevišķi priekšmeti, labs tehniskais izpildījums, bet māksliniecisko izteiksmes līdzekļu izvēles ziņā tie labprātāk seko aprobētām patiesībām. Tāpēc kompozicionālos risinājumus tie veido, vai nu sekojot tradicionālā kultūras mantojuma paraugiem, vai arī daļēji izmantojot profesionālo lietišķās mākslas un rūpnieciskās ražošanas speciālistu izstrādātos papēmienu. Republikāniskām tautas lietišķās mākslas izstrādājumu izstādēm šīs grupas meistari dod mazāk eksponātu.

3. Personas, kam daiļamats ir profesija un galvenais iztikas avots. Šīs grupas meistari saistīti ar noteiktiem ražošanas plāniem. Vairums no tiem strādā ražošanas apvienībās "Daiļrade" sistēmā, daļa - rajonu sadzīves pakalpojumu kombinātu vai kolektīvo saimniecību darbnīcās, kur specializējas kādā viena noteikta produkcijas veida darināšanā. Tāpat darba dalīšanā vērojama tendence tuvoties rūpnieciskajai ražošanai lielos uzņēmumos, taču reālie darba apstākļi - izejmateriālu sagāde, darba telpu un rīku apgāde - no tās atpaliek. Nodarbināto personu profesionālās kvalifikācijas līmenis nav vienāds. Šīs grupas meistari galveno vērību velta izstrādājumu kvantitātei, jaunu darba un kompozīcijas papēmienu meklējumiem pēnējot mazāk laika un enerģijas nekā abu pirmo grupu meistari. Tāpat šīs grupas meistari relatīvi daudz izmanto tradicionālos, mazāk darbietilpīgos izstrādājumu darināšanas un rotāšanas papēmienu, samērā maz uzmanības velta krāsu salikumiem un izejmateriālu savstarpējai atbilstībai. Republikāniskajām tautas lietišķās mākslas izstrādājumu izstādēm trešās grupas meistari dod vismazāk eksponātu.

1977.g. izvērtās par tautas daiļamatu meistarū un pārejo tautas lietišķās mākslas entuziastu darba spēju apliecinājuma gadu. 1976.g. nogalē sakarā ar gatavošanos pirmajam Vissavienības pašdarbības mākslas festivalam Jelgavā notika

republikāniskā tautas lietišķās māksles izstāde, kurā piedalījās 690 autoru ar 1000 pēdējo divu gadu laikā darinātiem darbiem. Labākie šīs izstādes darbi tika demonstrēti Vissavienības skatē Maskavā.

1977.g. sākumā spraigi risinājās gatavošanās izstāžu sērijai, kas bija veltīta Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 60.gadadienai un notika republikas rajonos un pilsētās. Republikāniskā Ēriņas komisija no šīm izstādēm, kurās piedalījās 2800 autoru ar 10 300 darbiem, atlasīja 1160 autoru pēdējā gada laikā darinātos 1400 darbus ekspozīcijai republikāniskajā izstādē Rīgā. Izstāde bija atvērta Latvijas PSR Vēstures muzeja septiņās zālēs, ilga no 1977.g. 16.jūlija līdz 18.septembrim, ar to iepazīnās 41 642 apmeklētāji.

1977.g. rajonu centros notika arī dažādas kolektīvu un personalizētās (gadskārtējās un jubileju). Daļa izstāžu tika demonstrētas arī brālīgajās republikās (Igaunijas, Lietuvas, Gruzijas PSR, KPFSR) un ārzemēs (Anglijā, Francijā, Somijā, Japānā).

A. Alsupe

ŠĶIEDRAS APSTĀDĀTĀJU SOCIĀLĀ STRUKTŪRA VIDZEMES LAUKOS KAPITĀLISMA PERIODĀ

Vēstures institūta Etnogrāfijas sektors pēta mājamatniecības, mājražniecības un amatniecības (tai skaitā daļamatniecības) vēsturi Latvijas PSR teritorijā laikā no 18.gs. līdz mūsdienām. Pagaidām Vidzeme ir vislabāk izziņātais Latvijas vēsturiski etnogrāfiskais apgabals. Šeit ar etnogrāfu darba kompleksām metodēm apsekota šķiedras un koka apstrāde, podniecība. Līdz ar to reljefi uztverams atsevišķo nodarbošanās nozaru īpatnība tautas dzīves veidā, ražotāju sociālo grupu kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji.

Šķiedras apstrādātāji iedalāmi trīs galvenajās ekonomiskā un tiesiskā stāvērijās grupās, kas arda māku pilnveidoja katrs ar sev raksturīgu tempu un vērienu, izstrādājums ražojot gan naturālās, gan preču-naudas saimniecības sistēmas ietvaros.

Skaitliski lielākā, bet ražošanas intensitātes ziņā maznozīmīgākā grupa bija mājamatnieces, resp., zemnieces, kas ražoja dzijas un audumus savu ģimeņu patēriņam. 19.gs. beigās pie šīs grupas piederēja apmēram 154 000 personas, galvenokārt (96,4%) latvietes. No šetrpadsmit citu tautību zemnieču kopskaita (3,6%) puse bija igauņietes. Mājamatnieces bija galvenās vietējo darba tradīciju glabātājas, turpinātājas un laikmeta jauninājumiem vismazāk pakļautais šķiedras apstrādātāju slānis

Ar dziju sagādi un aušenu saistīto darbu gada cikls un tā dalījums bija veidojies gadsimtiem ilgi. Uz racionālās pieredzes bāzes pasudžu gaitā bija izveidojies tradicionālais darba dalīšanas ritms un kārtība starp sociālām, dzimuma un vecuma grupām, kāds pastāvēja vēl 20.gs. pirmajā pusē. Viskonsekventāk darba dalīšanu ievēroja starp dzimumiem, piemēram, linus audzēja u. galvenokārt arī apstrādāja vīrieši, vienīgi tos plūca un tilināja sievietes. Aitu sudzēšana, vilnas apstrāde, vārpšana, krāsošana, aušana un balināšana bija sieviešu pienākums. Audumus vēla vīrieši.

Otra lielākā šķiedras apstrādātāju grupa bija amatnieki, kas pēc ražošanas intensitātes, arādnieciskajām iemaņām un to sarežģītības bija nozīmīgākā tekstiliju ražotāju grupa. Šķiedras apstrāde tiem galvenokārt bija pamatnodarbe, un tekstilijas tie ražoja uz pasūtījumu. 19.gs. vidū katrā Vidzemes pagastā darbojās 1-4 profesionāli audēji. 1881.g. Vidzemē laukos reģistrēti 3783 amatnieki šķiedras apstrādātāji, bet 1897.g. - 4849 profesionālie šķiedras apstrādātāji un 19 855 personas, kam šķiedras apstrāde bija palīgnodarbe.

Amatnieku vairums bija latvieši (93,5%), kamēr igauņi (2,5%), vācieši (2%), krievi (0,9%) un pārējo tautību pārstāvji (1,1%) sastādīja tikai nelielu daļu. Cittautieši galvenokārt strādāja kārstuvēs, vērptuvēs un apretūras darbnīcās, bet latvieši lielākoties bija audēji. 1912.g. uzskaitē Vidzemes pagastos minēja 3-8 profesionālos audējus. Etnogrāfu ekspedīciju dati rāda, ka līdz 20.gs. 40.gadiem uz katrēm 300 iedzīvotājiem darbojās viens profesionāls amatnieks šķiedras apstrādātājs.

Amatnieki bija kā vīrieši, tā sievietes. Kapitālisma periodā to skaits, ekonomiskais, sociālais un profesionālais stāvoklis vairākārt mainījās. Pastāvēja vairākas amatnieku grupas. Atkarībā no saistības ar galveno ražošanas nozari - zemkopību, tie, tāpat kā zemnieki, dalījās zemes īpašniekos saimniekos un bezsaimniekos - kalpos, vaļiniekos un Irniekos. Amatniekus, ievērojot viņu aroda meistarību, savstarpējās tiesiskās un ekonomiskās attiecības, pēc pilsētu amatniecības organizācijas parauga mēdza dalīt arī vēl meistaros, zeļļos un mācekļos.

19.gs. trešajā ceturksnī vislabāk situētā amatnieku grupa bija esošie vai bijušie muižu amatnieki, kas vienlaikus bija arī meistari un saimnieki. Viņi bija ieguvuši laukmeta prasībām un iespējām labāko arodapmācību, vairumam no tiem piederēja iekoptas saimniecības, kas nodrošināja labāku dzīves līmeni nekā pārējiem šķiedras apstrādātājiem. Pēc māju iepirkšanas par dzimtu pie šīs grupas piederīgrie amatnieki pievērsās tikai zemkopībai.

Otra meistarū zemes īpašnieku grupa veidojās pēc māju iepirkšanas par dzimtu. No iepirktajām zemēm saimnieki nošķīra bērniem vai pārdeva svešiem amatniekiem nelielus zemes gabalus amatnieku saimniecību ierīkošanai. Amatnieki centās arņesties uz dzīvi bieži apdzīvotās vietās, mīestu vai pilsētu tuvumā. Līdz ar to 19.gs. otrajā pusē papildinājās vecie un veidojās jaunie amatnieku centri.

19.gs. amatnieku vairums bija bezzemnieki vaļinieki vai irnieki. Viņu vidū bija labi, arodapmācību beiguši meistari, kas strādāja vieni vai ar palīgiem, t.i., ar ģimenes locekļiem vai mācekļiem. Tiem piederēja savi darbarīki, bet telpas un nedaudz zemes tie nomāja no zemes īpašniekiem.

Nelielu amatnieku apakšgrupu, kas izveidojās īsi pēc dzimtbūšanas atcelšanas veidoja meistari kalpi. Atstājot muižas vēvera posteni, šie meistari palika bez iedalītās zemes un darbarīkiem, tāpēc sīzgāja pie saimnieka par kalpiem. Sadzīvā izveidojās zemnieka-saimnieka un amatnieka-kalpa savstarpējo attiecību variānts, kas turpināja pastāvēt arī 19.gs. otrā pusē, kad kalpa stāvokli nonāca izputējušie saimnieki mājrupnieki.

Algotu amatnieku kategorijai pieskaitāmi zeļļi. Tie bija arodapmācību beigušie jaunieši, kas vēlējās apgūt arodu pamatīgāk un uzkrāt līdzekļus patstāvīgu amatnieka gaitu uzsākšanai. Pēc tradīcijas zeļļu gadi ilga 1 līdz 4 gadus. 19.gs. otrajā pusē organizētajās darbnīcās amatnieki dažreiz visu savu darba mūžu pavadīja kā zeļļi.

Mācekļi bija 14-20 gadus veci jaunieši, kurus vecāki vai aizbildņi nodeva amata mācīšanai pie meistara. 19.gs. pirmajā pusē vairums mācekļu bija saimnieku dēli, bet gadsimta otrajā pusē netrūka arī vaļinieku un pat kalpu bērnu. Mācību laiks - 1-6 gadi - bija atkarīgs no mācekļa priekšzināšanām. Tā ilguma noteikšanā liela nozīme bija meistara interesētībai nodrošināties ar lētu darba spēku, jo meistars saimniecībā mācekļi bija pielīdzināti algotam strādniekam.

Amatniekiem pieskaitāmi arī pašmācībā arodu apguvušie šķiedras apstrādātāji, tā saucāmie rokpeļņi, galvenokārt sievietes, kas nodarbojās ar kāršanu, vārpšanu un sušanu neregulāri, jo katrs no tiem strādāja tikai kādam nelielam apvidum.

Trešā lielā Vidzemes lauku šķiedras apstrādātāju grupa bija mājrupnieki. Tie bija zemnieki, kas bla-

kus zemkopībai nodarbojās ar vērpsanu un aušanu kā palīgnodarbi un ražoja audumus pārdošanai. Šī grupe bija izveidojusies jau feodālisma apetākļos un tai raksturīga izvērstāka darba dalīšana (izklīdētā manufaktūra), bet neliels izstrādājumu sortiments (linu veļas audumi un vadmaļa). 19.gs. vidū mājraupnieku lielākā koncentrācija - ap 2000 cilvēku - vērojama Cēsu apriņķī. 60.gados viņu skaits trīskāršojās, bet, sākot ar 70.gadu otro pusi, pakāpeniski samazinājās. Pirmā pasaules kara priekšvakarā Jaunpiebalgā un Vecpiebalgā vēl darbojās ap 500 audēji 80 mājās. Kopumā Vidzemē mājraupniecība 20.gs. 20.gados vēl saglabājās 23 pagastos.

Kapitālisma periodā vairums mājraupnieku bija saimnieki un viņu ģimenes locekļi, jo viņu rīcībā bija attiecīgās ražošanas priekšnoteikums un bāze - zemkopju saimniecības.

19.gs. trešajā ceturksnī parasta parādība bija arī mājraupnieki kalpi (kā vīrieši, tā arī sievietes), kas bija iemācījušies aust un balināt audumus. No citām mājraupnieku grupām kalpi atšķīrās ar to, ka viņiem nebija rīku, algu viņi saņēma tādu pašu kā laukstrādnieki un vēl 2-20 rubļus īpašu audēju piemaksu gadā. 19.gs. pēdējos gadu desmitos šī mājraupnieku grupa izzuda.

19.gs. sākumā no mājraupnieku vidus pakāpeniski izdalījās īpašs starpnieku slānis, kas pārņēma savās rokās ražošanas un ražojumu realizācijas organizatorisko pusi. Sākumā viņi darbojās kā uzpircēji, t.i., kā starpnieku zemākā kategorija ar kapitālu, kas pieskaitāms tirdzniecības kapitāla pirmajai formai (Skat. V.I.I. e ņ i n s. Raksti, 3. sēj., 315.lpp.). 19.gs. 30.-40.gados daļa uzpircēju kļuva par uzņēmējiem - starpnieku augstāko kategoriju - ar kapitālu, kas pielīdzināms tirdzniecības kapitāla 2.-4. formai. Starpnieka peļņu viņi izmantoja ražošanas un tirdzniecisko tīkru paplašināšanai, rūpniecības uzņēmumu iegādei, bet visbiežāk - zemkopju saimniecību nostiprināšanai un jaunu zemes gabalu iegādei. Produkciju uzņēmēji realizēja ne vien latviešu, bet arī

īgauņu, somu, krievu, baltkrievu, poļu, lietuviešu un vāciešu apdzīvotajos apvidos. 19.gs. beigās lielākā daļa šīs grupas pārstāvju tirdzniecību atstāja un pievērsās intensīvai lauksaimniecībai, dažkārt savienojumā ar nelielām rūpniecības uzņēmumiem.

M.Bērziņš

DAŽI KULTŪRAS DARBA ASPEKTI BAUSKAS RAJONA
KOLHOZĀ "UZVARA"

PSKP CK izstrādātā lauksaimniecības tālākās attīstības programma lauku darbaļaudīm izvirza atbildīgus uzdevumus. Arvien vairāk lauksaimniecības kultūru kopšanā tiek lietota modernā lieljaudas tehnika, kas vispozitīvākos rezultātus dod lielos lauku masīvos. Šādu lielu lauku masīvu radišana savukārt ir cieši saistīta ar meliorācijas darbiem, kas Padomju Latvijas lauku darbā un ainavā pēdējos gados ienesuši ievērojamas izmaiņas. Šīs izmaiņas vērojamas arī Bauskas rajona kolhozā "Uzvara". Varena, moderna tehnika, vērienīga lauksaimnieciskā ražošana, rūpes par lauku darbaļaužu kultūras līmeņa celšanu, dzīves apstākļu uzlabošanu un to tuvināšanu pilsētas iedzīvotāju dzīves un kultūras līmenim, tā vispārējās vilcienos varētu raksturot Bauskas rajona kolhozu "Uzvara". Kolhoza vadītāji un speciālisti neatlaidīgi cīnās, lai augkopībā, lopkopībā, celtniecībā un citās nozarēs ieviestos viss jaunais, progresīvais. Kolhoza aug un attīstās, daudz jau ir paveikts, bet vēl lielākas ir nākotnes ieceres. Kolhoza paredzējis uzcelt jaunas komunālās un viengimenes dzīvojamās mājas, sporta un sadzīves pakalpojumu kompleksu, vidusskolu, kultūras namu, administratīvo ēku, universālveikslu. Uz Mūsas upes paredzēts uzcelt aizsprostu, uzstādīnātajā ezerā uzkrāt vairāk nekā trīs miljonus kubikmetru ūdens tūrumu laistīšanai, ap

ezeru iekārtot atpūtas zonu. Šo pasākumu īstenošana ļaus saņiegt PSRS Konstitūcijas 22.pantā paredzēto sociālo uzdevumu - pārveidot lauku apdzīvotās vietas par labiekārtotiem ciematiem.

Domājot par ritdienu, saimniecībā tiek daudz darīts, lai saglabātu iepriekšējo paaudžu radītās kultūrvēsturiskās vērtības un izmantotu tās jaunās paaudzes komunistiskās audzināšanas darbā. 1976.g. meliorējamā 494 ha platībā tika nojauktas 15 viensētas. Visas ēkas pirms nojaukšanas tika apsekotas. Etnogrāfiski visvērtīgākās tika pārvietotas uz topošo kolhoza muzeju un tika saglabātas. Kopā ar ēkām saglabāja arī to iekārtas priekšmetus un darbarīkus. Sētās, kuru ēkas nepārvietoja uz muzeju, pirms nojaukšanas tika veikta foto fiksācija, izdarīti nepieciešamie apraksti un uzņēmējumi. Daļu no nojaukamo sētu kokiem pārstādīja kolhoza topošā ciemata teritorijā. Materiālu vākšana turpinās.

Iecerētais kolhoza muzejs tiek veidots, pamatojoties uz trim pamatkomponentiem, tos svastarpēji saistot. Pirmais no tiem - Dienvidzemgalei raksturīga lauku sēta. Sēta ietilpst dzīvojamā ēka, klēts, rija, kūts. Pirmās trīs ēkas jau ir pārvestas un uzstādītas topošā muzeja teritorijā. Tā kā šajās 19.gs. celtajās ēkās vairāk nekā 20 gadus mitinājās kolhoznieku ģimenes, šo ēku ekspozīcija iepazīstinās skatītājus ar kolhoznieku ģimenes dzīves apstākļiem kādā konkrētā gadā, piemēram, 1950.g. Paredzēta iespēja ēku iekārtu mainīt un līdz ar to atspoguļot dzīves apstākļus arī kādā citā laika periodā. Līdz ar to tiks atspoguļota šī novada lauku iedzīvotāju dzīves apstākļu attīstības gaita no 19.gs. otrās puses līdz mūsdienām. Pēdējo hronoloģisko robežu iezīmē topošais kolhoza ciemats (otrais komponents) ar mūsdienīgām komunālajām un viengimenes dzīvojamām mājām, kā arī sabiedriskajām celtnēm un ražošanas objektiem. Muzejs atrodas ciemata tiešā tuvumā, un ciemata apskate paredzēta kā muzeja apskates noslēgums. Salīdzināmā metode palīdzēs

izcelt sociālisma celtniecības gados gūtos panākumus lauku darbaļaužu darba un sadzīves apstākļu uzlabošanā un kultūras līmeņa celšanā. Ne visas ēkas, kuras redzamas topošajā muzejā, ir pārvestas no kolhoza teritorijas, piemēram, rija pārvesta no Bārbeles ciema Kapunām, no Bārbeles ciema iece-
rēts pārvest arī ūdensdzirnavas un rekonstruēt tās. Arī no citu kolhozu teritorijas pārvedamie objekti atrodas meliorē-
jamās platībās, kur tos nav iespējams saglabāt.

Ipaša vieta topošā muzeja ekspozīcijā paredzēta lauksaimniecības tehnikai kā trešajam komponentam. Kolhozieku labklājību nodrošinājusi saimniecības mūsdienīgā tehnika. Kolhozā pašreiz izmanto 116 traktorus, tai skaitā 13 tādas spēcīgas mašīnas kā K-700 un četras T-150 K, 45 kombainus, 165 auto-
mašīnas un vairāk nekā 300 dažādu lauksaimniecības agregātu. Bet visa tā pirmsākums bija kolhozā apvienojušos zemnieku lauksaimniecības tehnika, kuras ievērojama daļa ir savākta. Daļu no vecās lauksaimniecības tehnikas izvietos ēkās, kuras atbilst šīs tehnikas lietošanas laikam. Mūsdienu moderno tehniku eksponēs speciāli tam celtā paviljonā, kurš atradīsies ārpus etnogrāfiskā ansambļa.

Savāktais etnogrāfiskais materiāls jau šodien kolhozā rod praktisku pielietojumu. Kolhozā aktīvi darbojas lietišķās mākslas pulciņi, Audēji, pinēji, kokgriezēji no savāktajiem etnogrāfiskajiem priekšmetiem smeļas bagātu ierosmi savam jaunrades darbam, gatavo balvas un suvenīrus dažādiem sabiedriskiem pasākumiem, labāko darba darītāju godināšanai, gaidītu un cienītu viesu sveikšanai, darina arī sabiedrisko telpu un dzīvokļu dekoratīvos elementus. Savāktais muzeja materiāls tiek plaši izmantots jaunās pasudzes audzināšanā.

Arvien dziļāk kolhozā iesaņķojas padomju darba un sadzīves tradīcijas. Par tradīciju saimniecībā kļuvusi svinīga pļaujas atklāšana. Pļaujas parādē kopā ar moderno tehniku tiek demonstrētas vecās ražas novācamaš mašīnas. Signālu oficiālajam pļaujas sākumam dod pašgājēja lokobile. Tā Zem-

gales kviešu druva satiekas pagātne un tagadne. Par tradīciju saimniecībā kļuvusi apkārību svīnēšana muzeja teritorijā, kad, starp citu, tiek eksponēts ar ražas novākšanu un graudkopību saistīts etnogrāfiskais materiāls. Šādi pasākumi bagātina lauku kopēju svētkus, paplašina viņu redzesloku, padara interesantāku viņu darba ritmu un, protams, sekmē pozitīvu attieksmi pret kultūrvēsturiskajām vērtībām.

Topošais kolhoza muzejs ir tikai viens no daudzajiem kolhoza kultūras dzīves pasākumiem. Atzīmējamus panākumus guvis kolhoza jauktais koris, kurš izcīnījis pirmo vietu Latvijas PSR Lauksaimniecības un sēdādes strādnieku un kalpotāju arodbiedrības IV republikāniskajā skatē un pirmo vietu - Jelgavas zonas koru skatē. 1977.g. kolhoza "Uzvara" koris piedalījās Vissavienības pašdarbības mākslas festivālā Saratovā. Kolhoza vokāli instrumentālais ansamblis "Viktorija" vokālo ansambļu skatē izcīnīja otro vietu republikā un 1977.g. koncertēja V.I.ļepina dzimtenē Uļjanovskā, piedalījās ar koncertprogrammu Kolonnas pilsētas 800 gadu jubilejas svīnībās. Kolhoza deju kolektīvs ar saimniecības apmaksātām ceļazīmām viesojās Bulgārijā. Lietišķās mākslas pulciņš ir lielākais rajonā tālīt pēc Tautas studijas "Bauska". Pulciņa dalībnieku darbi eksponēti republikas tautas lietišķās mākslas izstādēs. Pulciņa dalībnieču dekoratīvie audumi grezno saimniecības sabiedriskās ēkas. Pašreiz pulciņa dalībnieces auž Zemgales novadam raksturīgas etnogrāfiskas segas bērnu gultiņām kolhoza jaunierīkotajā bērnu dārzā. Kolhoza kultūras fondā ik gadus tiek ieskaitīti vairāk nekā 200 000 rubļu. Šos līdzekļus izlieto daudzo pašdarbības kolektīvu darbības tālākai izvēršanai.

S.Cimermanis

ETNOGRĀFU 1977.GADA EKSPEDĪCIJA EZERNIEKOS UN
SLĪTERĒ

Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcija 1977.g. turpināja materiālu vākšanu divu problēmu risināšanai:

1) Latvijas PSR iedzīvotāju dzīves veids un kultūra mūsdienās un 2) Latvijas PSR iedzīvotāju dzīves veida un kultūras vēsture. Šajās problēmās iekļaujas etnogrāfijas sektora gatavojamie kolektīvie un monogrāfiskie pētījumi.

Pirmās problēmas ietvaros galvenā uzmanība bija veltīta materiālu vākšanai nelielu tematisku grupu veidā kolektīvajam darbam "Padomju Latvijas lauku iedzīvotāji un viņu kultūra mūsdienās".

No 4. līdz 21.jūlijam tematiskā grupa (sektora darbinieki S.Cimermanis, V.Kronis un RPI arhitektūras studentes D.Godiņa, D.Grābe, V.Jaunzeme un G.Svikle) strādāja Krāslavas raj. Ezernieku ciemā, vācot materiālus par ciema iedzīvotāju dzīvokļiem un to iekārtu mūsdienās, kā arī par padomju saimniecības "Ezernieki" cenrālā ciemata veidošanos. Dzīvokļus izvēlējāmies pēc mehāniskās izlases principa, proti, pēc ciema padomes saimniecību uzskaites kartītēm ņemot katras desmitās ģimenes dzīvokli. Tādā kārtā visā ciemā tika apsekoti 46 ģimeņu dzīvokļi, no kuriem daļa atradās centrālā ciemata komunālajās un viengimenes dzīvojamās mājās, otra daļa - centram tuvākā vai tālākā ciema perifērijā esošajās viensētās. Daudzas no šīm viensētām, resp., dzīvojamām mājām, atradās kādreizējo sādžu vietās, t.i., pēc 20.gadu buržuāziskās agrārreformas nebija pārceltas uz citu vietu un praktiski bija viengimenes dzīvojamās mājas. Dzīvokļu celšanas laiku hronoloģiski aptver periodu kopš 19.gs. otrās puses līdz 1977.g. Tādā kārtā izdevās fiksēt gan visai senas nepārbūvētas un maz pārbūvētas, remontētas un maz re-

montētas pirmspadomju laikā celtas ēkas, gan arī sociālisma celtniecības gados uzbūvētas ēkas, gūstot zināmu ieskatu par Ezernieku ciema iedzīvotāju dzīvokļu attīstību vairāk nekā 100 gadus ilgā laika periodā. No otras puses, apsekojām dažādu vecuma, izglītības un profesionālo grupu iedzīvotāju (vadošu darbinieku, augstākās un vidējās kvalifikācijas specialistu, mehānizatoru, laukopju, lopkopju, kultūras un izglītības darbinieku, pensionāru u.c.), kā arī dažādas etniskas piederības cilvēku (latviešu, krievu, baltkrievu, poļu u.c.) dzīvokļus un dzīvojamās mājas.

Fiksējot dzīvokli komunālajās dzīvojamās mājās, uzzīmējam tā plānu līdz ar iedzīves priekšmetu izvietojumu, sīki aprakstījam dzīvokļa labiekārtojumu, apdari, iekārtas priekšmetus, dekoratīvos elementus u.c., ieguvām nepieciešamās ziņas par to iegādi, darinātājiem. Tika savākti sociāli demogrāfiskie dati arī par dzīvokļa iemītniekiem.

Fiksējot viengimenes dzīvojamās mājas, bez visa minētā, parasti tika uzzīmēti arī ēstas plāni, dzīvojamās mājas griezumi, konstruktīvās detaļas un dekoratīvie elementi. Bez tam tika izdarīts arī etnogrāfiskam pētījumam nepieciešamais dzīvojamo māju tehniskais apraksts. Visā šajā darbā centāmies konstatēt tās izmaiņas, kas sociālisma celtniecības gados notikušas dzīvojamo māju izveidojumā un iekārtojumā. Šādi materiāli augustā tika vākti arī Talsu raj. Kolkas ciemā.

Reizē ar dzīvojamām mājām tika fiksētas arī saimniecības ēkas (uzzīmēti plāni, griezumi, konstruktīvās detaļas), īpašu uzmanību veltot tām, kas nav celtas pēc tipveida projektiem. Tās galvenokārt bija pirmspadomju laikā celtas tradicionālās saimniecības ēkas, ko izmanto arī mūsdienās, nereti izmainot ēku sākotnējo funkciju.

Visās dzīvojamās un saimniecības ēkās tika veikta nepieciešamā fotofiksācija.

Vācot materiālus šīs problēmas risināšanai, S.Čimermanis augustā un septembrī ieguva ziņas par lauku perspektīvo un palīgciematu veidošanos Talsu rajona zvejnieku kolhoza

"Banga" centrālajā ciematā Rojā un palīgcīematā Kolkā (Kolkā pēc tādas pašas progremmes kā Ezerniekos tika uzņemtas vairākas zvejnieku kolhoza un pašu Ipašnieku celtās viēngimenes dzīvojamās mājas, sīki aprakstīta to iekārta. Bez tam Kolkā tika vākti arī materiāli par kultūras dārbu un padomju darba un sadzīves tradīcijām ciemā), Bauskas rajona kolhozos "Uzvara" un "Ozolaine", Ogres rajona padomju saimniecības "Ogre" paraugcīematā Jumpravā, Rīgas rajona Mālpils sovhoztehnikuma paraugcīematā Mālpilī, Cēsu rajona kolhoza "Alauksts" centrālajā cīematā Vecpiebalgā, Gulbenes rajona padomju saimniecības "Stari" centrālajā cīematā Staros, Daugavpils rajona padomju saimniecību "Naujene" un "Nīogale" centrālajos cīematos Naujēnē un Nīogalē, kā arī 9. FMK cīematā Krauja, Ipašu uzmanību veltot lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanās procesa detalizētai izzināšanai, kā arī tradīcionālo materiālās kultūras elementu izmantošanai cīematu izveidē.

A. Alsupe uzsāka republikā dzīvojošo tautas daiļamatņu meistaru un entuziastu etnosocioloģisku aptauju, kuras mērķis ir noskaidrot tautas mākslas vērtību radītāju sociāldemogrāfisko sastāvu, vispārīgo un profesionālo kvalifikāciju, interešu lokus, jaunrades avotus, sabiedrisko darbību, piedalīšanos iztādēs u.c. jautājumos. Darbs veikts 10 rajonos, kā arī Liepājā un Rīgā (par aptaujas sākotnējiem rezultātiem skat. A. Alsupes pārskatu šajā izdevumā).

Šīs problēmas risinājumam izdarīti apmēram 300 apraksti, 1800 melnbalti un 300 krāsaini fotogrāfējumi, uzņemti vairāk nekā 150 materiālās kultūras objekti, izpildītas 500 standartizētas aptaujas anketas, iegūtas vairāku desmitu dokumentu kopijas.

Otrās problēmas ietvaros jau minētā ekspedīcijas grupa Ezernieku cīemā vāca materiālus par zemnieku dzīvojamām un saimniecības ēkām, to iekārtas priekšmetiem, sēmkopju un amatnieku darbarīkiem laikā no 19.gs. otrās puses līdz 20.gs. 40.gadiem. Ipaša vērtība tika veltīta celtņu konstruktīvo de-

taļu un apkures ierīču fiksēšanai.

No 1. līdz 27. augustam tematiskā grupa (sektora darbinieki S. Cimermanis, V. Kronis, L. Ķirpe un RFI arhitektūras studentes V. Jaunzeme, I. Kuļikovska, E. Pakalne un Ā. Vitiņa) Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrijas uzdevumā strādāja Slīteres rezervātā, kas atrodas Talsu rajona Dundagas ciemata un Kolkas ciema teritorijās. Ekspedīcijas uzdevums bija: 1) fiksēt etnogrāfiski un kultūrvēsturiski nozīmīgus materiālās kultūras objektus, 2) noteikt, kuri no tiem būtu piemēri valsts aizsardzībā kā republikas vai vietējās nozīmes pieminekļi un kā tādi saglabājami nākamām paaudzēm, 3) pētīt izmaiņas, kas sociālisma celtniecības gados notikušas piekrastes iedzīvotāju dzīves veidā un kultūrā.

Ekspedīcijas darbs rādīja, ka pastāv reālas iespējas bagātināt rezervāta ekspozīcijas tematiku, kas pašlaik aptver tikai dabu, lai rezervāts ar tajā saglabātiem sadzīves un kultūras vēstures objektiem iegūtu plašāku sabiedrisko skanējumu un lielāku audzinošu nozīmi. Senie etnogrāfiskie objekti būtu iekļaujami tūrisma maršrutos; pēc to apskates būtu aplūkojams arī Kolkas ciemats, kurā notiek samērā rosīgs jauncelmes un labiekārtošanas darbs. Objektu saglabāšana, restaurācija un uzturēšana kārtībā būtu veicama Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrijas, Talsu rajona kolhozu "Banga" un "Dundaga", kā arī Dundagas ciemata un Kolkas ciema padomju kopīgiem spēkiem. Daļa apzināto objektu ir neapdzīvoti, jo kādreizējie īpašnieki miruši vai pārcēlušies uz dzīvi lielākos centros.

Ekspedīcija strādāja piekrastes zvejnieku ciemos Kolkā, Košragā un Mazirbē, kā arī viensētās, kas atrodas ārpus šiem ciemiem. Uzmērojām, aprakstījām un fotografējām 19. gs. un 20. gs. pirmajos gadu desmitos vecsaimniecībās, jaunsaimniecībās un arī mūžās celtās (pēc buržuāziskās agrārreformas zemniekiem iedalītās) dzīvojamās un saimniecības ēkas, tajās redzamos darbarīkus, mājas iedzīves priekšmetus, saim-

niecības traukus u.c. Tika vāktas arī rīpas par šo objektu darinātājiem un lietotājiem un speciāli par kokamatniecību bij. Dundagas pagastā (skat. V.Kropa pārakatu šajā izdevumā), kā arī par zveju Baltijas jūrā. Uzņemot un aprakstot minētās ēkas, tajās esošos iedzīves priekšmetus un darbarīkus, fiksejām arī tās izmaiņas, kas šo objektu izveidojumā un izmantošanā notikušas sociāliama celtniecības gados.

Grupu dalībnieki sagatavoja apmēram 500 apreklus, uzzīmēja vairāk nekā 330 skices (sētu plānus, ēku plānus, griezumus, fasādes, konstruktīvās detaļas, apkures ierīces, mājas iedzīves priekšmetus, zemkopju, amatnieku un zvejnieku darbarīkus, saimniecības traukus, lauksaimniecības transporta līdzekļus u.c. objektus), izdarīja apmēram 2500 melnbaltus un 400 krāsainus fotouzņēmumus, apzināja vairākas celtnes un vairākus desmitus priekšmetu, kas būtu pārvedami uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju Rīgā. Iegūti vairāki vērtīgi dokumenti, kas atspoguļo zvejnieku saimniecību ekonomisko un tiesisko stāvokli 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā, sētu celtnes sastāvu, raksturu, lielumu, vērtību, sētās esošo zvejas, zemkopības un amatniecības darbarīku daudzumu, vērtību, tāpat arī mājas iedzīves priekšmetu sastāvu un dažādu priekšmetu cenas. Nozīmīgas ir arī šajos dokumentos fiksētās būvmateriālu un būvdarbu cenas.

No ekspedīcijas apzinātajiem objektiem īsi aprakstām mūsuprāt nozīmīgākos, īpašu uzmanību veltot to sociālajam raksturam un būtiskajām tipoloģiskajām pazīmēm. Dundagas pagasta iedzīvotāju sociālā diferenciacija 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā bija sasniegusi ievērojamu pakāpi. Iedzīvotāju etniskais sastāvs te bija jaukts - latvieši, lībieši, nedaudz igauņu u.c., viņu nodarbošanās - zveja, kugniecība, lauksaimniecība, amatniecība, mežu un transporta darbi. Tas viss atstājis savu ietekmi novada iedzīvotāju materiālajā kultūrā un sadzīvē.

Bij. Jaunzuiņas kalpu māja, Dundagas ciemata padomes Jaunpurlauki, pēc 20.gadu agrārreformas pārvērtas jaunsaim-

niecībā, atrodas Sikraga - Dundagas ceļa malā. Jaunpurlauku kompleksa ierīkots 19.gs. pēdējā ceturksnī, sastāv no trim laukaugu mūra ēkām - dzīvojamās mājas, kūts un virtuves-pirts. Dzīvojamajai mājai un virtuvei-pirtij likts kārnīgu, kūtij - šķindeļu divslīpju jumts. Visas ēkas pārbūvētas. Sākotnējais plānojums konstatēts visām ēkām. Dzīvojamā māja divdaļu, simetriska, paredzēta sešām kalpu ģimenēm. Katrai ģimenei viena istaba un pieliekamais, trim ģimenēm kopīgs nams. Katrā ēkas galā atrodas nams, no kura trīs durvis ved istabās un trīs - pieliekamajos, kas vienā rindā ierīkoti gar ēkas gala sienu. Istabas apkurināja ar plīti un siltumūri. Kūti katras kalpu ģimenes vajadzībām ierīkots savs nodalījums ar ieeju no āra. Virtuves-pirts vienā galā nams ar iemūrētu simetrisku apvalkdūmeni, kurā ierīkotas sešas pavardu vietas. No apvalkdūmeņa kurināma ēkas otrajā galā ierīkotās pirts krāsns. Apvalkdūmeņi vasarās gatavojuši ēdienu kalpu ģimenēm un cauru gadu vārijuši lopiem. Aiz apvalkdūmeņa iemūrēta visiem kopīga krāsns maizes cepšanai.

Bij. Slīteres pusemuižas 19.gs. celtā kalpu māja Vecmāja Dundagas ciemata padomē atrodas Mazirbes-Dundagas ceļa malā. Tā ir aptēstu baļņu gulbūve gludajos pakšos, jumts divslīpju, ar pusēlaupumiem galos, segts ar skaidām. Paāreizējā divdaļu simetriskā ēka bijusi paredzēta četrām kalpu ģimenēm. Iedzīvotāji stāsta, ka senāk tā bijusi garāka un tāni dzīvojušas sešas ģimenes, viens gals - divu ģimeņu mītne it kā esot nojaukta. Arī 1882.g. sastādītie Dundegas pagasta valdes dokumenti liecina, ka Vecmājā tajā laikā dzīvojušas sešas ģimenes. Katrai ģimenei paredzēta viena istaba ar vienu logu, pieliekamais un divām ģimenēm kopīgs nams. Nams atrodas katrā ēkas galā, no tā divas durvis ved istabās, divas - nama sānos ierīkotajos pieliekamajos. Nama sānos kāpnes uz bēniņiem. No nama kurināma arī maizes cepamā krāsns, kuras korpuss atrodas starp abām istabām. Krāsns priekšā izveidota kā neliels apvalkdūmenis, kurā ieplūst krāsns dūmi un kurā uz ārdiļiem žāvēta gaļa. Katrā istabā līdzās krāsnij iemūrēta plīts ar siltumūri, kas

veido istabu starpsienas daļu. Ēkas viena gals pārbūvēts, piemērojot mūsdienu dzīves prasībām, otrs neapdzīvots un palicis tāds, kāds bijis 20. gs. sākumā.

Tā kā abas šīs kalpu mājas tipoloģiski ir dažādas celtnes, būtu lietderīgi tās izremontēt, iespēju robežās restaurēt un iekārtot tajās kādreizējo muižas kalpu dzīvokļu ekspozīciju, kādas republikā līdz šim vēl nav, lai gan muižas kalpi 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā sastādīja lauku darbaļaužu ievērojamu daļu. Šim nolūkam nepieciešamie eksponāti apkārtnē atrodami. Vecmāja varētu būt pārvedama arī uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju Rīgā.

Zvejnieku un zemnieku vecsaimniecībās (Kolkas c.p. Košraga Tilmačos un Kinediļos, Dundagas ciemata padomes Lecniekos) atrodas 19. gs. celts dzīvojamās mājas ar sarežģītu plānojumu, vairākiem apkures centriem un izteikti diferencētām telpām saimnieka ģimenei, laukstrādniekiem un divām līdz četrām vaļnieku ģimenēm. Lecnieku dzīvojamā māja stipri pārbūvēta, tāpat arī Tilmaču māja, turpretī Kinediļu neapdzīvotā māja joprojām saglabājusi daudz seno iezīmju. To iespējams izremontēt, pat restaurēt un saglabāt kā visai vērtīgu lībiešu zvejnieka 19. gs. celtni dzīvojamo māju. Arī šo ēku var pārvest uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju Rīgā, kur eksponēti lībiešu zvejnieka sēta, bet nav pārstāvēta šīs lībiešu vecsaimniecībām visai raksturīgais dzīvojamās mājas tips. Kinediļu dzīvojamā māja celta guļbūvē no aptēstiem balļiem, gludajos pakšos. Jums divēlīpju, skaidu, ēka dod iespēju izsekot, kā no neliela zvejnieka mājokļa, kurā sākotnēji bijusi tikai viena dzīvojamā telpa un apvalkdūmenis, izveidojās māja ar saimnieku un vaļnieku galu, ar piecu un pat vairāku sociāli dažādi situētu ģimeņu dzīvokļiem un diviem apkures centriem - apvalkdūmeniem.

Minētās, vēl arī Košraga Jaukrāmiņu un Dundagas ciemata padomes Zeltsilu dzīvojamās mājas atspoguļo piekrastes vec-

esimniecību iedzīvotāju mājokļu tālāko ģenēzi un izmaiņas - telpu tālāku diferencēšanos, atteikšanos no arhaiskajiem apvalkdūmeņiem, t.s. mazkrāšņu un siltumtūņu izveidošanu, dzīvojamo telpu labiekārtojuma uzlabošanu u.c. parādības. Ēku labiekārtošanas pasākumi - logu palielināšana, sienu apmešana, griestu un grīdu noseģšana ar finiera vai presēta kartona plāksnēm, dzīvokļu krāsošana, apkures ierīšu uzlabošana, dzīvokļu elektrifikācija, gazifikācija u.c. darbi sevišķi raksturīgi mūsdienā.

Kolkas c.p. Dzintarkalni (zvejnieka sēta), Dundagas ciemata padomes Andrejsāti un Zemītes (zemkopju sētas) ir 20. gs. 20. gadu jaunsaimniecības un raksturo šī saimniecību tipa apbūvi. Ēku kompleksā ietilpst dzīvojamā māja, kura zem kopīga jumta ar lopbarības novietni un klēti, pirts un dūmnams kā atsevišķas celtnes vai arī zem kopīga jumta, pagrabs, malkas šķūnis un labības šķūnis (zemkopju sētas). Dzīvojamās mājas, kuras, pirts celtas no četrpusīgi tēstiem nekaļētiem baļķiem gludajos pakšos, ar divlīpju skaidu jumtiem. Klētis ir gan baļķu guļbūvē, gan, tāpat kā labības šķūņi, - stabu karkasa konstrukcijas, kas apšūtas ar dēļiem. Dūmnami, tāpat kā agraķi, ir tēstu baļķu guļbūvē gludajos pakšos vai arī ar dēļiem apšūtas stabu karkasa konstrukcijas. Dzīvojamās mājas parastākais plānojums: virtuve un viena līdz trīs istabas, līdzās virtuvei var būt arī pieliekamais. Apvalkdūmeņus vairs nebūvē. Virtuvē ierīko plīti, no kuras silst istabā vai starp tām esošais siltumtūris. Maizes krāni kurina no virtuves, apsildot arī vienu vai vairākas istabas. Mēdz būt arī t.s. mazkrāsns, kas paredzēta tikai istabu apsildīšanai.

Kā raksturīga zemnieku 20. gadu jaunsaimniecība un sīnava elements būtu saglabājama pie Mazirbes esošā Andrejsāti, kas atrodas skaistā vietā un kuru ēkas vēl saskatāmi daudzi īpatnēji novada celtniecības elementi. Kā šā perioda trūcīga zvejnieka sēta Mazirbē būtu saglabājamas vai

arī pārvedamas uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju patlaban neapdzīvotās Dzintarkalnu mājas, kuru dzīvojamā un saimniecības ēka vēl ir ciešumā tehniskā stāvoklī (nepieciešams pamatīgs remonts).

Kultūrvēsturiski ļoti vērtīga ir pietelpu rindu klēts neapdzīvotajās Košraga Jaunkrāmiņu mājās. Spriežot pēc konstruktīvajām detaļām, tā celta trīs dažādos laika posmos. Vecākajā daļā iegriezts gada skaitlis "1820". Tā saglabājusī daudzās senleicīgas būvkonstrukcijas: neparasti resnus aptēstus sienu balņus, kruste pakšus, balņu zelmiņus ar iežmaugu jumta konstrukcijas paliekām, plēstu apaļkoku grīdas, savdabīgas telpu pievienojumu, durvju stenderu un aplodu konstrukcijas u.c. (iespējami pat ozola apaļkoku pamati, kuru paliekas it kā redzamas zem lieveņe). Klētij plata paspārne, bet vecākajai daļai arī galos slēgts lievenis. Klēts vecākā daļa sliktā tehniskā stāvoklī. Ēkas kultūrvēsturiskā vērtība ir tik liela, ka klēti nekavējotī vajadzētu vai nu restaurēt uz vietas, vai arī pārvest uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju Rīgā.

Uzmērotas, aprakstītas un fotografētas arī citas kultūrvēsturiski nozīmīgas celtnes, kuru apskatu nepieļauj šīs informācijas ierobežotais apjoms. Kopā ar celtnēm fiksēti arī daudzi to iekārtas priekšmeti, kurus var izmantot saglabājamo ēku iekārtošanai un eksponēšanai kā Sliteres rezervāta teritorijā, tā arī Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā Rīgā.

S.Čimermanis

MŪSDIENĪGAIS UN TRADICIONĀLAIS LAUKU APDZĪVOTO VIETU IZVEIDĒ

PSKP un padomju valsts pasākumu plāns lauku darbaļaužu dzīves apstākļu pārkārtošanai, būtisko atšķi-

rību likvidēšanai starp pilsētu un laukiem likuma spēku guvis PSRS Konstitūcijas 22. pantā: "Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā konsekventi īsteno programmu, kura paredz pārvērst darbu lauksaimniecībā par industriālā darba paveidu, paplašināt laukos tautas izglītības, kultūras, veselības aizsardzības, tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas, sadzīves pakalpojumu un komunālās saimniecības iestāžu tīklu, pārveidot ciemus un sādžas par labiekārtotiem ciematiem."

Topošo labāko lauku ciematu veidolu arvien vairāk nosaka pēc tipveida un individuāliem projektiem celtas komunālās un viengimenes dzīvojamās mājas, kā arī sabiedriskās ēkas, kuru būvē izlietoti mūsdienīgi materiāli un darba organizācijā izmantotas industriālās metodes. Tas viss, neraugoties uz progresīvām celtniecības metodēm, ciematu kopainā nereti rada vienmuļību un mazina jauno dzīvesvietu estētisko vērtību. Tāpēc ciematu plānošanā un celtniecībā plašāk būtu izmantojamas un bagātināmas tās pozitīvās tradīcijas apdzīvoto vietu veidošanā, kam tautas kultūrā dziļas saknes. Daļa saimniecību un organizāciju, veidojot savus ciematus un atsevišķus to objektus, sekmīgi izmanto senās un rada jaunas tradīcijas. Tautā dziļi iesakņojusās tradīcijas izmanto un pilnveido arī individuālie būvētāji. Tomēr ne vienmēr šis process ir ievirzīts pareizā gultnē, tāpēc nereti izpaliek arī pozitīvi rezultāti. Šī jautājuma skaidrošana vēl ir tikai faktisko materiālu apguves stadijā. Par dažiem vērojumiem, aturoties tomēr no plašākiem vispārinājumiem, būs runa šajā pārskatā.

Viena no vērtīgākajām latviešu tautas tradīcijām ir apdzīvoto vietu zaiņās rotas veidošana un kopšana. Apatādi jumi kā sētas sargs pret saiem vējiem, ainavas sastāvdaļa, svarīgu ģimenes notikumu atceres simbols, dekoratīvs elements un estētiska vērtība kopā daudziem gadu desmitiem un pat simtiem bijuši ļoti koptas sētas pazīme. Daļā lauku

perspektīvo ciematu. It īpaši gar ceļiem un sabiedriskajās centros, šo seno tautas tradīciju tur godā un attīsta tālāk, nereti veidojot jaunus simboliskus stādījumus. Tā, piemēram, Valmieras rajona padomju saimniecības "Burtņiki" ciematā rūpīgi saglabā un kopj lielo koku alejas un parku, Ļeņina kolhoza ciematā Kocēnos un Ventpils rajona kolhoza "Sarkanā bulta" ciematā Popē tāpat saglabā alejas un ierīko jaunus stādījumus, Bauskas rajona kolhoza "Ozolaine" sabiedriskā centra apkārtnē veido parku ar ozolu stādījumiem, jaunas alejas ieaudzētas Rīgas rajona zvejnieku kolhoza "Zvejnieks" ciematā Zvejnieciemā un Talsu rajona zvejnieku kolhoza "Banga" ciematā Rojā, vāpīrakas ābeļu rindās starp šoseju un komunālajām dzīvojamām mājām sastādītas Daugavpils rajona 9. PMK ciematā Kraujā. Ogres rajona padomju saimniecības "Ogre" ciematā Jumpravā, sagaidot Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 60. gadadienu, 1977. g. rudenī pie jaunceltas vidusskolas ar skolēnu aktīvu līdzdalību iestādīja simbolisku Oktobra bērzi, kurā augs 500 bērzu. Pēc gadiem sakopļojusi, šī bērze esauksies ar otu, jau esošo, pie kuras uzceltas labiekārtotās saimniecības speciālistu dzīvojamās mājas. Līdz ar apstādījumu ierīkošanu ciematos izveidotas arī ūdenskrātuves (piemēram, Tukuma raj. padomju saimniecībā "Zemgale" un kolhozā "Dzintarzeme", Jēkabpils raj. PSKP XXV kongresa padomju saimniecībā, Valkas raj. padomju saimniecībā "Vidzeme", Bauskas raj. kolhozā "Uzvara" u.c.) ar mazās arhitektūras elementiem un saījumu joslām to apkārtnē. Šis pasākums ir radniecīgs ar zemnieku tradīciju iespēju robežās celt sētu upes vai ezera tuvumā vai arī ierīkot pie ūdens dziļi. Pēdējos gados aizvien populārāka kļūst mazo ūdenskrātuvju kādreizējo dzīrnavezeru u.c. — atjaunošana un sakārtošana.

Liela vēriba apstādījumu ierīkošanai ap ciematu jaunceltajām sabiedriskajām ēkām, komunālajām un viengimenes dzīvojamām mājām parasti tiek veltīta tajās saimniecības,

kuru apvidū ir senas stādījumu kopšanas tradīcijas un šā darba entuziasti (piemēram, Kuldīgas raj. kolhozā "Vārme", Beuskas raj. kolhozā "Uzvara", Dobeles raj. kolhozā "Tērverte", Ogres raj. padomju saimniecībā "Ogre" u.c.). Nereti labus rezultātus dod sabiedriskās talkas, konkurei par labāk apzaļumoto ciematu, fermu, sētu u.c. pasākumi.

Līdzās modernām komunālajām un viengimenes dzīvojamām mājām, kas celtas pēc tipveida vai individuāliem projektiem, ciematos, visvairāk tajos, ko veido senās bieži apdzīvotās vietas, saglabājas un jaunajām prasībām tiek piemērotas tuvākā vai tālākā pagātnē celtās dzīvojamās ēkas. Sevišķi tas sakāms par ciematu viengimenes mājām. Ap šīm ēkām personiskās palīgsaimniecības vajadzībām saglabājas arī saimniecības ēkas un līdz ar to zināmā mērā tradicionālais sētas plānojums (Rojā, Kolkā, Zvejnieciemā u.c.). Austrumlatvijā daudzos ciematos (Ezerniekos, Riebiņos u.c.) no viensētām tiek pārvestas tradicionālās gulbalku ēkas, kam uzstādīšanas gaitā tiek izmainīta un uzlabots plānojums, apkures ierīces, iekšējo un ārējo sienu apdare. Dažkārt jaunā ciemata mājai izvēlas tādu tipveida projektu, kuram vieglāk piemērot tradicionālo dzīvojamo māju plānojumu, un otrādi, pie kam šādi pārveidojumi samērā bieži mazina mājas iespējamo labiekārtojumu. No otras puses, pārveidotajās tradicionālajās ēkās ir ievērojami labāki dzīves apstākļi nekā pirms šo ēku pārbūves. Ievērojot tautas celtniecības un sadzīves tradīciju noturīgumu un zināmas lauku iedzīvotāju daļas centienus šīs tradīcijas pilnveidot un izmantot jaunajos apstākļos, ciematu dzīvojamo māju projektētājiem vairāk vajadzētu radoši analizēt apvidu lokālās tradīcijas un to labākos principus iestrādāt laukiem paredzēto ēku projektos.

Austrumlatvijas ciematos (Ezerniekos, Kreujā, Naujēnē, Nīcgalē u.c.), it īpaši tajos, kuru apbūvei vēl nav izstrādāti detaļplānojumi, vērojami viengimenes māju cēlāju centieni sētas plānojumā saglabāt savam novadam parasto

apbūvi, t.i., ēkas izvietot divās rindās, pakavveidā vai pat visapkārt pagalmam, starp ēkām izbūvējot augstos ciešos vārtus un žogus. Šādas sētas nereti paslīktina ciematu kopējo izskatu, it īpaši, ja pagalma izveidojumā ignorēti kādreizējie līdzīgu pagalmu dekoratīvie elementi (rakstā izlikti vārtu dēliši, griezumiem rotāti stabi u.c.) un saimniecības ēkas uzbūvētas neizskatīgas. Zināmi arī pozitīvi piemēri: Ogres rajona padomju saimniecības "Ogre" ciematā Jumpravā vairāku sētu saimniecības ēku apdarē izmantoti labu tautas celtniecības tradīciju elementi, kas pagalmā rada patīkamu atdzīvinošu akcentu.

Komunālo dzīvojamo māju, sabiedrisko celtnu un telpu apdarei dažkārt tiek izmantoti atsevišķi tautas celtniecības objektu dekoratīvie elementi - margotas durvis, kaltas dekoratīvas eņģes, kalti vai virpoti gaismas lēmeņi, pēc tautas mākslas motīviem darināti iekārtas priekšmeti u.c. (Bauskas raj. kolhoza "Uzvara", Stelpes pienotavā, Valkas raj. Palamnes ciema padomē u.c.), tāpat arī ar vīteņiem apaudzētas kolonnādes, lodžijas un balkoni (Zvejnieciemā, Suntažos, Jumpravā u.c.). Vairāk šos elementus izmanto viengimenes dzīvojamo māju apdarē, it īpaši Austrumlatvijā (dekoratīvi lieveņi un verandas, no profilētiem dēlišiem geometriskā rakstā izlikti ēku zeltiņi, dekoratīvi logu aizvīrtņi u.c.).

Pagaidām tautas celtniecības tradīciju izmantošana jauno dzīvojamo un sabiedrisko ēku noformēšanai atstāta pašplūsmei, un tās sekmes atkarīgas no atsevišķu personu iniciatīvas un izdomas. Šajā jomā ir lielas rezerves, kuru prasmīga un mērķtiecīga izmantošana lauku ciematus varētu darīt interesantākus un estētiski vērtīgākus. Apvienojot projektētāju, būvmateriālu ražotāju, ēku pasūtītāju, celtnieku un ēku nākamo iemītnieku spēkus mērķtiecīgam darbam šajā virzienā, pozitīvi rezultāti neizpaliks.

L. Dumpe

GANIŠANAS VEIDI LATVIJĀ 19. GS. -
20. GS SĀKUMĀ

Ganišanas veidi Latvijā atšķiras galvenokārt pēc darba organizēšanas formas. Izšķir kolektīvo un individuālo ganišanu. Savukārt kā kolektīvā, tā arī individuālā ganišana notika dažādi. Kopumā visi Latvijā fiksētie ganišanas paņēmieni grupējami sekojošā sistēmā:

I tips - kolektīvā (kopīgā) ganišana: 1) ganišana bez uzraudzības, 2) ganišana, saimniecībām lopus uzraugot kopīgi vai pēc kārtas, 3) ganišana, saimniecībām kopīgi atļaujot ganu;

II tips - individuālā (savrupā) ganišana: 1) ar ganu, 2) sienot lopus ganībās, 3) aplokos.

Ganišanas pamattipi 19. gs. otrajā pusē lokalizējās noteiktos novados: kolektīvi ganija Latgalē, individuāli - visā pārējā Latvijā. Taču ir pamats uzskatīt, ka kādreiz kopīgā ganišana pastāvēja visā Latvijā. Tā ir sena un viena no noturīgākajām kopdarba formām un saistīta ar kopienas īpašuma paliekām. Kopīgā ganišana pastāvēja līdz ar ciemiem un to kopīpašumu un izzuda, kad tos likvidēja. Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē ciemi un ciemu īpašums izzuda (ar retiem izņēmumiem) jau viduslaikos. Tāpēc te kopīgā ganišana etnogrāfiskajos avotos atspoguļojas vāji. Latgalē, kur ciemi, to ekonomiskās un tiesiskās normas turpināja daļēji pastāvēt arī 20. gs., kopīgā ganišana saglabājās līdz 20. gs. 30. gadiem. To atmeta līdz ar ciemu un to kopīgā īpašuma sadali.

Ganišanas pamattipu atkarību no sociālekonomiskajiem faktoriem apstiprina arī ganišanas paņēmieni izplatība plašākā Ziemeļaustrumeiropas reģionā. Tur, kur bija kompaktas apmetnes - ciemi un to kopīgais īpašums, tai skaitā ciema

ganības, ganišana noritēja kolektīvi (Krievijā, Baltkrievijā, Ukrainā, Polijā, Lietuvā, Karēlijā, Igaunijā u.c.). Sadalot ciemus un ciemu īpašumu, ganišanu parasti pārkārto individuālo saimniecību ietvaros.

Ganišanas konkrēto veidu noteica lopkopības līmenis, ganību raksturs un ganāmpulka sastāvs.

Laikā, kad lopkopībai bija sekundāra saimnieciska nozīme, par ganībām izmantoja zemkopībai nederīgas platības (mežus, purvus) un atbilstošā sezonā brīvu zemi (papuvi, nopļautus tirumus un pļavas), kas mijās ar apstrādātu zemi. Tādās ganībās lopus vajadzēja pieskatīt. Tāpēc ziņas par lopu laišanu ganos bez uzraudzības (I, 1) Latvijā ir tikai fragmentāras. Šāds ganišanas veids 19. gs. raksturīgs tām Ziemeļaustrumeiropas zemēm, kur bija plašas savrupas ganības (Igaunijas salās, Krievijas ziemeļos, Ukrainas atpēš u.c.). Tādā gadījumā iežogoja laukus, retāk - ganības. Vienam ciema lopu laišana ganībās savā vaļā ir sena ganišanas paņēmiens, raksturīgs laika posmam, kad iekopto lauku platība bija relatīvi neliela. Latvijā par to reminiscenci uzskatāma 19. gs. parastā lauku un pļavu iežogošana, kā arī bieži novērotā cūku un zirgu brīvā ganišana.

Latvijā kopīgo ganišanu pārsvarā organizēja ciema spēkiem, sītot lopiem līdz ganus no saimniecībām, mazos ciemos - no visām, lielākos ciemos - pēc kārtas no katras saimniecības (I, 2). Ganija bērni un veci cilvēki, tātad nepilnvērtīgs darba spēks. Tāda kopīgā ganišana atbilda lopkopības sīkajam un jauktajam raksturam, kā arī nelielajiem ciemiem kopīgās ganišanas apvidū Latgalē. Ārpus Latvijas tādā veidā kopīgā ganišana konstatēta reti. Šī atšķirība izskaidrojama ar vidēji mazāku saimniecību skaitu Latvijas ciemos.

Kopīgās ganišanas parastais veids Ziemeļaustrumeiropā, atļaujot ciema ganu (I, 3), Latvijā 19. gs. bija mazāk iz-

platīts. Tas fiksēts tikai lielākos ciemos, kuru Latvijā nebija daudz. Turklāt Latvijā ciema gana līgšana bija ļoti vienkārša: par ciema ganiem gāja apstākļu spiesti gadījuma cilvēki, jo ganišanu uzskatīja par viszemākās kategorijas nodarbošanos. Ciema saimnieki pēc kārtas uzturēja ganu, deva tam naktmājas un paligus - bērņus. Raksturīgi, ka tāds ganu kontingents un viņu uzturēšanas kārtība konstatējama arī citās Ziemeļaustrumeiropas zemēs, kur lopkopībai bija tikpat sekundāra nozīme (Krievijā, Baltkrievijā, Lietuvā, Igaunijā, Karēlijā). Turpretī tajos Eiropas apvidos, kur lopkopība bija specializēta un bija saimniecības pamatnozāre (piemēram, Viduseiropas aitkopības rajonos), bet pati ganišana komplicēta (piemēram, sezonas ganiņās Skandināvijas un Karpatu kalnos), bija izveidojušies sarežģīta ganu līgšanas sistēma un ganu amata organizācija (nodarbošanās koncentrācija noteiktās ģimenēs, kuru ietvaros pārņēmas ganu darba iemaņas, dažādu kategoriju ganu amata pakļautība, aitu ganu apvienības - cunftes).

Ņemot vērā ciema ganu kontingentu Latvijā, saprotams, ka viņu prasme aprobežojās ar lopu elementāru uzraudzīšanu. Tāpēc Latvijā ciema gani neizraisīja nedz respektu, nedz arī māpticīgas bailes kā iepriekš minētajos u.c. specializētos lopkopības apvidos, kur gani bija autoritātes ne vien lopu kopšanā, bet arī ārstniecībā. Latvijā tauta izturējās pret ciema ganiem tāpat kā pret jebkuru zemākās kategorijas algādzi.

Individuālās ganišanas priekšnoteikums bija saimniecību privātās īpašuma tiesības uz ganībām un savrupa apmetņu sistēma - viensētas. Individuālās ganišanas izplatīšanās Latvijā attiecināma uz laika posmu, kad feodālo muižu veidošanās procesā Latvijas lielākajā daļā tika likvidētas ciemu apmetnes. 19. gs. atbilstoši individuālajai zemes izmantošanai un viensētu apmetņu sistēmai individuālā ganišana dominēja Latvijas lielākajā daļā - Kurzemē, Zemga-

lā un Vidzemē. 20. gs. tā izplatījās arī Latgalē.

Fārejot uz viensētām, lopkopības un ganību raksturs neizmainījās: lopkopība līdz pat 20. gs. sākumam palika eksteneīva, bet ganības - izkaisītas nelielā platībā pamīšus ar aramzemi. Atbilstoši tam kā individuālas ganišanas pamatveids Latvijā eksteneīvās lopkopības apstākļos saglabājās ganišana ganu uzraudzībā. Tā kā ganāmpulks nebija liels, par ganiem nodarbināja tikai pašu ģimenes vai saligtus bērnus. Kapitālistiska apstākļos bērnu izmantošana algotā darbā - ganos - Latvijā bija plaši izplatīta parādība. Individuālās ganišanas organizēšana ar uzraudzību, turklāt izmantojot bērnu darba spēku, konstatējama arī ārpus Latvijas, ja lopkopībai saimniecībā un ganībām zemes izmantošanas sistēmā bija sekundāra nozīme.

Individuālās ganišanas racionalizētie veidi - lopus sienot (II, 2) vai ganot aplokos (II, 3) - ieviesās Latvijas zemnieku saimniecībās 20. gs. sākumā ar lopkopības intensifikāciju. Šis racionalās pieredzes aizgūšana no Viduseiropas tautām ietilpst vispārējā lauksaimniecības tehnikas evolūcijas procesā. Ganišana sienot un it īpaši ganišana aplokos ieviesās atbilstoši ganību kultūras ganišanas līmenim galvenokārt lielsaimniecībās un lokalizējās apvidos, kur lauksaimniecības līmenis bija augstāks (Vidzemē, Zemgalē). Līdzīgā veidā ganišana aplokos un sienot 20. gs. ieviesās arī Igaunijā un Lietuvā.

Ganišanas organizēšanu noteikuši tīri racionāli apsvērumi. Tāpēc saprotams ir ganišanas tipu un veidu atkarība no sociālekonomiskiem un ekoloģiskiem priekšnoteikumiem un līdz ar to arī vienādu veidu izplatība plašā dažādu etnisku vienību apdzīvotā reģionā, kur minētie priekšnoteikumi bija vienveidīgi. Lokālās sinhroniskās atšķirības Latvijā izskaidrojamas galvenokārt ar saimniecības attīstības nevienādo līmeni dažādos tās apvidos. Atšķirības ganišanas norisē starp Latviju un citām Ziemeļaustrumeiropas zemēm izriet no dažādajiem

sociālekonomiskajiem un ekoloģiskajiem apstākļiem. Etniskā specifika ganīšanas norisē izsekojama tikai garīgās kultūras niānsēs - Latvijā tā meklējama ar ganīšanu saistītos ticējumos, paražēs un tautas dziesmās.

A. Freimanis

DAŽI DATI PAR 20. GS. 20. GADU JAUNSAIMNIECĪBĀM

Latvijas Etnogrāfiskā brīvības muzeja perspektīvais plāns paredz izveidot muzeja ekspozīcijā 20. gs. 20. gadu jaunsaimniecību. Šai sakarā uzskata lauka materiālu vākšana.

Ar Latvijas Satversmes sapulces 1920. g. pieņemto buržuāziskās agrārreformas likumu tika radīta valsts zemes fonda zemnieku eksaimniecību paplašināšanai un jaunu saimniecību ierīkošanai.

Apsēkojot 24 šādas jaunsaimniecības Gulbenes (Litenes c.p.), Limbažu (Vidrižu c.p.) un Rīgas rajonā (Sējas c.p.), gūtas dažas atziņas par minēto saimniecību attīstības gaitu un raksturu. Apsēkotajām saimniecībām zeme piešķirta 20. gadu pirmajā pusē; saimniecības pamatos iekārtotas līdz 20. gadu beigām. To zemes platība dažāda - no 11 līdz 26,5 ha, vidēji - 16 līdz 17 ha. Piešķirtā zeme parasti tīra, bez krūmiem un meža, jo sadalīta bijušās muižas zemes platības. Taču atsevišķos gadījumos piešķirta arī tikai daļēji tīrā platība. Aremzemes platība, kas sākotnēji bijusi 4 līdz 12 ha, saimniecībai attīstoties, pakāpeniski palielināta, nolīdzot mežus un krūmajus, meliorējot plāvas. Apmēram puse no apsekoto jaunsaimniecību īpašniekiem izmantojuši valsts ilgtermiņa aizdevumu.

Vairums saimniecību iekārtotas divu triju gadu laikā galvenokārt pašu jaunsaimnieku spēkiem. Ēku celtniecībā parasti piedalījušies viens vai divi vietējie amatnieki,

Paresteis jaunsaimnieku ģimenes sastāvs - vecāki un divi līdz trīs bērni. Algotu strādnieku nevienā no apsekotajām saimniecībām nav bijis.

Vairumā jaunsaimniecību vienādi attīstīta laukkopība un lopkopība. Katrā saimniecībā audzētas gandrīs visas labības (rudzi, kvieši, mieži, auzas), kā arī tehniskās kultūras (kartupeļi, cukurbietes, daļēji lini), galvenokārt pašu patēriņam. Pie visām saimniecībām iekārtots arī augļu (10-20 šķeļas u.c. augļu koki) un sākņu dārzs.

Vidējais mājlopu skaits un sastāvs 30. gadu beigās: divi zirgi, piecas vai sešas govis (1-2 teļi), divas vai trīs oūkas, četras vai piecas aitas, apmēram 10 vistu. Gēļa galvenokārt izlietota pašu vajadzībām, piens nodots valsts pienotavās. Keizēm vērojamas arī novirzes no vidējiem rādītājiem. 30. gadu beigās Rīgas apriņķa Sējas pagasta Ziedkalnos turētas deviņas govis un divi teļi, Bīriņu pagasta Indrānos 10 govis un divi vai trīs teļi. Ziedkalnos bijusi izbetonēta arī skābbarības tvertne. Sējas pagasta Ozolkalnos bijis ierīkots augļu dārzs ar 300 augļu kokiem.

Dzīvojamās ēkas parasti būvētas uz plēstu vai apaļu laukakmeņu mūrētiem lentveida pamatiem. Par saistvielu izmantota kaļķu grants un cementa grants java. Ēkas stāvs veidots no apzāģētiem vai aptēstiem balņiem gludajos pakšos ar vai bez dēļu apšūvuma. Atsevišķās dzīvojamās ēkas apmetas pēckara gados. Iekšējās sienas un griesti sākotnēji parasti bijuši nespēsti, ar laiku nosegti ar saplākšni vai sauso apmetumu. Jumti gandrīs visām jaunsaimniecību dzīvojamajām mājām bijuši divslīpju, skaidu, pašlaik vairumā gadījumu segti ar šiferi. Logi dubultie trīs vai četrkāšu, dažās ēkās sākotnēji bijuši seškāšu. Istabās dēļu grīda, virtuvēs cementa, retāk - mala klons. Dzīvojamā ēkā parasti trīs istabas, virtuve, pieliekamāie veranda un atsevišķos gadījumos zem ēkas pagraba. Apkures

sistēma veidota tā, ka viena istaba silst no plīte mūrīša, bet divas pārējās - no kopējas krāsns, kas paredzēta arī maizes cepšanai. Cēlnes galvenokārt vienstāva, dažām bēniņos izbūvētas istabas.

Kūts parasti bijusi vientelpa, dziļa, paredzēta visiem mājlopiem, būvēta uz kaļķu grants vai cementa grants javā mūrētiem akmeņu pamatiem, dažkārt pat bez pamatiem. Sienas apaļbaļķu, krusta pakšos. Jumta divslīpju, skaidu. Durvis parasti vienas, divviru, logi viens vai divi. Gubenis būvēts galvenokārt zem viena jumta ar kūti, parasti dēļu. retāk baļķu sienām, ar vienām divviru durvīm. Klēts būvēta tikai retos gadījumos - parasti tā bija vientelpa ar vienām vienviru durvīm, uz akmens pavilam no guļbaļķiem, krusta pakšos ar divslīpju skaidu jumtu.

Firtis apsekotajās saimniecībās nav bijušas. Šķūnis atrodies mazliet tālāk no pārējām saimniecības ēkām. Tas būvēts statņu karkasa konstrukcijā, apšūts ar dēļiem. Šķūņa jumts divslīpju, skaidu, durvis divas, divviru. Saimniecībās, kur gubenis vai šķūnis nav celts, lopbarība glabāta kūtsaugšā. Pagrabs būvēts ļoti dažādi - gan zem dzīvojamās mājas, gan savrup iedzīlīnāts zemē - no dēļiem, baļķiem, laukakmeņiem vai betonā.

Akas sākotnēji parasti bijušas ar baļķu grodiem. Vēlāk tie nomainīti ar betona gredzeniem.

Gandrīz visās saimniecībās bijuši darba un izbraucamie rati, ragavas, dzelze tapu ecešas, arkli un sīkie darbarīki. No apsekotajām turīgākajām jaunsaimniecībām 30. gados 13 iegādājušās zāles plāvējus, septiņas saimniecības - zirga grābekļus, piecas - kartupeļu rokāmās mašīnas, divas - labības plāvējus.

Jaunsaimniecību iedzīves priekšmetu klāsts visumā ļoti pieticīgs, parasti tā ir tikai pašas nepieciešamākās mēbeles un lietas, kas vai nu saņemtas mantojumā, vai ir pašas iegādātas pie vietējiem amatniekiem un pilsētu veika-

los (skapji, gultas, galdi, krēsli, plaukti, soli). Sīkās istabas un virtuves lietas galvenokārt pašu gatavotas vai pirktas no apkārt braukājošajiem tirgotājiem (trauki, metāla darbarīki). Telpu apgaismošanai lietotas patrolejas lampas. Tikai atsevišķos gadījumos 30. gadu beigās iekārtota elektriskā apgaismošana.

Ikdienas apģērbs šūts no pašaustas vilnas vai lina drānas. Goda apģērbam drānas arī pirktas. Apģērbu un apavu sastāvs stipri pieticīgs.

No savāktajiem materiāliem izriet, ka, jaunsaimniecības iekārtojot: 1) samērā plaši ievērotas 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma tradicionālās celtniecības iezīmes būvmateriālu izvēlē, būvtechnikā, ēku izvietojumā; 2) parādās jauni būvmateriālu apstrādes paņēmieni (piemēram, ēku sienu veidošanā apzāģēti baļļi), plānojot dzīvojamās telpas (dzīvojamā ēka paredzēta vienas ģimenes vajadzībām), ēku izbūve stipri vienkāršota un racionalizēta.

J. Grundmane

VENTSPILS JŪRAS ZVEJNIECĪBAS BRĪVDABAS MUZEJA EKSPEDĪCIJA RUCAVAS NIDAS CIEMĀ

Risinot jautājumu par Ventspils jūras zvejniecības brīvdabas muzeja perspektīvo attīstību un paplašināšanu, Latvijas PSR Kultūras ministrija noteica muzejam plašāku darbības zonu – vienu Baltijas jūras un Rīgas jūras līča Kurzemes piekrasti. Sakarā ar to radās nepieciešamība muzejā atspoguļot ne tikai Ventspils, bet arī citu Kurzemes novadu zvejniecības un zvejnieku dzīves veida vēsturi. Perspektīvajā fondu komplektēšanas plānā paredzēts pārvest un restaurēt muzejā Liepājas novada zvejnieka sētu. Tāpēc muzeja darbinieki 1977. g. pirmo reizi devās patstāvīgā ekspedīcijā uz Liepājas rajona seno zvejnieku ciemu Nīdu.

Ekspedīcija darbojās 1977. g. jūnijā. Tas mērķis bija vākt eksponātus - zvejnieku darbarīkus, mājas iedzīves priekšmetus u.c., reizē pētīt arī sētu, dzīvojamu un saimniecības ēku plānojumus, konstruktīvās detaļas, novada tautas celtniecības īpatnības, pierakstīt atmiņas par zvejošanu un zvejas rīku darināšanu.

Apsēkotas 28 sētas, kurās pierakstītas ziņas par iedzīvotāju nodarbošanās agrāk un tagad, par ģimenes sastāvu, ēku celšanas laiku un cēlājiem, vākti eksponāti - zvejnieku darbarīki, mājas iedzīves priekšmeti, mēbeles, tekstilijas, dokumenti.

Nida ir zvejnieku ciems pie Lietuvas PSR robežas. Tai, tāpat kā citiem jūrmalas zvejnieku ciemiem, raksturīgi smilšaini kāpu pauguri. Zeme šeit neauglīga. Jūrmalas kāpas tūlīt pāriet Nidas purva zemiene. Iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bija zveja jūrā. Pašreiz ciemā ar zvejniecību nenodarbojas, jo zvejniecība Liepājas rajonā koncentrēta zvejnieku kolhozā "Boļševiks". Ciema iedzīvotāji strādā galvenokārt padomju saimniecībā "Rucava", kurā ietilpst arī Nidas ciema teritorija.

Salīdzinot ar Ventspils novadu, Nidā vērojamas dažas īpatnības zvejas rīku darināšanā, materiāla izvēlē. Muzejā jau esošajai tīklu pludiņu kolekcijai varējām pievienot īpatnējus tauriņveida pludiņus, kuri lietoti pie stinšu zvejas tīkliem 20. gs. 20.-30. gados. Alviņu mājās iegūti dokumenti - Liepājas apgabaltiesas 20.-30. gadu spriedumu noraksti, kuri liecina arī par iedzīvotāju analfabētismu (vairākās vietās liecinieku paraksta vietā plezīme - "neprot rakstīt").

Savāktie eksponāti kļūstā ir ūdu kļāvu grozi (baļļas), zvejas tīkli, zvejas tīklu pludiņi, no tiem daudzi ar iegrieztiem gada skaitļiem un īpašuma zīmēm, laivu enkuri, līnu apstrādāšanas darbarīki, krēsli, tautas tērps, rakatainas zemes, māla trauki, dokumenti un citi priekšmeti.

Pavisam ekspedīcijā muzeja fondu papildinājumam iegūtas 189 vienības.

L. Jefremova

PAR BĒRNU ALGOTO DARBU LATGALES LAUKOS
19. GS. OTRAJĀ PUSĒ UN 20. GS. SĀKUMĀ

Viens no zemnieku ģimenes kultūras līmeņa un mantiskā stāvokļa raksturotājiem faktoriem ir bērnu stāvoklis un audzināšana ģimenē, viņu tiesības, pienākumi un izglītība.

Bērnu audzināšana lielākajā daļā Latgales zemnieku ģimeņu bija samērā vienkārša. Bērniem galvenokārt centās ieaudzināt zināmus reliģiskus jēdzienus, morāles normas, darba iemaņas. Sūrajās dzīves apstākļos viņus mācīja būt attapīgiem, izturīgiem, cīnīt darbu un praktisku veiklību. Vienlaikus no bērniem prasīja bezierunu paklausību vecākiem, it īpaši tēvam.

Bērnu audzināšana zemnieku ģimenē bija cieši saistīta ar ģimenes materiālo labklājību: jo trūcīgāk dzīvoja ģimene, jo agrāk bērni sāka darba gaites un mazāk uzmanības tika veltīta viņu audzināšanai un izglītošanai. V.I. Leņins norādīja, ka "Zemnieks nespēj noturēties, ja pats neplēšas ar darbiem un nespiež divkārt smagāk strādāt savus bērnus" (Leņins V.I. Bērnu darbs zemnieku saimniecībā. - Raksti, 19. sēj., 161. lpp.). Bērnu darbaudzināšana notika, iessīstot viņus no agras bērniecības darbos vecāku saimniecībā.

Zemnieku ģimenes attīstības raksturīga iezīme kapitālisma periodā ir bērnu algots darbs svešā saimniecībā. Masveida datus par pusaudžu algošanu Latgales laukos 19. gs. otrajā pusē sniedz Viskrievijas 1897. g. pirmās vispārējās tautas skaitīšanas ģimenes sākotnējās anketas, kurās

atspoguļots algoto pusaudžu vecums, darba dališana pēc dzimuma un vecuma, peļņā iešanas apvidus, etniskā faktora loma pusaudžu algošanā, mazākā mērā - darbam algojamo bērnu ģimeņu sociālais stāvoklis. No apsekotajām 13 tūkstoš ģimenēm 3,8 % ģimeņu (511 ģimenēs) bija algotu darbu strādājoši bērni (skaitīšanā minēti tikai tie pusaudži, kuriem algots darbs jau kļuvis par galveno iztikas avotu), no tiem 290 zēni un 221 meitene. Algoto pusaudžu vecums svārstās no 8 līdz 16 gadiem (par 16 gadiem vecāki pusaudži skaitījās jau pilnvērtīgi strādnieki). 8-9 gadus veci peļņā gājēji sastādīja 2,9 % no algotajiem bērniem un pusaudžiem, 10-11 gadus veci - 10 %, 12-13 gadus veci - 25,8 %, 14-15 gadus veci - 37,6 %, 16 gadus veci - 23,7 %. Tātad galvenokārt algoja 14-16 gadus vecus pusaudžus. Meitenes algoja nedaudz mazāk kā zēnus.

1897. g. skaitīšanas anketas ļauj noteikt algoto bērnu un pusaudžu etnisko piederību: 69,3 % no tiem bija latvieši, 19,6 % - baltkrievi, 8,6 % - krievi, 2,5 % - poļi. No apsekoto latviešu ģimeņu kopskaita (7993) ģimenes, kurās bija algotu darbu strādājoši bērni un pusaudži, sastādīja 4,3 %, no apsekoto baltkrievu ģimeņu kopskaita (2386) - 4,2 %, poļu (350) - 3,7 %, krievu (1957) - 2,3 %. Kaut arī atšķirības nav būtiskas, tomēr secināms, ka latviešu un baltkrievu ģimeņu bērni un pusaudži algotu darbu strādāja biežāk nekā krievu ģimeņu bērni.

Apmēram 80 % no algoto darbu strādājošiem bērniem un pusaudžiem pelnījās turpat Latgalē, bet apmēram 20 % devās peļņā uz citām guberņām. Pēdējie bija galvenokārt 14-16 g.v. zēni, kas kopā ar tēviem un vecākiem brāļiem strādāja namdarū, akmeņkaļu, celtniecības strādnieku u.c. artilos. Pusaudži uz vietas strādāja galvenokārt par ganiem (apmēram 60 %). Pārējie bija kurpnieku, kalēju, skroderu u.c. amatnieku mācekļi. Par daudziem pusaudžiem anketās atzīmēts vienkārši, ka tie ir lauksaimniecības darbu strād-

nieki. Jaunākās, 9-13 g.v. meitenes strādājušas galvenokārt par ganām, retāk - par auklēm. Vecākās meitenes anketās pierakstītas kā audeju vai šuvēju mācekles, mājkalpotājas u.c.

Zināma loma pusaudžu profesijas izvēlē bija etniskajam faktoram: peļņā uz citām guberņām devās galvenokārt krievu tautības pusaudži, bet latvieši, poļi un baltkrievi biežāk iesaistījās vietējos rūpelos. Algotu darbu strādājošo meiteņu vidū vismazāk minētas krievu tautības meitenes, kas, domājams, izekaldrojams ar vecticīgo krievu gimeņu noslēgtāku dzīves veidu. Latviešu meitenes samērā bieži minētas kā audeju, šuvēju mācekles, turklāt parasti tādās ģimenēs, kurās ar aušanu nodarbojušās arī vairākas pieaugušas sievietes. Polietes un baltkrievietes biežāk strādāja kā aukles vai pavāres; acimredzot tās kopā ar vecākiem dzīvoja muižās, kur virtuvēs veica palīgdarbus.

Algoti tika galvenokārt bērni un pusaudži no sīkzemnieku un bezzemnieku ģimenēm, 1897. g. skaitīšanas materiāli šo procesu raksturo tikai pašās vispārīgākajās kategorijās, proti, atzīmēts, ka algojamie nāk vai nu no zemes īpašnieku, vai bezzemnieku ģimenēm (66, % algoto pusaudžu nāca no bezzemnieku un 33,5 % - no zemes īpašnieku ģimenēm). Sīkākās ziņas šajā jomā sniegtas 1910. g. Vitebskā izdotajā grāmatā "Хозяйственное положение и проблемы сельского населения Витебской губернии", kas sagatavota, pamatojoties uz visas guberņas statistikas iestāžu un zemstu 20. gs. sākuma datiem.

Minētajā izdevumā sniegtas ziņas no kādām sociālām grupām komplektājas algotie pusaudži:

Sējumu platība bērnu vecāku saimniecībās (desetinās)	Algotie zēni (%)		Algotās meitenes (%)	
	līdz 13 g.v.	14-16 g.v.	līdz 13 g.v.	14-16 g.v.
Sējumu nav	4,0	3,1	6,4	7,4
Līdz 1	3,1	7,4	6,5	11,0
1-5	7,0	19,6	17,4	29,1
6-10	1,6	6,9	5,1	8,6
11-20	1,0	4,1	0,5	7,0
Vairāk nekā 20	-	1,6	-	7,1

Tabulas dati liecina, ka algotie pusaudži nāca galvenokārt no sīkzemnieku un bezzemnieku ģimenēm. Turīgo zemnieku ģimeņu pusaudži algotu darbu strādāja ievērojami retāk. No turīgām ģimenēm nākušu 14-16 g.v. algotu meiteņu skaita zināma palielināšanās salīdzinājumā ar gados jaunākiem zēniem un meitenēm izskaidrojama, domājams, ar to, ka daļa šo algoto meiteņu strādāja "tīru" un samērā labi atalgotu ietabeņu un aukļu darbu muižās vai arī kvalificētu darbu kā audējas un šuvējas laukos, lai tādējādi iekrātu līdzekļus pūra iegādei.

V.Kronis

DAŽI DATI PAR DZĪVOKĻU IEKĀRTOJUMU KRĀSLAVAS RAJONA EZERNIEKU CIEMĀ

Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora ekspedīcijā turpinējās materiālu vākšana par lauku iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojumu kolektīvajam pētījumam "Padomju Latvijas lauku iedzīvotāji un viņu kultūra mūsdienās". Darbs noritēja Krāslavas rajona Ezernieku ciema padomē; vienlaikus tika arī vākti materiāli par mūdienu dzīvokļu celtniecību laukos.

Pētamos objektus izvēlējāmies pēc mehāniskās atlases prin-

cips (plašāk skat. S.Cimermaņa pārskats par 1977. g. ekspedīciju). Iegūtie materiāli sniedz samērā pilnīgu ainu par padomju saimniecības "Ezernieki" centrālā ciematā daudzdzīvokļu un viengimenes mājās, kā arī vienētās dzīvojošo lauku iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojumu. Tā kā Krāslavas rajona iedzīvotāju etniskais sastāvs ir jaukts, iegūtie materiāli parāda kopīgās iezīmes un etniskās īpatnības tur dzīvojošo latviešu, krievu, baltkrievu un citu tautību iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojumā, kā arī šo tauta kultūrvēsturisko sakaru rezultātā aizgūtos atsevišķus dzīvokļa iekārtošanas elementus.

Pēc iegūšanas vietas materiāli dalāmi divās lielās grupās: 1) materiāli, kas savākti ārpus padomju saimniecības "Ezernieki" centrālā ciemata - viensētās; tālās dzīvojamās lauku iedzīvotāju skaita, it sevišķi vecāks pasūdzē ļaudis, kuru bērni dzīvo un strādā Krāslavā, Rēzeknē un citās pilsētās; 2) materiāli, kas savākti centrālajā ciematā un tā tuvumā esošajā tūristu bāzē. Katrā no šīm grupām izdalāmi vairāki dzīvokļu iekārtojuma varianti, galvenokārt atkarībā no dzīvokļa iemītnieku vecuma, izglītības, kā arī no dzīvokli esošo mēbeļu darināšanas laika.

Daļā viensētu saglabājies 19. gs. beigām un 20. gs. pirmajā pusē raksturīgais dzīvokļa iekārtojums, kuru pārstāv galvenokārt vietas lauku kokamatnieku darinātās mēbeles: skapji, gultas, soli, krēsli, kumodes, kā arī pūra lādes. Dažās mājās, kur dzīvo tikai vecāks pasūdzē cilvēki, dzīvokļa iekārtojums nav mainījies un papildinājies kopā 20. gs. sākumā. Tā, piemēram, 1904. g. dzimušai Vai vadu sādžas iedzīvotāja Sofija Borovika stāstīja: "Vieas mēbeles bija jau tajā laikā, kad es sāku atcerēties." Šādu dzīvokļu dekoratīvai nōformēšanai izmantotas pašausstas sienas segas un grīdceliņi. Šeit saglabājies arī tradīcijas ālais Latgales mājokļa iekārtojums: ar aizkaru atdalīta telpa gulēšanai, krievu tipe krāsns istabas stūrjs, t. s. goda kaks,

kurā vecākās un reizēm pat vidējās paaudzes ļaudis saglabājuši ar ziediem izrotātās svētbildes. No Baltkrievijas atbraukušo šīs paaudzes cilvēku dzīvokļos svētbildes rotātas ar dvieļiem, kas izrakstīti baltkrievu tautas mākslas motīviem. Šajās mājās daudz veco saimniecības priekšmetu, piemēram, stelles, dažādi čuguna vārāmie podi u.c.

Vienētās, kur dzīvo vidējās un jaunākās paaudzes cilvēki, ir daudz jaunu, 60. un 70. gados pirktu mēbeļu. Taču arī te vērojams visai liels vietējo kokamatnieku 20. gs. pirmajā pusē darināto mēbeļu Ipatsvars, daudz vēl ir vecāku pūra skapju, kumozu. Jaunākās paaudzes cilvēki cenšas savas istabas iekārtot ar mūsdienīgām mēbelēm, kamēr vecākās un vidējās paaudzes ļaudis vairāk samierinās ar agrākajos gados pirktajām un dzīvokļa iekārtojumu papildina tikai ar visnepieciešamākajiem iedzīves priekšmetiem. Vidējās un jaunākās paaudzes cilvēki dzīvokļos vērojama lielāka dažādība dekoratīvo elementu izmantošanā. Lai gan te saglabājušies arī 20. gs. pirmajā pusē pašdarinātie priekšmeti, taču liela nozīme ir veikalā vai sadzīves pakalpojumu kombinātā iegādātām dekoratīvajām gultas un sienas segām, pārklājiem, aizkeriem u.c. Šajās mājās latviešu, krievu, baltkrievu un poļu tautības iedzīvotāji kā dekoratīvos elementus nereti lieto Baltkrievijas PSR un Krievijas PFSR iegādātos paklājus, kuru raksti veidoti pēc krievu un baltkrievu tautas pasaku un teiku motīviem. Lauku iedzīvotāji dzīvokļa rotāšanai iecienījuši arī krievu vecmeistaru gleznu kopijas, ko darinājis kāds vietējs mākslinieks - noformētājs. Šeit, kur etniski jauktā vidē ir daudz jauktu laulību, vērojama spēcīga dažādu tautu kultūru mijiedarbība un tuvināšanās. Tāpat vērojama atsevišķu mēbeļu agrākās funkcijas izzušana. Tā, piemēram, tradicionālais Latgales atzveltnes sols, kas agrāk stāvēja goda kaktā, nereti pārvietojies no viesistabas uz virtuvi vai pat no-likts pagalmā pie mājas ieejas.

Viensētās dzīvojamo ēku labiekārtojuma pakāpe krietni zemāka nekā centrālā ciemata ēkās. Parasta parādība viensētās ir gāzes plītis, turpretī ūdensvads, kanalizācija un centrālā apkure ierīkota tikai nedaudzās mājās.

Centrālajā ciematā ir komunālās daudzdzīvokļu mājas, 60. un 70. gados būvētās viengimenes mājas un arī nedaudzas 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. pirmajā pusē uzceltas mājas. Bez tam uz ciematu no viensētām pārvests arī daudz koka māju. Tās apšūtas ar kļeģiem, to iekšējais plānojums pārveidots, šīs mājas telpu paplašināšanas nolūkā bieži vien vairs netiek ierīkotas t.s. krievu krāsniņi.

Padomju saimniecības "Ezernieki" centrālā ciemata mājās dzīvokļu iekārtojums ir mūsdienīgāks, lai gan arī ciematā dzīvo dažādu pasudžu ļaudis, tomēr, pārceļoties no viensētām uz ciematu, tie visi centušies iegādāties modernas mēbeles. Taču ciemata vecākās un vidējās pasudzes dzīvokļu iekārtojumā ir arī vecās mēbeles, kuras darinājuši vietējie kokamatnieki. Tie ir labi saklabājušies pūra škapji, kumodes, retāk - gultes. Šādas mēbeles galvenokārt ir tiem cilvēkiem, kuri savu dzīvojamo ēku no viensētas pārveduši uz centrālo ciematu. Jebkurā no vidējās un vecākās pasudzes ļaužu dzīvokļiem sastopama šujmašīna "Singer".

Ciemata iedzīvotāji modernas mēbeles iegādājas pārdomāti, saskaņojot mēbeļu un auduma krāsas u.tml., iegādājas arī mēbeļu garnitūras. Visbiežāk mēbeles pasūta sadzīves pakalpojumu kombināta pieņemšanas punktā, Ezerniekos, pārējie arī Dagdā, Rēzeknē, Krāslavā, atsevišķos gadījumos pat Baltkrievijas PSR pilsētās.

Ciemata iedzīvotāju dzīvokļos vērojams daudzveidīgs dekoratīvo rotājumu klāsts, kurā uzskatāmi atspoguļojas latviešu, krievu un baltkrievu tautu kultūru mijiedarbība, vērojami arī dažādi šo tautu materiālās un garīgās kultūras aizguvumi. Ezerniekos dzīvojošiem latviešiem tuvinieki nereti dzīvo Baltkrievijas PSR, Krievijas PPSR, bet

it sevišķi daudz - Ļeņingradā. Ciešo sakaru ietekmē daudzos "Ezernieku" centrālā ciemata dzīvokļos kā dekoratīvi elementi ienāk krievu un baltkrievu tautām raksturīgi priekšmeti. Savukārt krievu un baltkrievu dzīvokļos sastopamas rejonu sadzīves pakalpojumu kombinātos pirktas, pēc latviešu tautas mākslas motīviem darinātas segas un paklāji. Nereti dzīvokļus rotā vietējo iedzīvotāju no koku sasknām un īpatnējiem izaugumiem mākslinieciski gatavoti svečturi un citi dekoratīvi priekšmeti.

Padomju saimniecības "Ezernieki" centrālajā ciematā gan vidējās, gan arī jaunākās paaudzes cilvēku dzīvokļos redzamas gan no vecākiem mantotas, gan arī ciemata apkārtnē, citos rajonos vai kaimiņu republikās dzīvojošo pieredzīgo darinātas sienas un gultas segas, grīdceļi un sedziņas. Ezerniekos iebraukušie krievi un baltkrievi saglabā savus dzīvokļu rotājumu elementus, piemēram, gultas pārklāj ar palagiem, kam malās mežģīnes, istabas sienas rotā ar izrakstītiem divieļiem u.c.

1977. g. ekspedīcijā iegūtais materiāls par Ezernieku ciema iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojumu liecina, ka te vairāk nekā 1976. g. apsekotajos Vārnes un Slampes ciemos dzīvokļu iekārtošanā saglabājušās 19. gs. otrās un 20. gs. pirmās puses tradīcijas.

Ezernieku ciemā gan viensētās, gan arī padomju saimniecības centrālajā ciematā bagātīgi sastopami Latgales keramiķu darinātie māla trauki, it sevišķi vāzes. No citām padomju republikām kā suvenīri atvesti dažādi lietišķās mākslas priekšmeti, piemēram, māla un koka trauki, dekoratīvi šķīvji u.c.

Centrālā ciemata dzīvokļos vērojami citādi telpu izmantošanas principi nekā viensētās. Ciemata dzīvokļos goša vieta, t. s. goša kakte, pārvietojas no istabas stūra uz telpas vidu vai sienu. Izzūd svētbildes kā viesistabas elements; tās sastopamas tikai vievecākās paaudzes

cilvēku istabās. Ciematu vidējai un jaunākajai paaudzei viesistabas akcents ir sekcija, kur novietotas grāmatas, viesību un dekoratīvie trauki, dažādi suvenīri. Telpas centrā parasti novietots galds, stūri televizora vai radioaparāts.

Ekspedīcijas materiāls liecina, ka padomju saimniecības "Ezernieki" centrālajā ciematā iedzīvotāju dzīvokļa iekārtojums strauji tuvojas pilsetnieku dzīvokļu iekārtojumam. Viensētās šis process norit lēnāk.

V.Kronis

1977. G. EKSPEDĪCIJAS MATERIĀLI PAR KOKAMATNIECĪBU KURZEMES JŪRMALĀ

1977. g. ekspedīcijā, turpinot materiālu vākšanu par kokamatniecību Talsu rajonā, iegūtas jaunas ziņas par bij. Dundagas pagastā 19. gs. otrajā un 20. gs. pirmajā pusē strādājušajiem amatniekiem. Padziļinot pētījumus par jau agrāk apzinātām darbnīcām, tika apsekotas arī vairākas līdz šim nezināmas darbnīcas, kur amatnieki strādājuši 20. gs. pirmajā pusē. Iegūtie materiāli galvenokārt attiecas uz diviem hronoloģiskiem periodiem: 1) uz 19. gs. pēdējo ceturksni un 20. gs. sākumu (līdz 1914. g.); 2) uz laika posmu no 20. gs. 20. līdz 40. gadiem.

Galvenā uzmanība ekspedīcijas darbā tika pievērsta latviešu, igauņu un lībiešu kokamatnieku sociālekonomiskajam stāvoklim, darba organizācijai, darbarīkiem un izstrādājumiem, darinājumu realizācijas vietām u.c. ar kokamatniecības vēsturi saistītajiem jautājumiem. Vairāk nekā iepriekšajos gados iegūti materiāli par igauņu tautības kokamatnieku darbību Dundagas pagastā un īpaši Kurzemes jūrmalas zvejnieku ciemos. Ēdīgi apsekojot zvejnieku un zemnieku

mājas Sliteres rezervāta teritorijā, atradām samērā daudz kokamatnieku darbarīku un darinājumu, kuriem izdevās nokāpdrot kā darināšanas laiku, tā darinātāju. Tā, piemēram, iegūts daudz ziņu par 19. gs. otras puses un 20. gs. sākuma gultām, galdiem, skapjiem un citiem iedzīves priekšmetiem, kurus darinājuši gan Dundagas pagasta amatnieki, gan amatnieki citos pagastos un pat pilsētās. Pēdējo darinājumi Dundagā nokļuvuši kā pirkumi, dāvinājumi, līgavu pūra priekšmeti u. tml. Tā kā vairums teicēju dzimuši 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, viņu sniegtās ziņas par 19. gs. strādājošo kokamatnieku sociālekonomisko stāvokli, darba organizāciju, rīkiem un paņēmieniem parasti pamatojas uz vecāku stāstījumiem.

Plašākas ziņas iegūtas par buržuāziskās Latvijas perioda (1920.-1940. g.) kokamatniecību Dundagas jūrmalā. Šie materiāli sadalāmi trīs grupās: 1) materiāli, kas iegūti, apsekojot plašāka profila vai kādas specializācijas kokamatnieku darbnīcu, 2) ziņas, kas iegūtas no vecākās paaudzes lauku ļaudīm par sava pagasta kokamatniekiem, viņu darbu, izstrādājumiem, 3) kokamatniecības darbarīki un izstrādājumi, kas atrodas lauku sētās.

Kolkas ciema un Dundagas ciemata padomes teritorijā šajās gadā veikta trīs kokamatnieku (Arnolda Širmahera, Ernesta Faulbauma, Jāņa Upnera) darbnīcu pilna etnogrāfiska apstrāde: iegūtas ziņas par šo kokamatnieku sociālekonomisko stāvokli amata gaitu laikā, par arodprasmes apgūšanas un darba vietām, uzmērotas bijušās un esošās darbnīcas, uzzīmēti sētu situācijas plāni, uzzīmēti un fotografēti amatnieka mājās atrastie darbarīki. Šo darbnīcu īpašnieki bija profesionāli kokamatnieki, kuri 20. gs. 20.-30. gados dzīvoja pie saimniekiem un irēja telpas darbnīcai. Tie bija mācījušies pie plaša profila kokamatniekiem laukos vai Ventspilī (A. Širmahers) un pakāpeniski iegādājušies vai arī paši izgatavājuši nepieciešamos darbarī-

kus: šveles, švelesolu, kaltus, urbjus u.c. Nereti amatnieki, it sevišķi pēc apprecēšanās ar saimnieku meitām, vairāk pievērsās zemes darbiem (E.Paulbaums), amatniecības darbus turpinot strādāt pašu saimniecības un tuvāko kaimiņu vajadzībām.

Pilešu un lauku amatnieku stāvokli buržuāziskajā Latvijā ekonomisko krīžu gados raksturoja 1911. g. dzimušais A.Širmahers, kas strādāja Ventspilī galdniecībā: "Galdniecībā neko nevarēja nopelnīt, tāpēc kļuva bezdarbnieks. Vēlāk laukos ar 10 kg smagu āmuru skaldīju akmeņus priekš drupinātāja, raku grāvjus, strādāju krautuvē, līdz 1934. g. atnācu uz Dundagas pagastu un sāku strādāt Nevejā pie galdniekmeistara Liepiņa." Pēdējais bijis profesionāls kokamatnieks, kurš dzīvoja un strādāja irētās telpās.

Daudz vērtīgu ziņu par kokamatniekiem un viņu darbu sniedza arī kokamatnieki, kuru darbnīcu iekārta un darbarīki līdz mūsdienām nav saglabājušies. Tā, piemēram, Kolka dzīvojošais Kārlis Lektauers, kurš ar saviem darberīkiem ilgus gadus strādāja kā kolhoza galdnieks, sniedza interesantas ziņas par Dundagas pagastā dzīvojošajiem kokamatniekiem. To vairums bija plaša profila meistari, kuri veica dažādus galdniecības darbus, gatavoja rātus un ragevas, vasarā strādāja kā meistari dzīvojamā un saimniecības ēku būvē. K.Lektauers pastāstīja arī, kā darināti amatniecības darbarīki (kokamatnieki gatavoja šveļu korpusus, mērinstrumentus u.c., vajadzības gadījumā viņi pirka šveles), sniedza ziņas par izstrādājumu realizācijas formām un vietām (piemēram, par produkcijas pārdošanu Dundagas uzpircējiem), par konkurenci starp atsevišķiem amatniekiem. Viņš stāstīja: "Es uz tirgiem nebraucu, jo ebreju uzpircējs ražojumus paņēma neierobežotā daudzumā. Dažreiz gadījās, ka pie viena saimnieka nosūtrādāju pāris mēnešus, jo rātus, ragevas, zārkus u.c. gatavoju uz vietas..." Vairums Dundagas pagasta kokamatnieku strādāja vietējiem pasūtītājiem

savā darbībā, bet lielākus un ilgstošākus darbus veica pasūtītāja mājās. Saimniecībā nepieciešamie rati un raganas reizēm gatavoti arī bez pasūtījuma. Tos uzpircis Dundagā esošā saimniecības preču veikala īpašnieks.

Pēc ziņām, ko sniedza vecāks paaudzes lauku ļaudis, kuri vārojuši Dundagas pagasta amatnieku darbu, lietojuši viņu izgatavotos transportlīdzekļus, iedzīves priekšmetus (latviešu Augusts Celmera, Teodora Skujiņa, Arnolda Širmahera, igauņu Kārļa Ansona, Antons Parpusa u.c.), kokamatnieki dalāmi vairākās grupās: 1) profesionālie amatnieki bezzemieki, kuri dzīvoja Irētās telpās pie saimniekiem, 2) kokamatnieki, kuriem bija savas mājiņas uz t.s. amatnieku zemes; tās platība nepārsniedza 1-2 ha, 3) atsevišķi profesionāli kokamatnieki, kam Dundagas jūrmalā bija neliela saimniecība ar neauglīgu zemi. Tie, tāpat kā zvejnieki, varēja ierīkot tikai nelielu dārzu, bet pārējo zemi neizmantoja. Dundagas jūrmalā profesionālie kokamatnieki nereti gāja arī jūrā.

Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora pēdējo gadu ekspedīcijās tiek veikta arī lauku sētu etnogrāfiskā inventarizācija. Līdz ar to katru gadu papildinās etnogrāfiskais materiāls par lauku saimniecībā lietotajiem galdnieka un kalēja darbarīkiem sīku remontdarbu veikšanai, par dažādiem iedzīves priekšmetiem, transportlīdzekļiem u.c. 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. Lauku mājās nereti atrodami ēvelsoli, vairākas ēveles dēļu ēvelēšanai, gropēšanai, profilēšanai, kalti, galdnieka zāgi, vaseri un citi darbarīki. Severīki svarīgi ir iegūt ziņas par noteiktu meistaru darinātiem šķepjiem, gultām, galdiem, jo tādējādi būs iespējams noteikt katra kokamatnieka darinājumu pēc viņa izstrādājumiem raksturīgākajām formām un detaļām pat tādos gadījumos, kad objekta lietotāji nevar pateikt, kas lietas darinājis. Līdz ar to gūstam zināmu ieskatu par amatnieku darinājumu realizācijas vietām, par amatnieku centru ietekmi atsevišķ-

ku apvidu materiālās kultūras veidošanās, par amatnieku popularitāti.

Lauku kokamatniecības izpētē nozīmīgs ir jautājums par kokmateriālu sagatavošanu galdniecības un būvniecības darbiem 19. gs. otrajā un 20. gs. pirmajā pusē. Tāpēc etnogrāfu ekspedīcijās pievēršam uzmanību arī mehanizētās kokmateriālu sagatavošanas gaitai dažādos pagastos. 1977. g. ekspedīcijā ieguvām ziņas par Dundagas pagastā bijušo gateru Ipašniekiem un viņu darbu apkārtnējos zvejnieku ciemos. Te gaters parasti braucis no Dundagas un novietots vietā, kur ciema ļaudis bijuši siveduši balķus. 20. gs. sākumā Dundagas pagasta 40 turīgākie saimnieki izveidojuši t. s. Jākaba biedrību. Katrs saimnieks ieguldījis biedrībā zināmu naudas summu, pēc tam biedrības biedri uz nomaksu nopirkuši mehanizētos darbarīkus un papildus ienākumiem lauksaimniecībā guvuši vēl nelielus ienākumus, pret samaksu apstrādājot kokmateriālus apkārtnējiem zemniekiem. Par šo biedrību ziņas sniedza 1896. g. dzimušais Ansis Brūveris, kurš biedrībā strādāja par meistaru: "Saimnieki bija prātīgi, nopirka gateri, šķindelšveļi un kūlāju. Visvairāk viņi varēja pelnīt uz gatera. Es gāju pie gatera kā meistars..."

Ekspedīcijā iegūtās ziņas par Dundagas pagasta un jūrmalas kokamatniekiem, viņu sociālekonomisko atbilstību, darbarīkiem u. c. jautājumiem papildina iepriekšējos gadus saņemtās ziņas. Iegūtie materiāli, tos papildinot un konfrontējot ar arhīvos atrastajiem, palīdzēs skaidrot kokamatniecības attīstības, dažādu tautu materiālās kultūras mijiedarbības un citus jautājumus.

J. Kunnošs

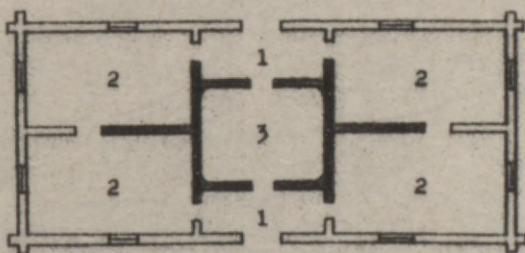
DAŽI ETNOGRĀFISKI OBJERTI RAISKUMA CIEMĀ

Turpinot Gaujas nacionālajā parkā esošo etnogrāfisko objektu apzināšanu, Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja zinātniskie līdzstrādnieki J. Kunnošs un S. Lūsis 1977. g. oktobrī izbrauca uz Cēsu rajonā Raiskuma ciema padomi (bijušo Lenču pagastu). Apzinātas tika 23 sētas, no kurām deviņas tika pierakstīti teicēju stāstījumi, izdarīta fotofiksācija, kā arī zīmētas sētu situāciju plānu un atsevišķu ēku plānu skices. Nelielajā teritorijā apsektās sētas dalāmas trīs grupās: 1) vecsaimniecības, kuru apbūve attīstījies 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā; 2) bij. Striķu muižas koksāģētavā nodarbināto strādnieku mājas, kas celtas 20. gs. sākumā, un 3) 20. gs. 20.-30. gadu jaunsaimniecības.

Mūeu uzmanību vairāk piesaistīja vecsaimniecības, kurās varēja konstatēt dažas senlaicīgas ēku plānojuma iezīmes. Zināmā mērā dzīvojamo ēku plānojumu ietekmējis tas, ka bieži vienā sētā saimniekojuši divi brāļi, kuriem katram piederēja sava ēkas puse (Kalnaklķī, Ķerkas, Enči). Dzīvojamajai mājai raksturīgs simetrisks plānojums (skat. 20. att.) ar divām ieejām - katru savā ēkas pusē, attiecīgi diviem priekšnamiem (1), divām istabām (2) katrā ēkas galā un t.s. "mello" vai "tumšo ķēķi" (3) vidū. Apkures sistēma autonoma abos ēkas galos, katrā ar savu dūmeni, kas pieslejas "mellajam ķēķim" (izņēmums 1883. g. celtajās Ķeitēs, kur labās puses dūmu kanāls bēniņos pieslēdzas kreisās puses dūmenim). Senes cilmes apsildīšanas paņēmiens saglabājies Ķerkās, kur "mellajā ķēķī" atrodas dzīvojamās istabas mūrišs kurtuvē. Jāpieņemina, ka telpu apsildīšanai vēl 20. gs. 20. gados izmērtots mazvērtīgs kurināmais - žagari.

19. gs. otrajā pusē dzīvojamās mājas celtas gulbūvē,

bieži vien no apbūvēti pietēstiem baļķiem, krusta pakšos. Jūmti divslīpju ar pusšļaupumiem galos (ķerkās trīsslīpju ar pusšļaupumu vienā galā), apjūmti salziem. Logi sešrāšu, parasti pa divi katrā fasādē. Namdurvis ēkas sānu sienas vidusdaļā.

20. attēls.

20. gs. sākumā celto dzīvojamo māju guļbūves ir gludajos pakšos un apšūtas ar horizontāli liktiem dēļiem. 20. gs. sākumā parādās arī koka stāvbūves. "Mello ķēķi" nomaina virtuve, vispirms dzīvojamā istaba ar plīti, vēlāk - īpaša telpa, bet nosaukums "ķēķis" saglabājas kā priekšnams apzīmējums (1905. g. celtajos Enčos). Maizes krāsns mutē Enčos atradās "ķēķis" - priekšnams, ņkai nereti izbūvēti bēniņi un kāpnes, kas ved no "ķēķa". Sastopami slēgti stikloti lieveņi - balkoni. Pretstatā senākajiem četrslīpju un divslīpju salmu jūmtiem ar pusšļaupumiem tagad ieviešas divslīpju jūmti, kam par se-gušu materiālu izmantotas skaidas.

Klētis parasti divtelpu, abas puses izmantotas galve-kārt labības un produktu glabāšanai. Raksturīgi galu sienu baļķu pagarinājums, kas veido vaļēju lieveni. Interesi iz-rasa Enču klētiņš: apaļkoku guļbūves sienām, cirtos krus-ta pakšos, uz akmens paviļām, ar puslokveida durvjailām.

Ķerkās bija vairākas klētis - bišu vai ābolu (nav saglabājusies), t. s. govju klētis lopbarībai ar gubeņiem galā. Vēlāk sastopamas arī klētis, kam pagrabs zem viena gala (Pūpolos, celti 20. gs. 20. gados). Tolaik drēbes klēti vairs nav glabātas.

Kūtis 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā lielākoties celtas no plēstiem laukakmeņiem. Kā savdabīgs elements izceļas baļļu guļbūves gubenis pie kūts gala sienas.

Stallis, gan mūra, gan koka, parasti būvēts kopā ar vāgūzi, vietumis zem viena jumta ar kūti (Enči), vietumis bloķēts leņķī ar to (koka guļbūve, Ķeņģi).

No visām rijām apsekotajās vecsaimniecībā daļēji saglabājusies tikai viena (Kalnciemos). Vecās riju vietas atrodas samērā netālu no dzīvojamām ēkām.

Vecsaimniecību apbūves plānojums brīva, pa perimetru, atbilstošs vietējiem apstākļiem, reljefam. Jāatzīmē palielais celtņu skaits, piemēram, Ķerkās kompakta teritorijā bijušas 11 atsevišķas ēkas: dzīvojamā māja, kūts, labības klētis, bišu vai ābolu klētis, lopbarības klētis, stallis ar vāgūzi, ēķūnis, gubenis, rijs, pagrabs un pirts.

Apsekotajā teritorijā atrodas arī bijusi Lenču pagasta skola, kas darbojās aptuveni simt gadus līdz pat 20. gs. 60. gadiem. Skolas ēku komplekss, kurā ietilpst arī klētis un kūts, pārstāv 19. gs. otrajai pusei raksturīgu apbūves un iekšējā plānojuma veidu, kam, mēsuprāt, ir liela kultūrvēsturiska nozīme. Tāpēc būtu ļoti vēlama skolas ēku kompleksu vai nu pārvest uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdažas muzeju sabiedrisko celtņu ekspozīcijas papildināšanai, vai arī saglabāt uz vietas, nekavējoties veicot nepieciešamos remonta un restaurācijas darbus.

Ievēribu pelna arī bijusi Pielekšu pārceltuve ("Pielekšu rāmis"), kur vēl daļēji saglabājusies nobrauktuve. Būtu lietderīgi "Pielekšu rāmi" kā kultūrvēsturisku objektu atjaunot

un saglabāt, tādējādi Gaujes nacionālajā parkā uzskatāmi parādīt vienu no senajiem satiksmes līdzekļiem.

M.Kuplais

KOKA ŪDENSVADU SISTĒMAS VIDZELES VIDIEKAS
ZEMNIEKU SAIMNIECĪBĀS 19. gs. BEIGĀS
UN 20. GS. SĀKUMĀ

1977. g. ekspedīciju sezonā Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja ekspozīcijas papildināšanai tika vāktas ziņas un lietiskie materiāli par ūdens piegādi zemnieku saimniecībās. Darba gaitā, pirmkārt, daļēji tika atrakte koka ūdensvade Vecpiebalgas Kalnavēveros un Drustu Žagatās un, otrkārt, apsektas saimniecības teritorijā starp Gaujas un Ogres augštecēm.

Kalnavēveros tika atsegti 8,5 m no 42 m garās ūdensvada koka cauruļu līnijas aka - kūts. Tās ieguldīšanas dziļums 1,09 m. Līnijai izmantoti garenvirzienā izurbti priedes baļķi 17-20 cm diametrā; atsegtajā posmā tā saglabājusies ļoti labi. Uzmērīto posmu garums 4,9 m un 2,8 m. Īsākais posms veido līnijas galu, kas ievadīts kūti zem pamatiem. Koka sūknis jeb "pumpis" atradies kūti 0,4 m no sienas un līnijā ielaists ar konusveida apakšējo daļu. Ātrokot ūdensvadu, viensikus tika izsmelta aka un no tās izcelta ūdeni iesūcošā daļa - akas stabs (h - 1,65 m, ārējais diametrs 0,24 m, izurbtā kanāla diametra 0,06 m) līdz ar zem tā vertikāli novietoto uzgali, kam sānā izveidots primitīvs filtrs, bet augšdaļā - šāds vārstulis. Līnijas kāpums (nīvelējot) - 1,28m, ūdens pacelšanas augstums - 4,68 m. Pēc uzmērošanas un kino-foto fiksācijas līnija sakārtota iepriekšējā stāvoklī.

Drustu Žagatās (netiek apsaimniekotas) izdarīti deviņi tranšējveida rakumi perpendikulāri eventuālajām līnijām

un to savienojumu vietām. Liniņu kopgarums 68 m, tās guldītas 0,7-0,8 m dziļumā, zem māla slāņa saglabājušās nevainojami, smiltis satrūdsējušas. Kā eksponāti iegūti vertikālais ūdens izteces stabs (no kūts) un divi savienojumi - T veida un ar vertikālo starpposmu.

Ziņas par koka sūkņiem un ūdensvada liniņām iegūtas vairāk nekā 50 saimniecībās. Ievērojot ūdens piegādes sistēmu dažādību, nepieciešams tās sagrupēt pēc konstrukcijas un funkcionālās nozīmes.

I. Pēc konstrukcijas ūdens piegādes sistēmas dalāmas šādi: 1) pašteces liniņas, 2) liniņas ar sūkni ūdens iegūšanas vietā, 3) liniņas ar sūkni ūdens patēriņa vietā.

II. Pēc funkcionālās nozīmes vienā saimniecībā liniņas dalās: 1) liniņas uz dzīvojamo māju vai uz kūti, 2) liniņas uz dzīvojamo māju un uz kūti: a) no vienā (kopēja) ūdens ieguves punkta, b) no diviem (atsevišķiem) ūdens ieguves punktiem. II₂ variants ietver arī konstruktīvos kritērijus.

Pašteces liniņas (I₁) fiksētas tikai četras un, šķiet, bijušas reti sastopamas, jo tām nepieciešams atbilstošs reljefs - avotam vai dziļim bija jāatrodas augstāk par ūdens patēriņa vietu. Liniņu garums visai ievērojams - Jaunpiebalgas Jaunķencos ap 100 m, Rocos ap 200 m; pirmajā gadījumā liniņa ierīkota uz dzīvojamo māju, otrajā - uz kūti.

Liniņas ar sūkni ūdens iegūšanas vietā (I₂), t.i., kad sūknis novietots tieši uz akas, konstatētas tikai trīs. Vecākais variants, domājams, būš bījis bez liniņas pievienojuma; Rankas Lejasjaunstrēbelēs no sūkņa nozarojas liniņa uz kūti.

Liniņas ar sūkni ūdens patēriņa vietā (I₃) - dzīvojamās mājas virtuvē vai lopu mītnē - ir dominējošās. Šāda sistēma sastāv no akas staba ar filtru un vārstuli, liniņas un pašas sūkņa (konstrukciju skat. grāmatā "Ūdens piegāde lauku saimniecībās", Jēlgavā, 1936.). Šajā variantā, salīdzinot

ar iepriekšējiem, iespējami ievērojami uzlabojumi, resp., ūdens sūkņšana caur virtuvi. Pēc vienkāršākā un, domājams, senākā šīs līnijas veida ūdeni uz kūti aizvadija pa tekneņm, kā tas darīts Jaunpiebalgas Vecgeistos, kur virtuves sienā 1 m augstumā izzāģēta 0,24 x 0,12 m liela atvere teknes ievadišanai un atbilstoša atvere kūti gandrīz grīdas līmenī. Drustu žagatās sūknis tāpat atradies virtuvē, bet ūdeni uz kūti un stelli aizvadija pa zemē ieraktām koka caurulēm.

Līnijas uz dzīvojamo māju (II₁), resp., virtuvi jeb "mello kēķi", uzskatāmas par principiāli senākajām, jo līdz pat 20. gs. 20. gadiem pastāvēja uzskats, ka lopiem vajadzīga silta dzira. Sūknis virtuvē ierīkots vai nu tieši pie dziras gatavojamā katla, vai arī ūdens izteces caurulei jeb rociņai pievienotas atbilstoša garuma teknes jeb siliņas. Līniju garums visai dažāds: Jaunpiebalgas Veccornaņos - 9 m, Taurenas Jaunjēružos - 25 m, Jaunpiebalgas Upkalns Aburpjos - 40 m.

Divas līnijas - uz dzīvojamo māju un uz kūti no vienas akas (II_{2,a}). Šajā variantā akā atrodas divi (teorētiski iespējami vairāki) vertikālie stabi un katrā ūdens patēriņa vietā savs sūknis. Līniju garums atkarīgs no akas novietojuma. Tā Rānkas Sprogos, kur aka atrodas pagalmā, resp., apbūves vidū, vada garums nepārsniedz 30 m, Jaunpiebalgas Lejasornaņos uz dzīvojamo māju - 40 m, uz kūti - 11 m, bet Vecpiebalgas Kalnavēveros, kur aka atrodas sāpus no apbūves - uz māju 61 m, uz kūti 42 m. Šeit, tāpat kā citās saimniecībās, piemēram, Veļķu Vecbeitēnos, otrā līnija ierīkota tikai 20. gs. 20. gadu beigās.

Nereti vienā saimniecībā sastopamas divas autonomas sistēmas (II_{2,b}) - viena uz māju, otra uz lopu mitni, jo vienas akas ūdens daudzums acīmredzot nav bijis pietiekams. Visizīgākais piemērs - Jaunpiebalgas Lejssurles, kur līnija uz dzīvojamo māju ir 5 m gara, bet kūts no dzīvojamās mājas

atrodas 15 m tālu. Taču šeit ierīkots vads no 70 m attāļās Gaujas senlejas ar apmēram 2 m kāpumu.

Tā kā apvidus paugurains, līniju kāpums nereti pāronieds 2 m. Tā Vecpiebalgas Kaupēnos tas ir ap 3 m, bet Jaunpiebalgas Upkalne Abrupjos - ap 5 m.

Ūdens piegāde sevišķi aktuāla bijusi lielākajās saimniecībās. Tā Jaunpiebalgas Ezerbricos, kur bija pāri par 20 liellopu, koka sūknis darbināts ar zirga dzītu iekārtu, kas analogiska tām, kuras lietotas līnu mīstāmajās iekārtās.

Ziņas par ūdensvadiem iegūtas arī bij. Lādurgas, Smiltēnes un Madlienas pagastā, tāpēc aktuāla ir ūdensvada sistēmu areāla noskaidrošana. Iespējams, ka līdz ar to daļēji mainīsies mūsu priekšstatī par darba organizāciju zemnieku saimniecībās.

Tādejādi konstatējams, ka Vidzemes vidienā ūdens piegādes sistēmas attīstījušās savdabīgāk nekā Kurzemē un Zemgalē, kur ūdeni no sūkņa uz patēriņa vietām aizvadīja pa vaļņiem teļņiem vai pa virszemes caurulēm (Jaunzems, 1943.). Par pilnīgākām atzīstamas Vidzemes sistēmas, jo tās saglabājas ievērojami ilgāk, netraucē pagalma apsaimniekošanu un praktiski neaizēst. Tomēr no noteiktiem secinājumiem par šī tautas tehnikas veida attīstības līmeni dažādos Latvijas novados pagaidām jāatturas, jo mūsu rīcībā nav precīzu un salīdzināmu datu.

Darba gaitā no dažādām saimniecībām savākti vairāki detaļu komplekti muzeja ekspozīcijas papildināšanai un nelielas pastāvīgas izstādes izveidošanai.

M. Kupelis

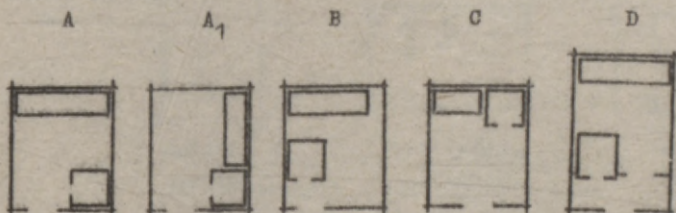
PAR PIRTS PLĀNOJUMU DAŽOS VIDZEMES APVIDOS

1977. g. ekspedīciju sezonā lauku materiāli par pirts plānojumu tika vākti trijos Vidzemes apvidos. Savāk-

tais materiāls grupēts pēc bijušajiem pagastiem (1) Bīriņi, Krimulda un Turaida, 2) Mārenēni un Smiltene, 3) Ape, Veclaicene, Beja, Mēlupe un Litene, jo tā lielākā daļa attiecas uz periodu pirms 1940. g. Ziemeļaustrumvidzemē ievērojama informācijas daļa iegūta ar anketēšanu, ko sabiedriskā kārtā veica Latvijas Eksperimentālās un klīniskās medicīnas zinātniskās pētniecības institūta uztura laboratorijas ekspedīcijas dalībnieki.

Kopumā iegūtas ziņas par 57 objektiem. Celtniecības materiālā, tehnikā, jumtu formā un segumā visos apvidos vērojama principiāla vienveidība - koks, guļbūves, divslīpe, skaidas. Tikai ar cirvi vien darinātus objektus, t.i., tādus, kas būvēti 18. gs. - 19. gs. sākumā, konstatēt neizdevās.

Vidzemes rietumdaļā sastopamas kā vientelpas (celtas 19. gs.), tā divtelpu (celtas 20. gs.) pirtis. Krāsns un lāvas novietojumā konstatēti sekojoši varianti (plāni shematizēti):

A	A ₁	B	C	D
Turaidas Lejas- beštēs	Krimuldas Eglītēs	Bīriņu Jaunmārs- gaiļos	Turaidas Lejas- sāģeros	Bīriņu Lapsās

Krāsns jeb krauliši ir laukakmeņu krāvuvi. Nereti sastopamas arī krāsns, kuru malas mūrētas no ķieģeļiem māla javā. Visā šai zonā pirtis zema vienspānes lāva, pie kam B plānojumam tā nav izveidota visas gala sienas garumā, bet starp sānsienu un lāvu atstāta 0,5-1,0 m plats

sprauga.

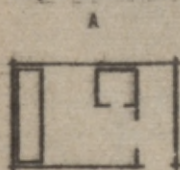
Par senākajiem un 19. gs. dominējošiem jāuzskata B un C varianti, jo tie fiksēti tikai vientelpas celtnēs, vai arī tādās, kam otrā telpa - priekšnams - ir piebūve.

Daļa no 20. gs. 20.-30. gados celtajām pirtīm, un galvenokārt mūsdienās celtās pirtis ir ar dūmeņiem, tās ir divtelpas un kurināmas no priekšnamsa:

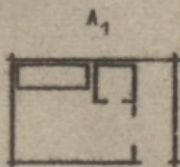

Birīņu
Purmaļos

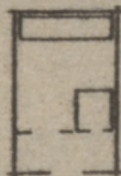
Mārsēnu un Smiltenes apkārtnē konstatētas tikai divtelpu celtnes:

Mārsēnu
Drieļos

Smiltenes
Bemberos

Mārsēnu
Bajāros

Mārsēnos A un D plānojumi sastopami vienādi bieži, bet Smiltenes apkaimē, šķiet, dominē A₁ variants. Tikai no akmeņiem vien krautas krāsnis nav konstatētas - tām raksturīgu malu mūrējums no ķieģeļiem. No konstruktīvajām īpatnībām jāatzīmē, ka Mārsēnos krāsns mals nereti izmūrēta zem ārējās sienas tā, ka uz tās balstās šīs sienas augšējie baļķi. D variantā plānojuma ieviešanās attiecināma uz laika posmu, ne agrāku par 20. gs. pirmo desmitgadi.

Lielāka vienveidība celtņu plānojumā vērojama apvidū no Vecslaicenes līdz Litenei. Beidz konstatēta tikai plānojuma

A variants. Veclaicēnē, Trapenē un Alaviņi retumis fiksēti arī D plānojuma objekti. Tie celti ne agrāk par 20. gs. 20.-30. gadiem. Ja Mārupē fiksēts tikai viens A₁ plānojuma objekts (celts 1916. g.), tad Litenes apkārtnē A un A₁ varianti konstatēti apmēram vienādi bieži. Pirts ar dūmeņiem konstatētas Apē (vecākās celtas 20. gs. sākumā), Bejs un Litēnē, kur tās parādījušās tikai 20.-30. gados. Viss tās ir divtelpas un pēc lāvas novietojumu atbilst gan A, gan arī A₁ variantiem.

Vidzemes pirts plānojuma attīstībā un teritoriālajā izplatībā vērojamas tik zīmīgas lokālas īpatnības, ka iespējams izdalīt divus pirts plānojuma pamattipus, kurus nosacīti varētu nosaukt par Rietumvidzemes un Austrumvidzemes tipiem. Pirmā plānojuma tipa senākajiem objektiem krāsns kurtuve vērstā pret pirts ieeju, otrā - atrodas līdzās durvīm un vērstā pret sānu sienu. Tālākajā attīstības gaitā pirmajam tipam ir bijis starpposms (D variants), bet otrais attīstījies lecienvēdā, un arī pirts ar dūmeņiem kurtuve palikusi iepriekšējā vietā.

M. Ligere

SENO KĀZU TRADĪCIJU ELEMENTU APGUVES
UN PĀRMANTOŠANAS IESPĒJAS MŪSDIENU
KĀZU CEREMONIJĀ

Pētot jauno, mūsdienu ģimenes svētku izveidi un norisi, aktuāla kļūst problēma par seno tradīciju elementu saglabāšanas, pārmantošanas iespējām un to radošu iekausēšanu jaunajā ceremonijā. Kāzas ģimenes svētku kompleksā ieņem centrālo vietu - kā jau primārais priekšnosacījums jaunas ģimenes izveidošanā. Referātā lietojam divus uz atšķirīgiem laika posmiem attiecināmus terminus. Jēdziens "mūsdienu jaunās kāzas" nosacīti ietvers laika posmu, sākot ar 20. gs. 50. gadu vidu. Šis posms kāzas raksturojam

ar ekspedīciju (tai skaitā arī personisko) vākumu, kas hronoloģiski attiecināms galvenokārt uz 60.-70. gadiem. Termins "senās kāzas" laika ziņā grūti norobežojams, nosacīti tas apzīmē rituālu, kas veidojies vairāku gadsimtu laikā un sastāv no reģionāli atšķirīgiem elementiem.

Seno kāzu rituāls aptver plašu un sarežģītu poētiski etnogrāfisko elementu kopumu ar izteikti polifunkcionālu raksturu. Kāzu ieražās savijas sociālās, tiesiskās, sadzīves, ētiskās un estētiskās normas, kuru funkcionēšana un iekšējie attīstības ritmi nesakrīt. Būtiskas izmaiņas sabiedrībā dzīvē un sadzīvē laikā gaitā daudz ko maina, tās pārveido ne tikai ģimenes izveides principus, bet arī pašu kāzu struktūru un funkcijas. Izzūd viena no seno kāzu pamatfunkcijām - magiskā funkcija.

Salīdzinot seno un mūsdienu kāzu norises, rodas dašas pārdomas par seno kāzu elementu izmantošanas iespējām mūsdienu kāzu svinībās ģimenē. Jebkurš senais rituāls, ceremonija veidojās it kā no diviem pamatkomponentiem - no darbības (magiskās izdarības, dejas, rotaļas, rituāļdejas u.c.) un vārda (dziesmas, runas). Ieražu aprakstos nav fikšētas t.s. galdā runas; kāzas tika izdziedātas, nodejotas, tātad dinamiskas, kaut arī frazeoloģijā saglabājies teiciens "kāzas dzert" (Dzērsim kāzas trīs dieniņas, Lai damcoja panāksnieki). Pēc mūsdienu kāzu aprakstiem secināms, ka norišu elementu proporcionālās attiecības strauji izmainās par labu runātam (un arī rakstītam), bet ne dziedātam vārdam. Zūd kāzu dinamika, tās kļūst mazkustīgas, inertas un smagas. Izplatītas divsējāda veida pārvērtības - daudz garu galdā runu un kā sekas - runātā vārda nozīmes mezināšanās, sarūk dziesmu repertuārs - tautas dziesmas dzied maz (domāju, ne jau nezināšanas dēļ, bet galvenokārt modes dziesmu ietekmes rezultātā; tām savukārt vārdus neprot; izlīdzēšanās ar t.s. dziesmu lapiņām atotāj visai nožēlojamu iespaidu).

Tādējādi noākam pie svarīga kāzu svinību organizācijas

jautājuma, resp., pie vedēju funkcijām un vadošās lomas kāzu ceremonijas norisē. Termins "vedēji" (vedējmāte, vedējtevs) mūsu dienās ieguvis atšķirīgu jēgu un funkcijas, nekā tas ir senajās vedībās, kur vedēji pārstāvēja ligavaiņa intereses. Mūsdienu kāzu norisē vedēji ir kāzu svinību vadītāji, tie aizstāv jaundibinātās ģimenes intereses. Vedēju funkcijas laika gaitā sazarojas un pieaug. Vedēju uzdevums kļūst ne tikai par sabiedrībā autoritatīvu un cienījamu personu goda amatu, bet arī par darbietilpīgu, atbildīgu pienākumu kopu, kas no vedējiem prasa ne tikai lielu darbu, bet dažkārt arī liekus materiālos izdevumus. Šāda aplami izprasta vedēju funkcija būtu apkarojama.

Labi organizētas kāzu svinības nebūt neprasa, lai vedējtevs un vedējmāte visu paveiktu un norunātu paši; te vajadzētu plānveidīgi izdomēt svinību norisi un pienākumus sadalīt. Jo raitāka, dabiskāka ir svinību gaita, jo vairāk tā liecina par pārdomātu un mērķtiecīgi veiktu vedēju darbu. Diskutējams ir jautājums par mūsdienu kāzu māksliniecisko repertuāru. Ekspedīciju pieraksti un persciskie vērojumi liecina, ka katrās daudzmaz organizētās kāzu svinības neiztrūkstošs komponents ir humoristiskais "vienreizējais izdevums" jautrības veicināšanai "Laulību Vēstnesis" vai "Kāzu Balas". "Izdevuma" sākotnējais teksts laika gaitā tiktāl nodeldēts un šablonizēts, ka ekspedīciju pierakstos nav konstatējamas būtiskas atšķirības tā saturā ne dažādu novadu, ne arī dažādu sociālo slāņu un profesiju vidū. Bieži vien variējas tikai jaunleulāto vārdi, notikums vieta, laiks. Ja izdevuma autori (parasti vedējparis) nav apveltīti ar nepieciešamo humorista talantu, varbūt labāk derētu no šī posākuma atteikties.

Pārrunājams un pārēkatāms būtu dziesmu repertuārs, kā arī tā izpildes iespējas. Tas pats sakāms par rotaļām, dejām, dažādām atjautības spēlēm, kuru iepludinājums kāzu svinības darītu dinamiskāks, ļautu apvienot vecuma, pro-

fesijas un izglītības ziņā dažādus kāzu viesus. Mūsu tehnikas gadsimtā derētu par palīg līdzekļiem izmantot magnetofona ierakstus, diapozitīvu demonstrējumus.

Pārdomas izraisa profesionālās dzejas izmantojums svinību organizācijā. Liekas, ka nevajadzētu tik daudz bazēties uz dzejas citātu skandēšanu vietā un nevietā. Tas degradē dzeju kā mākslas darbu. Ja dzejoli izvēlāmies, tad tas būtu izpildāms viss, atbilstošā profesionālā līmenī, svinīgā situācijā.

Tās ir tikai dažas subjektīvas pārdomas un iespējamie risinājuma varianti, lai mūsdienu kāzu svinības būtu bagātas ne tikai materiālā plāksnē, bet gan ar pārdzīvojamu un iespaidu spilgtumu.

V.Podnieks

KULTŪRAS DARBINIEKU VEIKUMA GODINĀŠANA KĀ PADOMJU TRADĪCIJA

Padomju kultūra ir kvalitatīvi jauna parādība visas cilvēces attīstības vēsturē. Taču tā nerādās tukšā vietā. V.I. Ļeņins īpaši pasvītvoja, ka "marksisms ... apguva un pārstrādāja visu, kas bija vērtīgā vairāk nekā divtūkstoš gadu ilgajā cilvēku domas un kultūras attīstībā. Tikai tālāku darbu uz šī pamata un šai pašā virzienā, darbu, ko apgāro praktiska pieredze, kuru devusi proletariāta diktatūra kā viņa pēdējā cīņa pret katru ekspluatāciju, var atzīt par īstas proletariāta kultūras attīstību" (Ļ e ņ i n s V. I. Par proletārisko kultūru. - Raksti, 31. sēj., 275. lpp.

Padomju varas gados Latvijas PSR kultūra, saglabājot tautas kultūras vērtīgo mantojumu, bagātinoties ar brālīgo republiku un visas pasaules tautu progresīvo pieredzi un kultūru, sasniegusi vēl nepieredzētu uzplaukumu.

Kultūras mantojums mūsu republikā kļuvis par visas tautas ieguvumu kā kultūras revolūcijas loģiskais un praktiskais rezultāts. Republikas kultūras dzīvī radušās un joprojām rodas jaunas, vērtīgas tradīcijas, kuras aktīvi popularizē, godina un saglabā tautas atmiņā izcilākos kultūras darbiniekus un viņu veikumu, tādējādi parādot cieņu šo cilvēku darbībai mūsu sēmes pagātnes, tagadnes un nākotnes veidošanā. Reizē ar to mēs pārņemam viņu iesāktā darba stafeti un turpinām to jaunā kvalitātē pa civilizācijas progress ceļu. Būtiski mainījies daudz agrāk pazīstamu tradīciju saturs.

Visās šajās tradīcijās izdalāmas vismaz divas funkcijas: 1) vēsturiski izziņošā, 2) jaunā cilvēka audzināšana un veidošana. Abu funkciju darbība dažādās tradīcijās īstenojas dažādās savstarpējās attiecībās, taču praksē tās nevar atdalīt vienu no otras, jo to iedarbība ir vienlaicīga. Atdalīt iespējams tikai nosacīti. Šai rakatā mēģinājam to izdalīt uz memoriālo muzeju un dažu citu piemēru fona.

Vēsturiski izziņošā funkcija praksē īstenojas kā informācijas plūsmā par noteikta laika meta sabiedrības dzīvi. Muzeju ekspozīcija apmeklētājiem uzskatāmi atspoguļo attiecīgo laikmetu un tā savdabības, reakcionāros un progresīvos centienus. Šīs zināšanas tiek pasniegtas ne tikai abstrakti loģiskajā, bet arī psiholoģiski emocionālajā formā, kas kopumā apmeklētāja apziņā palīdz izveidot vizuāli priekšmetisku attiecīgā laikmeta ainu. Memoriālajos muzejos šis process realizējas nevis abstraktu piemēru vai notikumu attēlošanā, bet gan caur konkrētu vēsturisku personību un tautas varoņu dzīvi ikdienišķu un arī heroisma caurstrāvotu darbību.

Uz vēsturiski izziņošās funkcijas bāzes īstenojas jaunā cilvēka audzināšanas un veidošanas process, kurā īpašu spēku un nozīmi iegūst personiska piemēra emocionālā un loģiskā iedarbība. Tāpēc memoriālajiem muzejiem ir izcila

nozīmē kultūras darbā, jo indivīds, kas labi pazīst savas tautas pagātni un tagadni un orientējas sava laikmeta svarīgākajos notikumos, var daudz vieglāk un ātrāk pieņemt pareizu lēmumu par savu darbību nākotnē. Šajā sakarā īpašu jēgu iegūst padomju diplomāta un militārā darbinieka A. Ignatjeva vārdi: "Lai zinātu tagadējo, jāzina bijušais, bet, lai ticētu nākotnei, jāzina esošais." Tieši tāda pagātnes un sava laikmeta dziļa izpratne palīdzēja latviešu tautas slavenajam dēlem J. Vācietim no cariskās Krievijas pulkveža kļūt par Krievijas Padomju republikas bruņoto spēku pirmo virspavēlnieku. Tāpēc J. Vācieša memoriālās mājas - muzeja nozīmi jaunā cilvēka audzināšanā diez vai var novērtēt par augstu. Līdzīgi iedarbojas jebkura cita memoriālā muzeja apmeklēšana.

Memoriālo muzeju un istabu izveidošana ir gandrīz pilnīgi jauna tradīcija Latvijas PSR kultūras dzīvē, jo šo muzeju absolūtais vairums izveidots pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā. Ikviens muzejs, un memoriālie muzeji it īpaši, ir viena no spilgtākajām formām, kādā Istenotāies mūsdienu darbaļaužu saikne ar tautas pagātni un nākotni. Buržuāziskās Latvijas gados bija tikai divi memoriālie muzeji: brāļu Kaudziņu memoriālā māja muzejs Vecpiebalgas "Kalna Kaibēnos", ko vēl savas dzīves laikā izveidoja pats Kaudziņš Matīss, un 1929. g. 9. septembrī Skolotāju Savienības J. Raiņa bijušajā īpašumā - Durbes pilī pie Tukuma-Atklātā Rainim un Aspazijai veltītā trīs istabu ekspozīcijai.

Memoriālie muzeji strauji sāka veidoties 20. gs. 50. gados un tiek dibināti arī mūsdienās. Pēc Latvijas PSR Kultūras ministrijas datiem, republikā 1977. g. 1. janvārī bija 403 memoriālās mājas, 37 memoriālie muzeji un istabas. No šiem muzejiem 10 atradās pilsētās un 27 laukos. Gandrīz katram šim muzejam ir izveidojušās savas īpatnējās darba formas. Daudzi memoriālie muzeji un mājas atrodas glezniecības Latvijas lauku apvidos un vēl papildus izveidoti par vēsturiski etnogrāfiskiem un mākslinieciskiem an-

sambļiem. Attiecīgā kultūras darbinieka nozīmīgākās dzīves un darbības vietas organiski saskaņotas ar viņa radītajiem, literārajiem un mākslinieciskajiem tēliem. Tā, piemēram, pie A. Brigaderes memoriālā muzeja "Sprīdiši" (Dobeles raj. Tērvetes c.p.) pieder plašs dārzs, unikāls dendroloģiskais parks un Tērvetes upes senleja. Parkā organiski iekļaujas mākslinieka K. Kugras veidotās rakstniecības radīto pasaku tēlu - Sprīdiša, milža Lutauša u.c. koka figūras. Par savdabīgu ansambli nākotnē solās izveidoties Latvijas PSR Tautas rakstnieka A. Upīša memoriālā muzeja filiāle Skrīveros.

Kā interesantu jaunu niānsi kultūras darbinieku piemiņas saglabāšanas tradīcijās var minēt Kuldīgas novadpētniecības un mākslas muzeja filiāles „Saulēkalni” jauno ekspozīciju "Kuldīgas novada kultūras darbinieki", kas atvērta kopš 1977. g. 2. maija un kurā atspoguļota 59 novadnieku dzīve un darbība.

Vieš pasaulē un arī mūsu republikā vēsturiski visvecākā un izplatītākā ievērojama kultūras darbinieku piemiņas saglabāšanas tradīcija ir ielu un laukumu nosaukšana viņu (Raiņa, V. Lāča, Kr. Barona, A. Upīša, J. Jaunsudrabiņa u.c.) vārdā.

Kā cita tradīcija minama dažādu kultūras darbinieku stipendiju nodibināšana. P. Stučkas Latvijas Valsts universitātē ik gadus piešķir A. Upīša un P. Stučkas personālās stipendijas, Rīgas Politehniskajā institūtā nodibināta padomju ražotāju būves pioniera Fridriha Candra stipendija. Tradīcijas audzinošā nozīme jaunā cilvēka veidošanas procesā nav noliedzama.

Par skaistu tradīciju republikas kultūras dzīvē izveidojusies literāro prēmiju piešķiršana (Cēsu raj. E. Veidenbauma kolhoza 1968. g. Latvijas PSR nodibinātā pirmā - E. Veidenbauma - literārā prēmija, Ogres raj. kolhoza "Lāčplis" 1977. g. nodibinātā A. Pumpura prēmija un zvejnieku kolhoza "9. Maijs" 1977. g. nodibinātā Latvijas PSR Tautas rakstnieka V. Lāča literārā prēmija). Jaatzīmē, ka tieši kolhoznieki ir šīs skaistās republikas kultūras dzīves tradīcijas

iniciatori, jo leuku kultūras dzīvē grāmatā ir svarīgāka loma nekā daudzveidīgākajā pilsētu kultūras dzīvē.

Sevišķi iecienīta kļuvusi tradīcija nosaukt kāda kultūras darbinieka vārdā mācību vai kultūras darba iestādes un māksliniecisko kolektīvus, jo starp šiem kolektīviem vai to profilu un attiecīgajiem kultūras dzīves pārstāvjiem bieži vien ir bijusi visciešākā sakarība.

Pazīstama arī tradīcija, kad kāda kultūras darbinieka vārdā nosauc rūpniecības uzņēmumus, saimniecības, kugus u. tml., it īpaši, ja uzņēmumi atrodas pilsētā vai spdzīvotajā vietā, kur dzimis vai darbojies attiecīgais kultūras darbinieks.

Daudzveidīgajām kultūras darbinieku piemīņas saglabāšanas pasākumu formām, neskatoties uz šo formu dažādo efektivitāti, ir ļoti liela nozīme kultūras mantojuma saglabāšanā un popularizēšanā, kā arī vietu sabiedrības slāņu garīgās kultūras pilnveidošanā.

I. Priedīte

JAUNI MŪZIKAS INSTRUMENTI LATVIJAS ETNOGRĀFISKAJĀ BRĪVDABAS MUZEJĀ

1976. g. Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja izstāžu zālē bija aplūkojama dažādu gadsimtu labāko tautas meistaruru darināto mūzikas instrumentu kolekcija no republikas muzeju fondiem. Izstādes veidošanas gaitā izrādījās, ka mūsu zināšanas par atsevišķiem instrumentiem un to izplatību ir visai nepilnīgas. Tāpēc 1977. g. vasarā Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs organizēja tautas mūzikas instrumentu vākšanas darbu. Tā rezultātā muzeja mūzikas instrumentu kolekcija tika papildināta ar jauniem eksponātiem. Iegūtas kokles no Alsungas un Vidzemes, vijole un citārs no Rīgas rajona. Taču nozīmīgākais papildinājums iegūts Valkas rajonā. Mūzikas instrumentu saimei

plevienotas 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Smiltenes un Vijciema pagastos darinātās cītaras.

Latviešu senie tautas mūzikas instrumenti (kokles, stabules, somu dūdas) no tautas muzikālās prakses sāka izzust jau 19. gs. vidū. To vietā ieviesās profesionālās mūzikas instrumenti. Sadzīves muzikālos uzdevumus dažādajos gados - kāzās, bērēs u.c. - veica lauku kapelas, nelieli lauku muzikantu ansambļi ar pāris vijolēm, kontrabasu, čellu un kādu pušamo instrumentu - visbiežāk klarneti. Spēlētāji bija apkārtnes iedzīvotāji, kas instrumentu spēles māku parasti bija apguvuši pašmācības ceļā.

Vēsturiski izveidojušies kultūras sakari noteica, ka latviešu sadzīves mūziku jūtami ietekmēja arī Rietumeiropas tautas instrumentālās mūzikas tradīcijas, konkrēti - vācu cītaras spēle.

Spriežot pēc pašlaik mūsu rīcībā esošā materiāla, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Smiltenes apkārtnē cītaras bijušas ļoti iemīļotas un izplatītas. Tās izmantotas galvenokārt lauku kapelās kopā ar vijolēm, čellu un kādu pušamo instrumentu.

Minētajā laika posmā, pēc pašreizējiem datiem, Cirgaļu, Smiltenes un Vijciema pagastā darbojušies seši cītarbūves meistari. Gandrīz visi tie bijuši vietējie kokamatnieki un labi dažādu mūzikas instrumentu spēles pratēji. Jāatzīmē, ka mums zināmie meistari amatu mantojuši no tēva vai mācītāju dēļ pie apkārtnes kokamatnieka. Mūzikas instrumentu spēles māku viņi visbiežāk apguvuši pašmācības ceļā vai arī pie kāda vietējā lietpratēja. Ņemot par paraugu no Rietumeiropas ienākušās cītaras, Smiltenes apkārtnes meistari bija izveidojuši savdabīgas, t. s. bezmanuāļu cītaras, kā arī cītarveida kokles. Skanīguma un skaņu apjoma ziņā tās nereti pārspēja Rietumeiropas fabrikās ražotās cītaras. Šos instrumentus meistari darināja galvenokārt mājas muzicēšanas un vietējo kapelu vajadzībām. Taču nereti tiem vajadzējis izpildīt arī kaimiņu pagasta mūziķu pasūtījumus.

Darba gaitā iegūtas ziņas par citaru būves meistariem Pāvilu Antmani (Litenes pag.) un Aleksandru Lezdiņu (Cirgaļu pag.), par lauku kapelām augstāk minētajos pagastos, to repertuāru un nozīmi lauku sadzīvē. Kapelas bez sadzīves dziebmām un zīpēm atkapaļa arī samērā daudz latviešu tautas deju un rotaļu melodiju. Lauku kapelu repertuārā bieži sastopamas arī citu tautu (vācu, krievu, poļu, čehu, franču u.c.) melodijas.

Ipaši jāatzīmē Smiltene c.p. Ķiguloš dzīvojošā kokamatnieka Aleksandra Lezdiņa (dz. 1905. g. Cirgaļu pag.) darinātās cītaras un kokles, kurām teicams tembrālais skaņējums un glīta ārējā apdare. A. Lezdiņš arī šodien darina cītaras, cenšoties tās pilnveidot. Muzejs ieguvis viņa 1921. g. darināto ruļļveida 12 toņkārtu (dāru) cītaru. Teicamā apdare un rotājums (iegriezta zvaigznīte) instrumentam piešķir arī lietīšās mākslas darinājuma vērtību. Šāda veida cītara, pēc mūsu ziņām, nav sastopama nevienā no republikas muzejiem. No Vijciema atvestā taisnustūrveida 6 toņkārtu cītara, kam īpaši labs tembrālais skaņējums, uzskatāma par pašreiz izplatītāko šī instrumenta veidu Smiltene apkārtnē.

Muzeja zinātniskais arhīvs papildināts ar cītaru, kokļu, harmoniku, vijoliņu aprakstiem, fotoattēliem un uzmērījumiem. Magnetofona lentē ierakstītas atsevišķu instrumentu un lauku kapelas skaņas.

R. Puciņš

VĒJDZIRNAVU GALVAS GULTĶI

Latvijas teritorijā vēl saglabājušās dažas Hollandes tipa vējdzirnavas (VDZ). To masīvais korpuss ir nekustīgs, bet pret vēju tiek pagriezta dzirnavu galva kopā ar tajā nostiprinātajiem spārniem.

VDZ galvas diametra parasti nedaudz pārsniedz 5 m, un tās svars kopā ar spārnēm ir krietni lielāka par 10 tonnām, VDZ galvai ir jāiztur vēja spiediens, tai jābūt grozāmai un tā nostiprinātai, lai vējš to nenopūstu no korpusa.

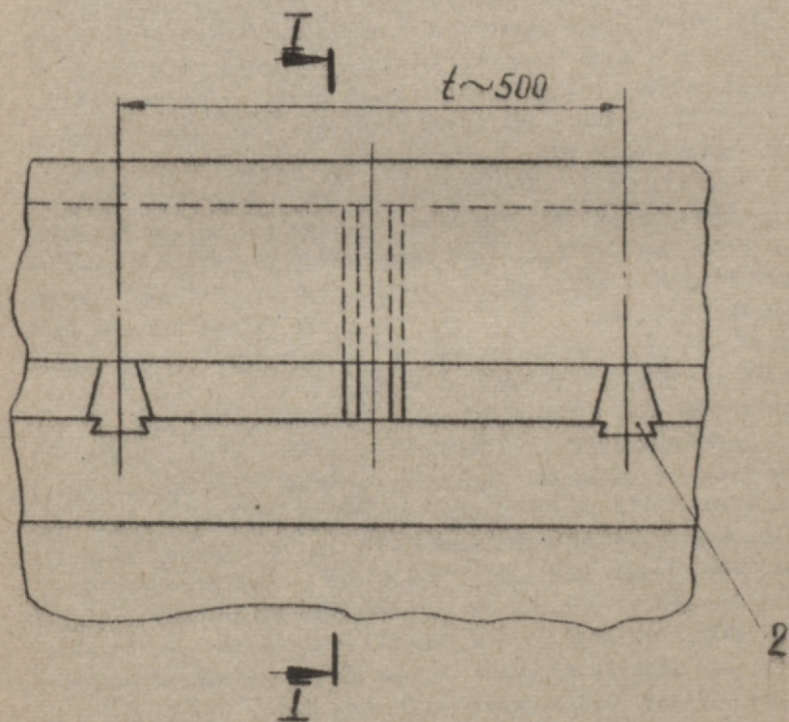
Visu šo uzdevumu veikšanai kalpo vējdzirnavu galvas gultnis (VDZGG). Šis gultnis latviešu etnogrāfiskajā literatūrā līdz šim nav apskatīts. Tādēļ referāts izstrādāts, pamatojoties vienīgi uz personiski savāktajiem materiāliem, kuri iegūti, apsekojot divdesmit VDZ. Darba gaitā konstatēti seši VDZGG pametvarianti.

Vecākais VDZGG variants - A - (skat. 21. att.) tika konstatēts deviņās VDZ. Šīs konstrukcijas VDZ galvas apakšējā daļa jeb vainags 1 slid pa trapecveida klucišiem 2, kas ar bezdelīgastes savienojumu nostiprināti dzirnavu korpusa 3 augšējā gredzenā 4. Bet, lai VDZ galva nenoslīdētu no dzirnavu korpusa, galvas vainagu no ārpuses apjož gredzens 5, kurā tāpat ar bezdelīgastes savienojumu vertikāli iestiprināti tādi paši (nedaudz mazāki) trapecveida kluciši 6.

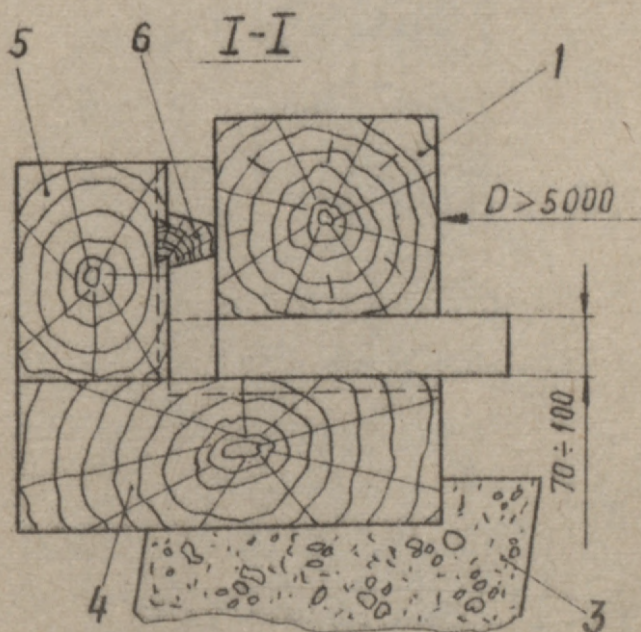
Šādas konstrukcijas VDZGG bija lieli trūkumi. Trapecveida klucišus vajadzēja izgatavot no ļoti cieta koka, cietai un gludai bija jābūt vainaga apakšējai un ārējai virsmai. Bija nepieciešams daudz ziežvielu, un, galvenais, bija ļoti grūti grozīt VDZ galvu. Tāpēc arī piecās apsekotajās VDZ šis VDZGG variants tiecis nomainīts ar jaunāku variantu, bet daļai VDZ trapecveida klucišu mugurās ievietoti kvadrātveida tērauda stieniņi un zem galvas vainaga nostiprināts plakans dzelzs gredzens (E variants).

Jau 19. gs. otrajā pusē bija pazīstams cits VDZGG variants -- B (skat. 22. att.). Tas konstatēts astoņās Vidzemes VDZ. B variantā VDZ galvas vainagā 1 un dzirnavu korpusa 2 augšējā gredzenā 3 ar skrūvēm 4 nostiprinātas tērauda siltītes 5. Starp siltītēm apmēram 0,4 m attālumā cita no citas pa visu aploci atrodas lodītes 6. Šīs lodītes ripo starp siltītēm, un līdz ar to VDZ galvu var vieg-

A VARIANTS

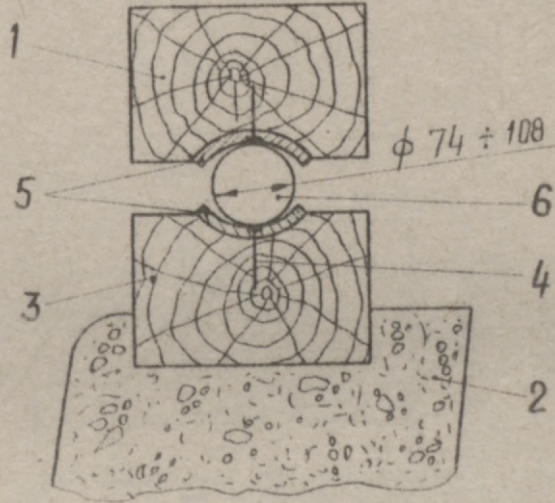

21. attēls.

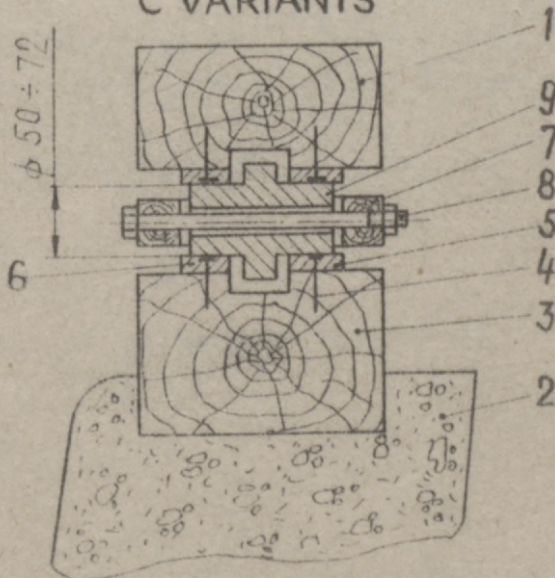

21. attēls (turpinašjums).

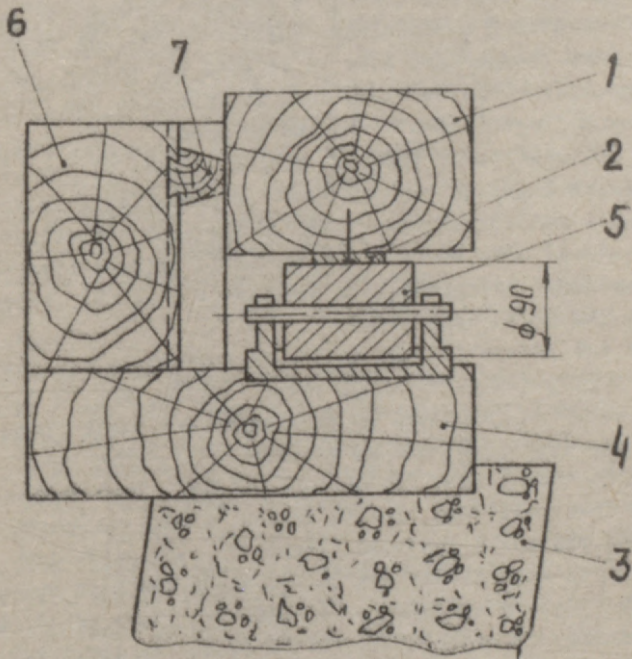
B VARIANTS

C VARIANTS

D VARIANTS

23.attale.

li grozīt. Sastopamas gan vietējo kalsju kaltas tērauda silītes, gan Rīgā atlietas ķeta silītes.

C variantu (skat. 22. att.) sāka lietot šā gadsimta sākumā. Tās konstatēts piecās Zemgales VDZ. Četros gadījumos pirms C varianta ir bijis VDZGG A variants. Šo VDZ galvas vainaga 1 un dzirnavu korpusa 2 augšējā gredzenā 3 ar skrūvēm 4 nostiprināti plakandzelzs gredzeni 5, 6. Starp plakandzelzs gredzeniem apmēram 0,5 m attālumā cits no cita dēli 7 uz skrūvēm 8 nostiprināti rulliņi 9. Rulliņi viegli griežas starp gredzeniem. Līdz ar to šādu VDZ galvas ir viegli grozāmas. Rulliņu vidus daļā ir izcilnis, kas neļauj vējam dzirnavu galvu nopūst no korpusa.

Divās VDZ konstatēts VDZGG D variants (skat. 23. att.). Zem šī varianta VDZ galvas vainaga 1 ir plakandzelzs gredzens 2, bet zem tā korpusa 3 augšējā gredzenā 4 nostiprināti rulliņi 5. Gredzens 6, kurā vertikāli ar bezdelīgastes savienojumu iestiprināti trapecveida kluciņi 7, nodrošina, lai VDZ galva nenoslīdētu.

Vienās VDZ konstatēts, ka galvas vainaga aksiālo slodzi uzņem pa aploci izvietoti trapecveida kluciņi, bet tā radiālo spēku - rulliņi, kuri uz vertikālas ass nostiprināti gredzenā, kas apjož vainagu no ārpuses (F variants).

Parādījām tikai VDZGG principiālās shēmas. Dabā to izpildījumi ir sarežģītāki, jo VDZ galvas vainagi un korpusa gredzeni sastāv no daudziem elementiem, kas savā starpā satapoti un saskrūvēti. Bez tam vairākās VDZ šajā mezglā ir zobi, kas nepieciešami, lai dzirnavu galva grieztos.

Noskaidrots, ka apsekotajās VDZ ir dažādi konstruktīvi VDZGG izpildījumi. Pilnīgi vienādu risinājumu neizdevās sastapt pat tad, ja dzirnavas bija taisījis viens dzirnavu meistars.

J. Sīks

KURZEMES JŪRMALAS IEDZĪVOTĀJU IESAISTIŠANĀS
JŪRAS KUĢNIECĪBĀ 19. GS. OTRAJĀ PUSĒ
UN 20. GS. SĀKUMĀ

Temata izpēti Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas PSR Kuģniecības vēstures pirmspadomju perioda darbinieki uzsāka 1972. g. Sešos gados izbraukumos, zinātniski pētnieciskajos un materiālu vākšanas komandžūmos apsekota Kurzemes jūrmalas piekraste no Pāvilostas līdz Bigauņciemam (izņemot posmu Melnsils-Roja, kur veikta tikai apzināšana). Iegūtas ziņas par 199 jūrniekiem, kugu īpašniekiem, kugu būves dalībniekiem un piecām jūrskolām, kuras darbojušās apsekotajā rajonā. Iegūtas 345 materiālu uzskaites vienības nodaļas fondu papildināšanai, tajā skaitā 89 lietiskie, 217 foto un 39 rakstiskie materiāli.

Darba gaitā konstatēta zināma likumsakarība, kas veidojās starp kugu būves attīstību un jūrābraukšanu kā nodarbošanos. Rajonos, kur plaši izplatīta koka buruķu būve, sastopams daudz vairāk profesionālu jūrnieku (kā kugu vadītāju, tā ierindas jūrnieku) nekā rajonos, kur kugu būve attīstīta vāji vai arī tās vispār nebija. Arī jūrskolu darbība šajos rajonos bija daudz sekmīgāka. Par to liecina audzēkņu skaits jūrskolās. Tā, piemēram, 1890./91. mācību gadā Dundagas (Čipkas) jūrskolā bija 38 audzēkņi, Lubezeres (Rojas) - 29, Engures - 14, Feliksbērgas (Jūrkalnes) - 9 audzēkņi (Baltijas Jūrnieku Kalendārs 1892. gadam. R., 1892, 74., 75. lpp.).

Kugu būves attīstību noteica dažādi faktori, taču pats nozīmīgākais bija kokmateriālu resursi un cenas. Tāpēc nav nejaušība, ka par kugu būves centru Kurzemes jūrmalā kļuva piekrastes rajons starp Rīgu un Ventspili. 1885. g. K.Valdemārs par to rakstīja: "Tāds jūrmalas gabals ir it kā no

dieva radīts, īpaši priekš kugu būves." Šis rajons bija pietiekami bagāts ar mežiem, bet kokmateriālus eksportēt varēja tikai caur Rīgas vai Ventspils ostām. Tas, protams, bija ļoti neizdevīgi, tāpēc kokmateriāli te bija samērā lēti. Arī pārējie faktori - krasta reljefs, jūras dibens piekrastes joslā, darba spēks, kurš īpaši lēts bija ziemā, t.i., kokmateriālu sagatavošanas periodā, - bija labvēlīgi plašai kugu būves attīstībai. Par ievērojamāko kugu būves centru Kurzemē izveidojās bij. Nogales un Vandzenes pagasta apdzīvotās vietas Kaltene, Valgalciems, Upesgrīva, kur uzbūvēti 213 tāliem braucieniem piemēroti burinieki (katrs vairāk par 100 neto registra tonnām). Attālinoties no šī centra, tuvojoties Rīgai vai Ventspilij, vērojama kugu būves apjoma samazināšanās. Kā Rīgai tuvāko vietu, kur būvēti tāliem braucieniem piemēroti burinieki, konstatējam Pļieņciemū, Ventspilij - bij. Popes pagasta teritorijū. Plašāka apjoma bija piekrastes braucēju burinieku jeb liellaivu, t.s. malkas janču būve. Ar tiem veda malku un kokmateriālus uz Rīgu vai Ventspili. Arī to būves tradīcijas ir vecākas. Tās bij. Dundagas pagastā būvēto kugu un liellaivu sarakstā kā vecākā minēta 1848. g. būvētā laiva, kuras kravnesība bijusi 9 t, bet pirmais kugis, kura kravnesība pārsniedza 100 t, uzbūvēts tikai 1872. g. (Latvijas PSR CVVA 5770. f., 4.apr., 10.1., 24.-34. lp.). Liellaivu un kugu būves attīstība šajā periodā saistāma ar kapitālisma intensīvāku attīstību Latvijas laukos. Zināma ietekme bija arī no tuvējām igauņu salām uz Kurzemes piekrasti pārceļotāju atvestajām ilgajām kugu būves tradīcijām. Šie iecelotāji un to pēcteči parasti bija arī kugu būvdarbu vadītāji, no kuriem amata prasmi apguva vietējie iedzīvotāji - latvieši un lībieši.

Apkārtnes iedzīvotāji plaši iesaistījās kugu, īpaši tālbraucēju burinieku būvei nepieciešamo kokmateriālu sagatavošanā, gan arī pašos kugu būvdarbos. Radās nepieciešamība pēc profesionāliem jūrniekiem. Ja lielāku vai mazāku

piekrastes braucēju kugi ar vienu mastu un vienkāršu takelāžu spēja vadīt jebkurš pieredzējis zvejnieks, tad vairākmastu tālbraucēju burinieku vadīšana un apkalpošana prasīja daudz lielākas zināšanas. Bez tam arī likumdošana izvirzīja kugu vadītājiem arvien stingrākas prasības. Tas noveda pie jūraskolu sistēmas reformas 1867. g., kā rezultātā plašas iedzīvotāju aprindas guva iespēju apgūt speciālas zināšanas un kļūt par kugu vadītājiem.

Līdz ar kugu būves attīstību notika arī namdaru un kalēju specializācija, no pārējo amatnieku vidus izdalījās takelāžas un drīvēšanas meistari. Šis process gan konstatēts tikai kugu būves centrā - rajonā no Rojas līdz Engurē (kugu meistari - E. Freijs Rojā, J. Štāls Kaltēnē, J. Vilnis Valgālcēmā, M. Morgenšterna Uguņciemā; kugu kalēji - J. Valdemārs Kaltēnē, E. Liepiņš Engurē; takelāžas meistars J. Pūliņš Uguņciemā u.c.), kur masveidīgā kugu būvniecība nodrošināja tiem pastāvīgus pasūtījumus.

Jūras kugniecības attīstība un piekrastes iedzīvotāju aktīvā iesaistīšanās tajā 19. gs. otrajā pusē paātrināja mantisko diferenciaciju šo rajonu latviešu zemnieku un zvejnieku vidū. Kugu, īpaši vairākmastu tālbraucēju eksploatācija parasti bija rentabla un deva līdzekļus jaunu kugu būvei vai lauku saimniecību iepirkšanai. To laukstrādnieku un amatnieku stāvokli, kuri piedalījās kokmateriālu sēgādē vai kugu būvdarbos, tas būtiskas izmaiņas nerādīja. Analoga situācija vērojama arī profesionālo jūrnieku vidū - kugu kapteiņi un stūrmaži, kas bieži bija arī kugu līdzīpašnieki, papildināja lauku buržuāzijas elni vai pārcēlās uz dzīvi lielajās ostu pilsētās. Ierindas jūrnieku stāvoklis parasti neizmainījās, kaut gan bija arī izņēmumi, īpaši to jūrnieku vidū, kuri kalpoja uz ārzemju kugiem, kur darba apmaksa bija augstāka. Samērā plaši izplatītā īslaicīgā "peļņa iešana uz kugiem" parasti bija līdzekļu ieguves avots neatliekamam maksājamu kārtīšanai vai inventāra (piemēram, zvejas piederumu) iegādei un

praktiskas izmaiņas šo cilvēku materiālajā un sociālajā stāvoklī neradīja.

Strādājot Kurzemes jūrmalā, fiksējām arī konkrētā rajonā lietotos vietvārdus, atsevišķu darba procesu nosaukumus, precizējām un noskaidrojām atsevišķu darbarīku nosaukumus. Tā, piekrastes braucienu kugas (liellaivas) Kolkā sauca par "bočkām", Mazīrbē, Pitragā - par "bričkām", Jaunciemā - par "kūļiem". Par "kugu kāzām" sauca kuga korpusa iedzišanu ūdenī, par "kuga ramsēšanu" - primārās kustības piešķiršanu ar iekārta smaga balņa palīdzību, dzenot kugi ūdenī; izteiciens "ar mūšīli krepēt vērķi" nozīmēja drīvēt ar speciālu āmuru "mūšīli" un drīvkaltu, iestiprinot speciāli sagatavotas pakulas "vērķi" spraugās utt.

Nākošajos gados darbs turpināms, lai apsektu vēl nepētītos Kurzemes jūrmalas rajonus.

M.Slavs

BALTIJAS TAUTU VĒSTURISKI ETNOGRĀFISKĀ ATLANTA PIRMAIS SĒJUMS

Vēstures institūta Etnogrāfijas sektors 1977. g. pabeidza darbu pie reģionālā Baltijas tautu vēsturiski etnogrāfiskā atlanta pirmā sējuma "Apgērbe" (70 krāsainas un melnbaltas kartogrammas, 20 autorlokšņu teksta, 70 tipoloģiskās un ilustratīvās tabulas). Reģionālo vēsturiski etnogrāfisko atlantu sastādīšanas darbu visā Padomju Savienībā vada PSRS ZA N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūta, bet minētā atlanta autoru kolektīvu kopumā vadīja šī institūta direktora vietniece zinātniskajā darbā L. Terentjeva. Baltijas reģiona vēsturiski etnogrāfiskais atlants ir pirmais no pašreiz gatavojamiem četriem reģionālajiem atlantiem (Baltijas; Vidusāzijas un Kazahijas; Kaukāza; Baltkrievijas, Ukrainas un Moldāvijas), kam jau sagatavoti visi tā trīs sējumi (Zemkopības darbarīki; Āpmetnes un tautas

celtniecība; Apgārbe). Apgārbam veltītais sējums tiks izdots Rīgā, Zemkopības darbarīkiem veltītais - Viļņā, Apmetnēm un tautas celtniecībai - Maskavā.

Baltijas tautu materiālajā kultūrā, tātad arī apgārbā, ir daudz kopīgu pazīmju, kas nosaka šī reģiona kopīgas etnogrāfiskās iezīmes. Vienlaikus dažādos šī reģiona apvidos konstatējamas arī lokālas atšķirības, kas liecina par šo apvidu iedzīvotāju kultūras sakariem austrumu, ziemeļu un dienvidu virzienā, kā arī par tiem īpatnējiem elementiem, kas veidojušies tikai uz vietas. Materiālās kultūras objekti savā attīstības gaitā atspoguļo ne tikai kultūrvēsturiskos un etniskos procesus, bet parāda arī ražošanas attīstības līmeni, tāpat pilsētu kultūras nozīmi tautas materiālās kultūras objektu tradicionālo formu izveidē.

Sējums "Apgārbe" tika gatavots pēc vienotas programmas, kuru autoru kolektīvs izstrādāja jau 1965. g. beigās vēstures zinātnieku doktores G. Maslovas vadībā. Sējuma sastādīšanā piedalījās visu triju Baltijas republiku apgārba vēstures speciālisti (7 - no Igaunijas PSR, 2 - no Lietuvas PSR, 1 - no Latvijas PSR). Programmas sastādīšanā tika izmantota jau agrāk izdoto atlantu (Sīrijas vēsturiski etnogrāfiskais atlants; Krievu vēsturiski etnogrāfiskais atlants) sastādītāju pieredze, pēc iespējas cenšoties saglabāt vienotu tipoloģiju. Par tādām apgārba gabaliem, kādi raksturīgi tikai Baltijas tautām (villainēm, saktām, kakla rotām utt.), tika izstrādāta sava tipoloģija. Sējuma svarīgākā sastāvdaļa ir apgārba kompleksu un atsevišķu apgārba gabalu tipu un variantu izplatības kartogrammas. Pēc izstrādātās programmas tika sastādītas 80 kartogrammas un darba prospekts autoru vajadzībām. Sieviešu apgārbu grupu attīstības dinamika parādīta četros laika posmos: I - 19. gs. vidus, II - 19. gs. beigās - 20. gs. sākums, III - 20. gs. 30. gadi, IV - 20. gs. 50. gadi.

Darba sākotnējā posmā sieviešu tērpa elementu izplatība tika kartografēta arī par pēdējiem diviem periodiem:

Galīgajā variantā izrādījās, ka daļai kartogrammu ir visai neliela slodze. Tāpēc sieviešu apģērba elementu izplatība šajos minētajos četros posmos kartografēta tikai tiktāl, ciktāl šie elementi saglabājušies (nepilnīgi vai pārveidoti vai arī tērpa elementi tiek lietoti pie pilsētas tipa apģērbiem). Vīriešu apģērbi kartografēti tikai par diviem pirmajiem periodiem. Gadījumos, ja uz 19. gs. vidu attiecināmu materiālu trūka vai arī tie maz atšķiras no sekojošā hronoloģiskā perioda materiāliem, abu šo periodu kartogrammas apvienoja plašāka perioda - 19. gs. otrās puses - kartēs (piemēram, par jostām, rotām, zeķēm). Apģērba klasifikācijas pamatā liktas tās noturīgās pazīmes, kas raksturo tautas kultūru ilgā laika posmā un labi saskatāmas, aplūkojot gan apģērbu kompleksus kopumā, gan arī to atsevišķās daļas. Viena no galvenajām pazīmēm, pēc kurām nodalīja atsevišķus apģērbu tipus, ir piegriezums; pēms vērā arī materiāls, krāsa, darināšanas tehnika, rotājums, kam ir būtiska nozīme sīkākā klasifikācijā. Lai labāk izprastu atsevišķu apģērbu gabalu ģenēzi un parādītu Baltijas tautu kultūrvēsturiskos sakarus, pirmo reizi sastādītas galveno apģērba gabalu visā reģionā sastopamo lokālo nosaukumu izplatības kartogrammas.

Jaunums ir arī sējuma ievada daļā ievietotās četras kartoshēmas, kurās parādīta Baltijas reģiona administratīvais iedalījums un iedzīvotāju etniskais sastāvs 19. gs. beigās, kā arī vēsturiski etnogrāfiskie apgabali 19. gs. vidū. Parādīta arī valodu dialektu izplatība.

Apģērbu kartogrammas grupētas trīs nodaļās: 1) sieviešu apģērbs (krekli, brunči, priekšauti, jakas, pļeburi, plecu un galvas segas, rotas), 2) vīriešu apģērbs (krekli, bikses, svārki, rotas), 3) sieviešu un vīriešu kopējie apģērbi (jostas, sudumā virsdrēbes, kažoki, apavi, zeķes, cimdi).

Atlanta sastādīšanas gaitā noskaidrojās, ka atsevišķo apģērbi elementu kartografēšanai ērtākā ir nosacītu zīmju

metode. Lai gan ar zīmēm sastādītās kartogrammas grūtāk pārskatāmas, tomēr pēc šīs metodes iespējams vienā kartē parādīt vairākas parādības reizē, saglabājot iespēju dot arī to kvantitatīvo raksturojumu. Vēsturiskā procesa dinamika parādīta ar kvantitatīviem rādītājiem, katru noteiktas formas zīmī dodot trijos atšķirīgos lielumos. Vislielākā zīme rāda, ka parādība attiecīgajā vietā un laikā ir valdošais tips, vidējā - ka tā vispār sastopama, mazākā - ka sastopama reti. Salīdzinot vairāku periodu kartes, iespējams izsekot atsevišķu tipu parādīšanās, attīstības un izzušanas laikam. Gadījumos, ja viena teritorijā kāda parādība, piemēram, apgērba tips, ir valdošā, tas parādīts, kartēs iekļaujot fonu, turpretī pārējie tipi būs parādīti ar grafiskām zīmēm. Īpaši tas attiecināms uz 19. gs. beigām un 20. gs. sākuma kartēm, kurās valdošā ir kāda no pilsētas tipa apgērba formām, kamēr pārējie tipi raksturojami kā "sastopami".

Lai uzskatāmāk atspoguļotu atsevišķu parādību attīstību dažādos laika posmos, sastādītas īpašas areālu maiņas jeb dinamiskas kartes (динамические ареалы). Šāda fikācijas metode ļauj apvienot vairākas dažādu periodu kartogrammas vienā uzskatāmā kartogrammā. Šī kartografēšanas metode ir sevišķi izdevīga, skaidrojot apgērba tradicionālo un pilsētas formu izplatību atšķirīgos laika posmos, tāpat arī pirkto un pašauzto audumu izmantošanu dažādu apgērba gabalu darināšanai.

Apgērbs ir gan viens no noturīgākajiem tautas materiālās kultūras elementiem, gan arī viens no nozīmīgākajiem cilvēku etniskās piederības raksturotājiem. Tāpēc to bieži izmanto kā avotu etniskās vēstures problēmu risināšanai. Atlanta l. sējums sniedz jaunus materiālus šo problēmas risinājumam, vedina domāt par Dienvidaustrumārijas un Ziemeļlatgales seno iedzīvotāju etnisko kopību. Atklāta paliek jautājums par Rucevas un Flaipēdas novadu etniskiem sakariem ar senajām prūšu zemēm, par kuru kultūru mums vēl

trūkst vajadzīgo materiālu. Diskutējams ir jautājums par sarafānveida brunču cilmi Ziemeļrietumkurzemē un Igaunijas salās. Pēc igauņu etnogrāfu domām, tie ir brunči ar piešūtu rīeburu, kādi Igaunijā ir samēra jauni. Pēc mūsu domām, šāds brunču veids attīstījās no spliekamiem brunčiem, kuri, spriežot pēc J.A.Branda 17. gs. apraksta, tikuši valkāti, sastiprināti uz pleca. Vairākiem muzejā esošiem 19. gs. otrās puses brunčiem vēl saglabājušās nesašūtas plecu daļas. Ja šī veida sarafāni būtu veidojušies no brunčiem, kuriem piešūts rīeburs, nebūtu vajadzības atstāt nesašūtu plecu daļu. Igaunijā sastopamo brunču un sarafānu nosaukumu izplatības kartes parāda, ka igauņu salās nav pazīstami pārējā Igaunijā izplatītie brunču nosaukumi, un brunčus tur sauc tāpat kā pārējā Igaunijā sarafānus. Liekas, ka šis sarafāna tips bijis raksturīgs visā Baltijas jūras piekrastē un, kā jau to savs laikā norādījis A.Kuftins, Baltijā pārnācis no Zviedrijas. 19. gs. vidū tas saglabājies vairs tikai nelielā teritorijā, tieši tajās vietās, kur tautas tērpus vēl valkāja 20. gs. sākumā. Ilgtošā vēsturiskās attīstības gaitā dažādu tautu kultūrā ieplūda citu tautu kultūras elementi, notika dažādu kultūras elementu sajaukšanās. Līdz ar to materiālās kultūras objektu tipu izplatības robežas vienmēr nesakrīt ar etniskajām un administratīvajām robežām.

Ļoti strauji apģērbu tipu maiņas notika kapitalisma periodā, kad plašāk izplatījās fabriku ražojumi, notika pāreja uz pilsētas tipa apģērbiem, kuros atspoguļojas dažādi ekonomiskie sakari.

H. Sūna

PAR LATVIEŠU SADZĪVES DEJAS ATTĪSTĪBU LAIKĀ
NO 18. GS. BEIGĀM LĪDZ 20. GS. SĀKUMAM.

Latviešu sadzīves horeogrāfijā plašu un nozīmīgu ciklu veido t. s. krogus danči. Pulcēšanās krogā uz danču vakariem saistīta ar izseno tieksmi diēt. Vairāki publicisti (Hupelis, 1777, Merķelis, 1796, Petri, 1809) raksta par latviešu pārmērīgo tieksmi likamoties krogos.

Krogos svinēja ģimenes godus un kalendāro ieražu svētkus. Kāzinieki iegriezās krogā tūlīt pēc laulību ceremonijas baznīcā. Kad krogā bija kārtu nodancojuši (lai "nāve ceļu pazaudētu") un iedzēruši, kāzinieki brauca uz kāzu namu. Arī kristībnieki un bērinieki mēdza iegriezties krogā. No kalendāro ieražu svinībām krogā visbiežāk atzīmēti "ziemas cikla" svētki. Ziemassvētkos puīši un meitas saskaņā ar ticējumu ceremoniāliem devušies uz krogu un tur pie dūdu skapām cauru nakti dancojuši, dziedājuši un dzēruši. Tāpat dancoja arī Meteņu vakarā. "Ziemas cikla" dancošana krogos parasti saistīta ar "pēkātās lēkšanu". Dancotāju un līgotāju krogā netrūka arī vasaras saulgrīžu naktī.

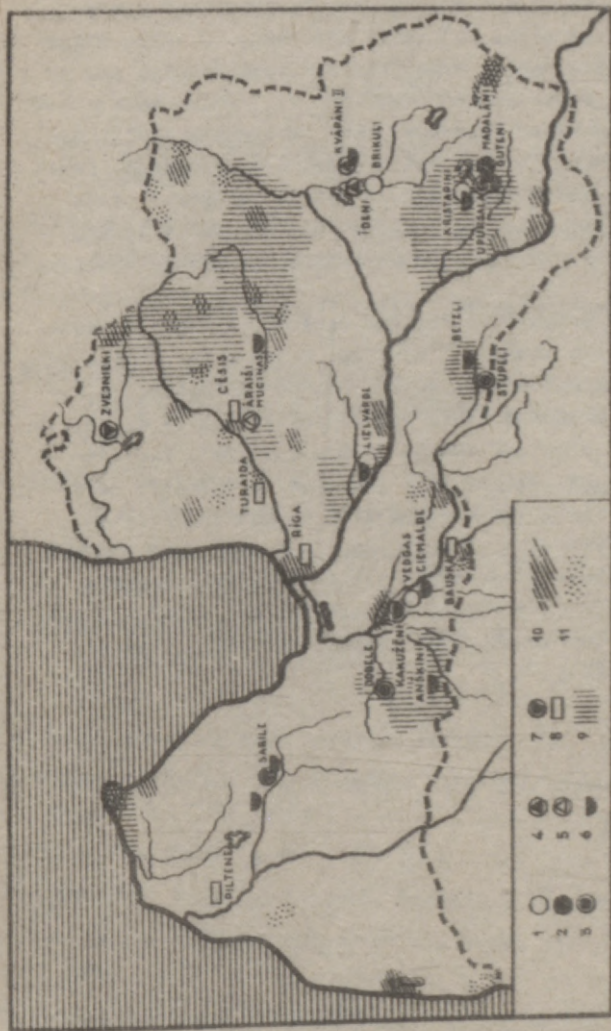
Par krogu kā sava laika sabiedriskās dzīves vietu un par tā lomu zemnieku garīgajā kultūrā vēsta ne viena vien rakstīta un folkloriska liecība. Ne velti izplatījušies sakāmvārdi: "Ej krogā - būsi gudrs; ej baznīcā - būsi svēts", "Muļķi per baznīcā, gudru - ne krogā". Kroga "lielajā istabā" pretstatā zemnieku šaurajām dzīvojamām telpām bija iespējams parādīt visu savu dejas māku. It īpaši liels ļaužu pieplūdums un milzīga burzma lielajā kroga istabā - danču placi valdījusi tirgus dienās un deramdienās, kad ļaudis saplūda no plašās apkārtnes; ieradās arī muzikanti. Viesaugstāko atzinību izpelnījās muzikants, kas varēja izdabāt visām dancotāju prasībām.

Horeogrāfiskā folklorā (it sevišķi "krogus danču" pavadījuma dziesmas), tāpat arī rakstītās liecības, kas apstiprina folklorisko vēstījumu, dod noteiktu ieskatu latviešu sadzīves horeogrāfijas attīstībā. Viena no pašiem pirmajiem latviešu tautas dziesmu krājumiem (Bergmanis, 1807; 1808) publicēta plaši izplatīta un variātos sazārta kroga dziesma. Tajā teikts: "...Es gāju krogā Ik svētdienītes, Meitas ar manīm Liksmot likemo... Kad puīši dancos, Tad pieši škanēs, Kad meitas dancos, Tad raibes čaukstēs." Tā līdz ar citiem variantiem ļauj konstatēt, ka krogos notikuši regulāri "danču vakari", kuros dominēja latviešu dejas jaukta sastāva izsenais horeogrāfiskais tips. Dejojotāji izpildīja tradicionālo horeogrāfiju, gērbušies tradicionālajā goda tērpā.

Seno laiku "krogus danču" vidū vienu no centrālajām vietām ieņem latviešu tautas horeogrāfijā visizplatītākais un variātos viskuplāk sazārtais "Kumeliņu danču" cikls. Vienai no populārākajām dejām "Teci, teci, kumeliņi" ir sava īpašs "krogus danča" atzars. Pavadījuma dziesmas varianti vēstī gan par dancošanas likumi, gan par līgavas un līgavaiņa nolūkošanu. "Kumeliņu" cikls vēl atklāj puīšu sacenšanos un lepošanos ar pašu audzētajiem zirgiem. Puīši beidzis kumeliņu dancināt, "danča plānā" dancina (griež) meitu, piešus braši skandinot.

Tālāk seko virknes tipa senākais un jaunākais izpildījuma veids, kurā jau asimilējusies polka, it īpaši "Apalā polka". Ar laiku polka sadzīves deju repertuārā kļūst par dominējošo. Rodas daudzi un dažādi polkas paveidi un nosaukumi, izaug īpašs polkas dziesmu slānis. Krogos ienāk aizgūtās dejas, kā kadriļa, franksēze, papiljons (*Hackenspitz*), kreicpolka, skotu dancis (*Schottisch*), valsis, ekosēze, anģļez.

"Krogus danču" repertuārs pārstāv visus latviešu tautas horeogrāfiskos tipus, sākot no pirmatnējākajiem un beidzot ar tiem, kas asimilācijas procesā pietuvināti viesību dejai.

ARĪEĻU UN ĀRĪEĻU 1977. GADA EKSPEDĪCIJAS LATVIJAS PUSĒTĪRĪJĀ

1 - apmetne; 2 - pilskaļns; 3 - pilskaļns ar priekšpili vai apmetni;
 4 - nocieta apmetne; 5 - ezerpils; 6 - lieldzīvais kapulauks; 7 - nocieta
 apmetne; 8 - mūra pils; 9 - arheoloģisku apmetņu; 10 - pētījumi par
 mūsdienīgu dzīves veidu un kultūru; 11 - pētījumi par materiālās kultūras
 un dzīvības veida vēsturi.

"Krogus danču" repertuārā 18. gs. beigās ienāk starptautiskā sadzīves dejas. Ceļotāji, kas devās no viena kroga uz otru, vietējos krogus apmeklētājus iepazīstināja gan ar jaunām ziņām, gan ar jauniem dančiem: "... "Meitas dāncu ar mums, puīšiem, jumpravas ar vanderzeļiem" (Bergmanis, 1807). Sākotnēji kalpotāju - kroga meitu atšķirīgā dāncošana, tāpat arī apģērbs latviešu zemniekam nav bijis pieņemams. Taču jaunā horeogrāfija aizvien spēcīgāk uzslāņojās uz vecās, it īpaši uz tās, kas ir visnotaļ radniecīga tradicionālajai horeogrāfijai.

Pārtapšanas procesā no "krogus danču" plāniem līdz mūsdienu restorāniem uzskatāmi atklājas dzīvu dejas visiem laikiem kopīgais pamatmodelis un attīstības tendences. Vecajos krogos dāncotājiem nācās pat cīnīties galdus ar dzērājiem "patriekt pie malas". Pilsētās solīdo restorānu lielajās zālēs kopš 19. gs. beigām deju laukumam ar orķestri ierādīta noteikta vieta. Uz galveno zāli dejot ierodas viesi pat no citām restorāna telpām. Sadzīves dejas, kas visnotaļ reaģē uz dzīvo valdošajiem ritmiem, stingri saglabā izsenis iedibināto ornamentālo (bezzižeta) horeogrāfiju, kaut visu laikmetu daudzso tūkstošu pavadījuma dziesmās mainās dažnedažādi sižeti.

S A T U R S

Arheoloģija

J.APALS. 1977. gada arheoloģiskie izrakumi Āraišu ezerpili	3
J.APALS. Arheoloģisko pieminekļu apzinašana Gaujas nacionālajā parkā un Cēsu rajonā 1977. gadā	6
Z.APALA. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu pilsdrupās 1977. gadā	8
M.ATGĀZIS. Arheoloģisko pieminekļu apzinašana Do- beles rajonā un izrakumi Anšņinu senkapēs 1977. gadā	12
T.BERGA. Latvijas 10.-12. gs. arheoloģisko pieminek- ļu datēšana pēc numismātiskā materiāla	18
I.BRIEDE. Jauni pētījumi Kristapiņu kapulaukā 1977. gadā	20
A.CAUNE. Dažas kopīgas iezīmes Rīgas un kaimiņzemju pilsētu koka celtniecībā I rīkā no 12. līdz 14. gs.	22
A.CAUNE. Arheoloģiskie pētījumi Vecrīgā 1977. gadā	26
A.CAUNE, V.VERIGO. Arheoloģiskie izrakumi Bauskas pilsdrupās 1977. gadā	31
J.DAIGA. Izrakumi Dobelē 1977. gadā	35
J.GRAUDONIS. Izrakumi Lielupes krestā 1977. gadā	40
J.GRAUDONIS. Izrakumi Turaidas pilsdrupās 1977. gadā	46
I.LOZE. Zvidzienes kroga apmetnes nozīme akmeņa laikmeta hronoloģisko jautājumu risināšanā Lu- bānas līdzenumā	49

I. LOZE. Arheoloģiskie izrakumi Kvēpšņu II apmetnē 1977. gadā	53
E. MUGURĒVIČS. Izrakumi Sabilē 1977. gadā	54
E. MUGURĒVIČS. Slīteres-Filtenes ekspedīcija 1977. gadā	57
A. RADINŠ. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Ogres un Gulbenes rajonā, izrakumi Gātiņu pilskalnē Freiļu rajonā 1977. gadā	60
Ā. STUBAVS. Izrakumi Stupeļu pilskalnē un senpilsē- tā 1977. gadā	62
E. ŠNORE. Arheoloģiskie izrakumi Beteļu kapulauks Augšzemē 1977. gadā	68
V. URTĀNS. Izrakumi Madalēnu pilskalnē un kapulau- kā 1977. gadā	71
J. URTĀNS. Latvijas seno kulta vietu veidi un iz- platība	76
J. URTĀNS. Arheoloģisko pieminekļu apsekošana Val- kas un Freiļu rajonā un izrakumi Cīriša ezera upurmalā 1977. gadā	79
A. VASKS. Izrakumi Brikūļu apmetnē 1977. gadā	83
I. ZAGORSKA. Par agrā mezolīta izcelsmi Latvijā	86
F. ZAGORSKIS. Arheoloģiskie izrakumi Zvejnieku II apmetnē 1977. gadā	90
A. ZARIŅA. Izrakumi Lielvārdē 1977. gadā	94

Etnogrāfija

A. ALSUPE. Daži tautas lietišķās mākslās un mākslās rūpulu attīstības aspekti Padomju Latvi- jā	93
---	----

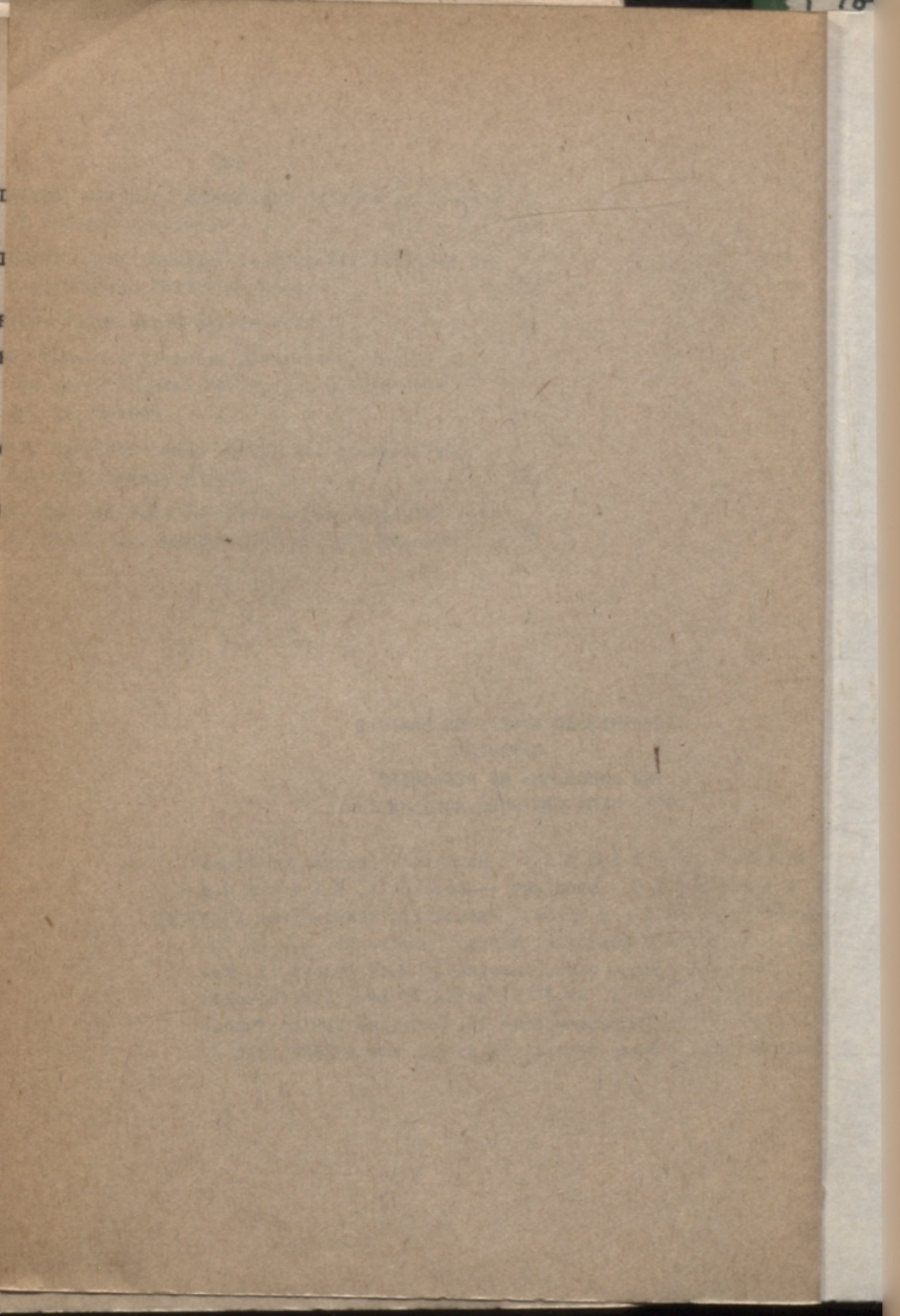
A. ALSUPE. Šķiedras apstrādātāju sociālā struktūra Vidzemes laukos kapitālisma periodā	102
M. BĒRZIŅŠ. Daži kultūras darba aspekti Bauskas rajona kolhozā "Uzvara"	107
S. CIMERMANIS. Etnogrāfu 1977. gada ekspedīcija Ezerniekos un Slīterē ,	111
S. CIMERMANIS. Mūsdienīgais un tradicionālais lauku apdzīvoto vietu izveidē	119
L. DUMPE. Ganišanas veidi Latvijā 19. gs.-20. gs. sākumā	124
A. FREIMANIS. Daži dati par 20. gs. 20. gadu jaunsaimniecībām	128
J. GRUNDMANE. Ventspils jūras zvejniecības brīvdabas muzeja ekspedīcija Rucavas Nidas ciemā	131
L. JEFREMOVA. Par bērnu algoto darbu Latgales laukos 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā	133
V. KRONIS. Daži dati par dzīvokļu iekārtojumu Krāslavas raj. Ezernieku ciemā	136
V. KRONIS. 1977. g. ekspedīcijas materiāli par kokamatniecību Kurzemes jūrmalā	141
J. KUNNOSS. Daži etnogrāfiski objekti Raiskuma ciemā	146
M. KUPLAIS. Koka ūdensvadu sistēmas Vidzemes vidienas zemnieku saimniecībās 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā	149
M. KUPLAIS. Par pirts plānojumu dažos Vidzemes apvidos	152
M. LIGERE. Seno kāzu tradīciju elementu apguves un pārmantošanas iespējas mūsdienu kāzu ceremonijā	155

V.PODNIEKS. Kultūras darbinieku veikuma godināšana kā padomju tradīcija	158
Ī.FRIEDĪTE. Jauni mūzikas instrumenti Latvijas Et- nogrāfiskajā brīvdabas muzejā	162
R.PURINŠ. Vēdzirnavu galvas gultņi	164
J.SIKS. Kurzemes jūrmalas iedzīvotāju iesaistīša- nās jūras kuģniecībā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā	171
M.SLAVA. Baltijas tautu vēsturiski etnogrāfiskā atlanta pirmais sējums	174
H.SŪNA. Par latviešu sadzīves dejas attīstību lai- kā no 18. gs. beigām līdz 20. gs. sākumam . .	179

178-4

ZINĀTNISKĀS ATSKAITES SESIJAS
MATERIĀLI
PAR ARHEOLOGU UN ETNOGRĀFU
1977. GADA PĒTIJUMU REZULTĀTIEM

Redaktors A. P e l d h a n e. Mākslinieciskais redaktors
V. Z i r d z i ņ š. Tehniskā redaktore I. Š t o k m a n e.
Korektore M. T i r z i t e. Parakstīta iespiešanai 29.03.78.
JT 07142. Formāts 60x84/16. Tipogr. papīrs Nr. 1. 11,75
fiz. iespiedl.; 10,92 uzsk. iespiedl.; 9,04 izdevn. l. Me-
tiens 700 eks. Pasūt. Nr. JO Makeš 70 kap. Izdevniecība
"Zinātne" Rīgā, Turgeņeva iela 19. Latvijas PSR ZA Funda-
mentālās bibliotēkas rotaprints Rīgā, Komunālajā ielā 4.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306024697

70 k.